په آزاد سرحد کې خپلواکۍ غوښتونکې مبارزې او
د مومندو په مشهورو غزاګانو کې
د غازي میرزمان خان ونډه

ډاکټر عبدالرحمن زماني

۱۳۸۸لمریز هجري/۲۰۱۰ میلادي

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب پېژندنه

د کتاب نوم: په آزاد سرحد کې خپلواکۍ غوښتونکې مبارزې او د مومندو په مشهورو غزاګانو کې د غازي میرزمان خان ونډه

مؤلف: ډاکتر عبدالرحمن زماني

د کمپیوتر چارې: د مسکا خپرندویه مؤسسه

خپرونکې: د مسکا خپرندویه مؤسسه

د چاپ زیار: حاجي زمان زمانی

د چاپ کال: ۱۳۸۸ لمریز هجري (۲۰۱۰ میلادی)

د چاپ شمیر: ۱۰۰۰ ټوکه

د چاپ ځای: کابل، افغانستان

معلومات: Info@ZamaniFamily.com

ویب پاڼه: www.ZamaniFamily.com

تړون

زما د نومیالي نیکه غازي میرزمان خان ، د پردي ښکیلاک په وړاندی د نورو تولو سرښیندونکو اتلانو او د ګران هیواد د خپلواکۍ د لارې د توریالیو شهیدانو په درنو نومونو .

"عبدالرحمن زماني "

ډالۍ

دا اثر د خپل درونـد مشر خدای بخلی محمد هاشم زماني پاک روح ته ډالۍ کوم، او د خپلې کورنۍ ځوانانو ته یې تقدیموم چي د مصطفی جان زماني په شان خپل افتخارات وپیژني او د نورو په مفاخرو پسې ناکامې منډې ونه وهي.

"عبدالرحمن زماني "

دانگریزانو سره د مومندو د ۱۹۰۸او ۱۹۱۵کلونو په مشهورو جگړو کې د
کنړ د غازیانو نامتو مشر

غازي میر زمان خان کنړی

دمطالبو فهرست

نقشي xi
سریزه xv
دوتلي تاریخ پوه ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ تقریظ xviii
دپیاوړي ټولنیز، فرهنګي او سیاسي شخصیت ښاغلي محمد
داؤد مومند تقریظ xx

لومړۍ برخه: آزاد سرحد د استعماري ضد فعالیتونو ټینګ مورچل 1

د آزاد سرحد لنډه تاریخچه 2
په تدریجي توګه دافغانستان د خاورې دمهمو برخو جلاکیدل 3
په سیمه کې دانګریزانو مداخله 5
د "تړلي سرحد" یا **"Closed Boarder"** پالیسي 7
دانګریزانو دوړاندې تګ سیاست 8
دشمال غربي سرحد د ځانګړې ایالت جوړیدل 9
د مومندو قوم او خیلونه 13
دمومندو مشهور ځایونه او شخصیتونه 15
تاریخي او مشهور ځایونه 16
مشهور شخصیتونه 17
مشهور زیارتونه 19

دوهمه برخه: د مومندو آزادۍ غوښتونکې جګړې 21

دمومندو تاریخي جګړې او غزاګانې 22
انګریزانو سره د مومندو تاریخي غزاګانې 24
انګریزانو سره د مومندو دغزاګانو لنډیز 25

مومند او دډیورنډ کرښه 29
دانګریزانو په مقابل کې د جهاد اعلام او دروحانیونو رول.......... 33
دپښتنو قبایلو په سیمه کې د اسلام په نامه جګړې 35
د مغلو په مقابل کې د پیرروښان نهضت 36
دسکهانو په مقابل کې د سید احمد بریلوي مذهبي خوځښت..... 37
دانګریزانو په مقابل کې د شیخ ا لهند تحریک 39
په آزادو قبایلي سیمو اومومندو کې د هندوستان دوسلوالو مسلمانانوحرکت او مرکزونه 41
دسمڅې د مجاهدینو مرکز 41
دچمرکنډ د مجاهدینو مرکز 42
دالمجاهد اخبار خپرول 43
دغازیانو دمشرانو ارتباطات او چال چلند 46
په آزاد سرحد او خصوصاً مومندو کې دانګریزانو په مقابل کې د پاڅونونو علتونه 48
دسیمې د اداري دپاره دانګریزانو هلې ځلې 50
په افغانستان او دهند په نیمه وچه کې دانګریزانو دسیسې او جاسوسان 55
داستخباراتي اداري انکشاف 56
داستخباراتي ادارو مختلفې څانګې او فعالیتونه 57
دهند په نیمه وچه او افغانستان کې دانګریزانوجاسوسي فعالیتونه 57
ستره لوبه (**The Great Game** یا بازي بزرګ) 59
په کابل کې دانګریزانو میشته وکیلان یا مسلمان ایجنټان......... 63

دمختلفو وسایلو او چلونو نه استفاده 65

دآزاد سرحد د قبایلو غزاګانې او امیر حبیب الله خان 77
دسردار نصرالله خان رول او برخه 81

دریمه برخه: دمومندو په مشهورو غزاګانو کې د کنړ

د غازي میرزمان خان ونډه... 86

دکنړ دغازي میرزمان خان لنډه پیژندنه 87
د مومندو په مشهوری سری غزا کې دغازي میر زمان خان ګډون 92
د ۱۹۰۸ م (۱۲۸۷المریز هجري) کال د سرې غزا دجریان تفصیل....... 93
د ۱۹۰۸ کال په سرې غزا کې ګډون کوونکې انګریزي قواوې..... 100
د ۱۹۱۵ م (۱۲۹۴المریز) کال د شبقدر په مشهورې غزا کې دغازي
میرزمان خان ګډون 101
د ۱۹۱۵ م (۱۲۹۴المریز) کال د شبقدر د مشهورې غزا تفصیل 103
دانګریزانو د فشار له امله دامیر حبیب الله خان په بند کې.......... 110
دشیرپور په زندان کې 111

دغازي میرزمان خان په سر د شهزاده امان الله خان جریمه.......... 112

څلورمه برخه: نښلونې 114

لومړۍ نښلونه: دمومندو غزاګانې د ولسي شاعرانو په اشعارو
کې 115
دهډې صاحب د ۱۸۹۷ کال دډیرۍ شبقدر غزا 115

داقرب ډاګ غزا 116

دخاپښ او ناوګۍ غزا 117

دغازیانو د شهامت خبرې 118

دمومندو د ۱۹۳۳ کال غزا 120

دارنوی د ۱۹۱۹کال غزا 123
دګنداو (ګنداب) د ۱۹۳۳کال غزا 127
دوهمه نښلونه: په مومندو کې دانګریزانو سره په جګړو کې برخه اخیستونکي مشهور غازیان او روحانیون 130
۱. دلالپورې سعادت خان مورچه خیل 130
۲. دهډې ملا صاحب نجم الدین آخندزاده 130
۳. دترنګزو حاجي صاحب 132
۴. دچکنور ملا صاحب 135
۶. دسرکاڼو میا صاحب 139
۷. داسلام پور میرصاحب جان پاچا صاحب 140
۸. کاکا جي صنوبر حسین مهمند 141
۹. غازي ماسل خان (محصل خان) 144
۱۰. میراجان سیال مومند 145
۱۱. د بتخاک حضرت صاحب (عبدالشکور) 147
دریمه نښلونه: دوسلو سره د پښتني قبایلو مینه او د هغوې دوسلو ډولونه 149
څلورمه نښلونه: څو مهم تاریخی عکسونه 151
پنځمه نښلونه: دډیورنډ د کرښې د لوزنامې پښتو ژباړه 170
شپږمه نښلونه: دانګریزي استعمار سره د پښتنتو قبایلو په مبارزو پورې تړلي دوه ریښتوني نکلونه 173
د یوه قبایلي غازي د میړانې دسترګو لیدلې کیسه 173
دمومندو د سلطان ملا او دهغه د زوې کیسه 175
ماخذ او دزیاتو معلوماتو دپاره داسنادو او کتابونو فهرست... 177

انګریزی کتابونه 177
د پښتو، دری و اردو ژبې کتابونه 185
دانګریزانو د استخباراتو محرمانه اسناد 191
انګریزي رپوټونه، مقالې او نشرات 194
پښتو و دری نشرات او مقالې 197
د نومونو او ځایونو فهرست 199
دډاکتر عبدالرحمن زماني لنډه پیژندنه 205

نقشي

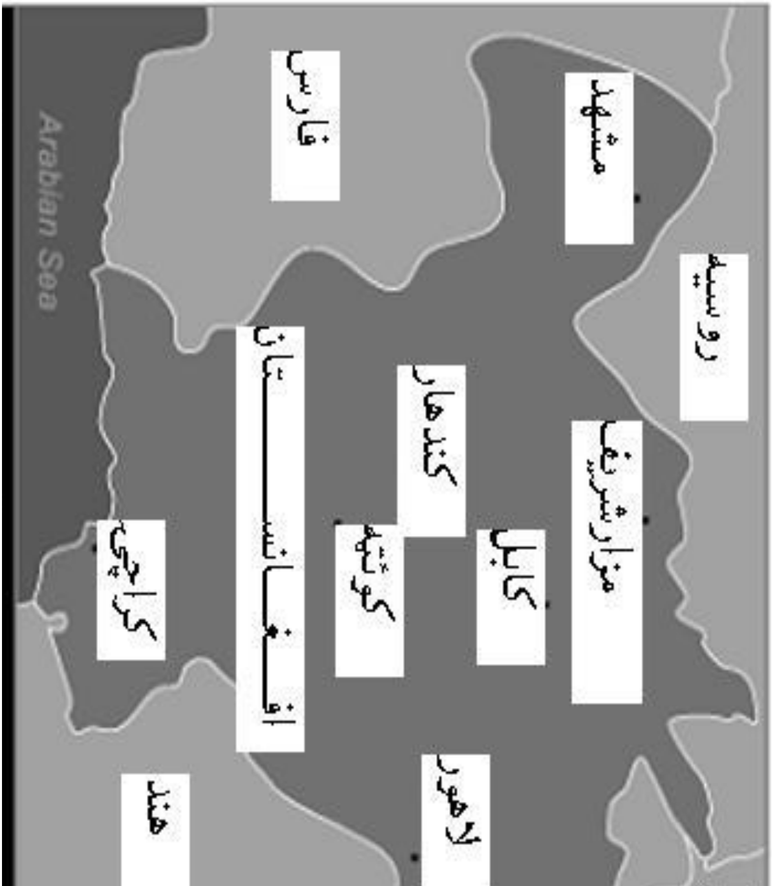

احمدشاهي امپراتوري

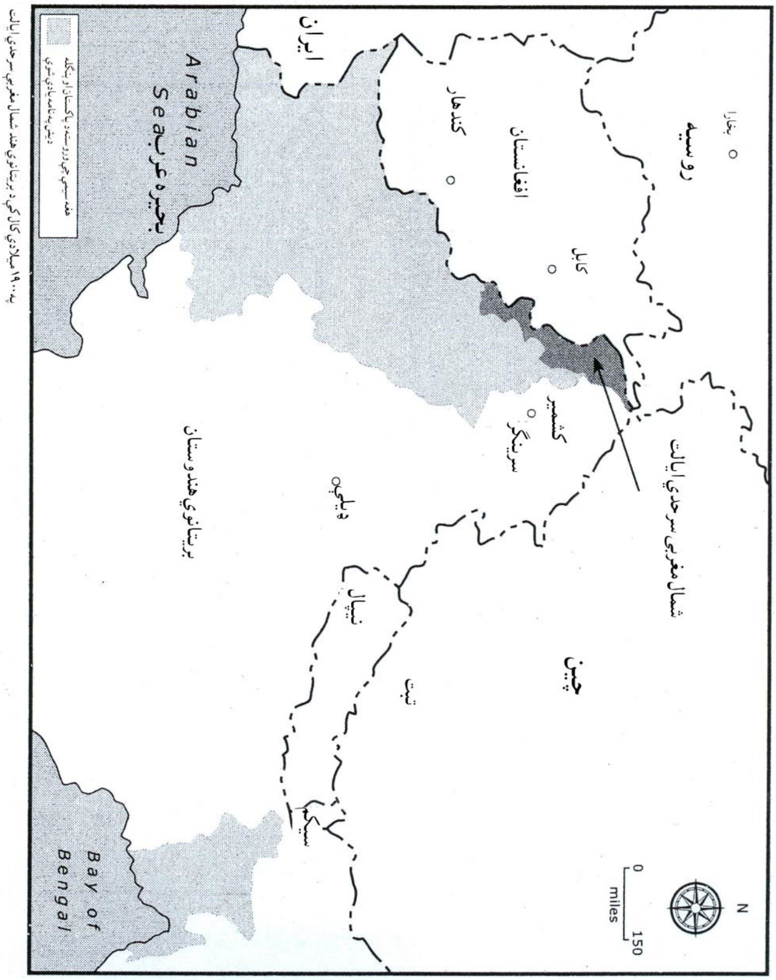

شمال مغربي سرحدي ايالت

په ۱۹۳۰ کال کې قبايلي سيمې

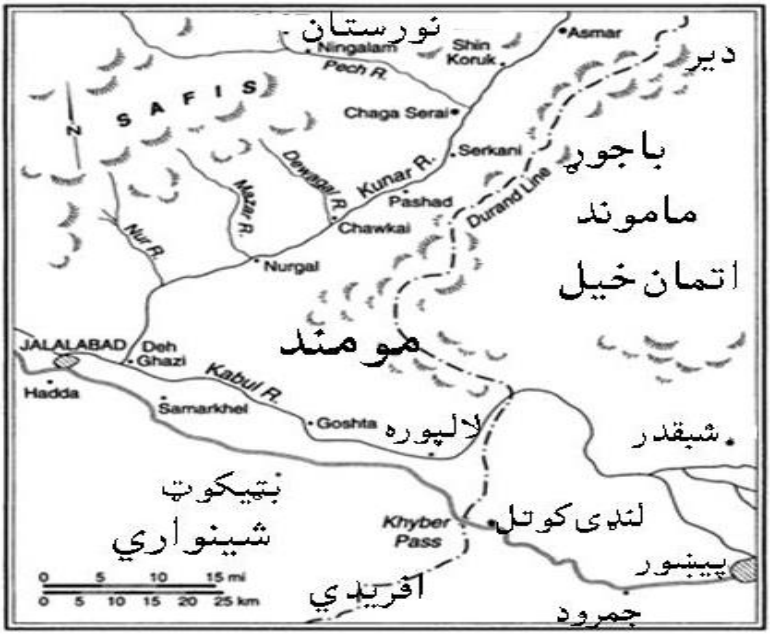

دمومندو سیمه

سریزه

پـر افغانســتان ســربیره د پښــتنو داوســیدو ســیمه هــم دخپــل ســتراتیژیک او جغرافیوي موقعیت له امله ددوی په ژوند او تـاریخ باندې ژوره اغیـزه درلـودلې او لري. که افغانستان دتیري کوونکو گورستان، او افغانان په نړۍ کې د خارجي حاکمیت او پوځي تیري په وړاندې د مقاومت اتلان گڼل کیږي، نو بیا د پـردي ښکیلاک په وړاندې د پښتنو قبایلو د مبارزو تـاریخ هم ډیر اوږد دئ. دوی چې اکثـره یـې د ډیورنـډ د تپـل شـوې کرښـې دواړو خـواوو تـه پراتـه دي، د خپلـو رواجونـو، ژبـې، تـاریخ، کلتـور، قـامولۍ او مـذهب پـه مـزو سـره ټینـگ تـړل شـویدي .ددوی افکـار او احساسـات، درد او رنـځ، او خوشـالي او خپگـان سـره شریک او پریوبل اغیزه لري.

که پرون افغانستان دنړیوالو قدرتونو د ستري لوبې او سړې جگړې ډگر وو، او نن یکې په اصطلاح دترورستانو سره دجگړې، دالقاعدې او طالبانو دبنسټ پالنې سره د مبارزې، دديموکراسۍ داعادې، دبشري حقوقو دحمایې، او ترهگرۍ پـه وړاندې دلویدیزو هیوادونو دامنیت په نامه جگړې رواني دي ، نو دپښتنو قبایلو داوسیدو سیمې هم که پرون دمغلو، بیا سکهانو او وروسته انگریزانو دلښکرو سره پـه جگړو ورگډې وې، نـونن سبا دا سیمې او پـه خاصـه توگـه دآزاد سـرحد قبایلي سیمې یو ځل بیا دنړیوالو طاقتونو دنوو وسلودآزموینې پـه لابراتـوار، د ذینفعو هیوادونـو د جیوپولیتیکو گټـو دټکـر، او د مختلفـو سـیمه ایـزو شـخړو دحساب د تصفیې په ډگر بدلې شویدي. دغو شخړو او جگړو نه یـوازې پـه سـیمه کې ژوند په ټپه ودرولای دئ، بلکې په درندې مرگ ژوبلې سربیره یې ددې سیمې په ملیونونو اوسیدونکي د بېکورۍ او نـورو انسـاني نـاوړینونو سـره هـم مخـامخ کړیدي.

دآزاد سرحد قبایلې سیمې ته دهند د نیمې وچې څخه د انګریزانو د وتلو او پاکستان دجوړیدو نه سمدلاسه وروسته نړیواله توجه هغه وخت یو ځل بیا جلب شوې وه، کله چې په زرهاوو پښتنو قبایلو په کشمیر حمله وکړه، هغه سیمه چې هندوستان ته په برخه رسیدلې وه1. تر هغې وروسته دا سیمه د پښتونستان دداعیې له امله د توجه مرکز وه، او بیا یې په افغانستان باندې د شوروي قواوو د تیرې نه وروسته د یوې لسیزې دپاره دافغاني مجاهدینو د وسله وال مقاومت، او امریکې په مرسته د پاکستان د نظامي ستراتیژیستانو دکمپاین دهډو په ډول ډیر اهمیت ترلاسه کړ. دافغانستان څخه دروسي لښکرو د وتلو نه وروسته د طالبانو د رژیم ملاتړ هم د آزاد سرحد دقبایلي سیمو له لارې سرته رسیده. د ۲۰۰۱ م کال دسپتمبر په یولسمې نیټې د القاعدې لخوا دامریکې په متحده ایالاتو د ځانمرګو بریدونو، او په افغانستان باندې د امریکې د ۲۰۰۲ کال د حملې نه وروسته هم دپښتنو قبایلو سیمې یو ځل بیا د القاعدې دغړو او پلویانو د پټنځای په نامه او دسخت دریزه اسلامي اورپکو د هډو په ډول، او په اصطلاح د تروریزم سره دجګړې د ثقل د مرکز په توګه خپل مهم ستراتیژیک ارزښت ساتلای دئ.

که څه هم دغه سرحدي سیمې دنړیوالو چارو په صحنه یا په بله ژبه دروسیې او انګریزانو، انګریزانو او افغانانو، پاکستان او افغانستان، او روسیې، امریکې او افغانانو په جګړو کې ستر رول لوبلای دئ خو له بده مرغه ددې سیمې دخپلواکۍ غوښتونکو مبارزو دتاریخچې په هکله لیکل شوي کتابونه او آثار، هغه هم دپښتنو له خوا او په پښتو ژبه ډیر لږ او په نشت حساب دي. زما ددې کوچنۍ څیړنې هدف هم په عامه توګه پدې هکله دمعلوماتو وړاندې کول دي، په خاصه توګه دمومندو په مشهورو غزاګانو په هکله. د پښتنو د مومندو (مهمندو) قوم هغه ستر، پیاوړې او مهم قوم دئ چې په آزاد سرحد کې یې، د افریدو او وزیرو نه وروسته، بریتانوي هند ته تر ټولو زیاته سرخوږي پیښه

1. Haroon, Sana (2007) ۳۲ مخ

کړېده. مومند د آزاد سرحد دنورو ټولو قبايلو په نسبت زيات تجريد شوي او پر خپله خاوره يې د پردو د تيري په وړاندې ډېر مقاومت ښودلې دئ. دانگريزانو په وړاندې د مومندو دبرياليو مقاومت په سترو لاسته راوړنو کې ، په خپله سيمه کې دډيورنډ دکرښې د نښه کيدو مخنيوې او همدا راز د سرکونو دجوړولو مخنيوې شامل دي، کوم چې په سرحد کې د استعمارې نفوذ نښه گڼل کيده.

محترم لوستونکې به پدې ليکنه کې د پرونيو او اوسنيو حالاتو تر منځ گڼ شباهتونه هم ومومي، لکه دمذهب په نامه پيل شوي تحريک کې د پښتنو برخه اخيستل، په خپلو سيمو کې سياسي مجرمانو او فعالينوته پناه ورکول، او د حکومت دمطالبې د نه منلو له کبله دپښتونولۍ داصولو په اساس ددوې مرستې ته دنگل،او دافغانستان ددوامداري کورنۍ جگړې او بې ثباتي له امله گاونډيانو ته د لاس وهنې دموقع په لاس ورتلل.

په پاې کې لازمه گڼم دټولو هغو محترمو ذواتو څخه دزړه له کومي مننه وکړم، کوم چې ددې تحقيق د سرته رسولو په لاره کې تشويق کړې يم، دموادو دبرابرولو په برخه کې يې راسره مرسته کړې او دمسودې په لوستلو او خپلو قيمتي مشوروسره يې پرما پيرزوينه کړېده.

په پښتني مينه او درنښت،
عبدالرحمن زماني
هيوارد ، کليفورنيا ، د۲۰۱۰م کال دجنوري دمياشتې ۲۴مه نيټه

دوتلي تاريخ پوه ښاغلي پوهاند ډاکټر محمد حسن کاکړ تقريظ

پښتونخوا کې د برتانوي هند دوړاندې تګ کوښښونه

او د پښتنو مقاومت

په کلتوري برخه کې دوروستيو وختو يوه غټه نښه کتابونه دي چې په زيات شمير خپاره شويدي. په دغې دورې کې دافغانانو د تاريخ، روانو پيښو او ادب په اړه ډير اثرونه په پښتو کې راوتلي دي. له ښه مرغه دغسې اثرونو ته هم تقاضا شته، او هم يې خپريدل تر پخوا نه ډير اسان شويدي. دا ټولې ښې نښې دي چې په پښتو کې د لوست د کلتور تمثيل کوي. څوک چې غواړي لوستونکو ته کوم اثر وړاندې کړي حتمي نه ده چې هغه دې جامع، عمومي او پڼ وي. د اختصاص په دغه عصر کې خاصې موضوع ګانې مهمې شوې دي چې څيړونکي يې تل ته ننوځي او له هغه ځايه بصيرتونه او رمزونه وباسي او تنويرول وکړي.

دغه اثر د همدغه مقصد لپاره د ښاغلي عبد الرحمن زماني په لاس چې په اصل کې د طب متخصص دئ، ليکل شوې دی. دغه اثر دوه برخې لري: په آزاد سرحد يا پښتونخوا کې د آزادۍ لپاره جګړې او د مومندو په غزاګانو کې د غازي ميرزمان خان ونډه. لومړۍ برخه له ۱۸۴۹ نه وروسته هغو پيښو ته خاصه شوې چې پيښور په دغه کال د هند برېتانوي حکومت ته په لاس ورغې، او دغه حکومت د خپل وړاندې تګ يا د ملکونو د نيولو د سياست له مخې د دغو سيمو د لاندې کولو لپاره هلې ځلې وکړې. خو دغه حکومت چې چلوونکي يې يوائې انګريزان وو، هغسې چې غوښتل په مقصد ونه رسيدل. پښتنو تر پايه پورې ياني تر هغه وخته چې دوې په کال ۱۹۴۷ کې له هندوستان نه په وتلو مجبور شول، ورسره مقاومت وکړ. انګريزان د خپلې پراخې امپراتورۍ په هيڅ برخې کې له دغسې پرلپسې او ټينګ مقاومت سره مخ شوي نه وو، لکه چې له پښتنو سره مخ شوي وو.

ښاغلي زماني دغه مقاومتونه او جګړې په تيره د مومندو له خوا په زياته اندازه د هغو آثارو له مخې کښلي چې انګليس او پښتنو ليکوالو ليکلي دي. پر هغو

برسیره هغه له رسمي یا حکومتي خپرونو نه هم استفاده کړې ده. له بده مرغه تر اوسه هم ددغو موضوعګانو په اړه دباندنیو لیکوالو لیکنې د پښتنو له لیکنو نه ډیرې دي. که څه هم دغه پیښې په اصل کې ددوې د تاریخ یوه برخه ده.

ددغه اثر دوهمه برخه دانګریزانو په برابر کې دمومندو مقاومت ته خاصه شویده. دموقعیت له نظره کوز مومند تر پیښور او بر مومند تر کامې پورې غزیدلې پراخه او زیاتره غرنۍ وچه سیمه ده. پیښور په اصل کې دمومندو سیمه وه، او ډکه چې د خیبر په خوله کې حصار و، دمورچه خیل مومند دمؤسس، مورچه خان د وخت نه راهیسې دلال پورې د خان په قبضه کې و. انګریزانو چې په کال ۱۸۴۹ کې پیښور تر لاسه کړ مومندان ورسره مخالف شول او دهغو دورانديې تګ په مقابل کې یې ورسره ډیر ووهل. په دوې کې تر ټولو پښتني قومونو نه زیات خاني هم ډیر انکشاف کړې او خانانو یې دافغانستان دواکمنو سره دهر بل قوم دخانانو نه ډیر ټینګ اړیکي لرل. ددغو ټولو واقعیتونو له امله چې امیر عبدالرحمن ددیورند دکرښې د په نښه کیدو په وخت کې دبرتانوي هند وایسرای ته په ټینګه وویل چې ټول مومند د افغانستان برخه ده، او کوز مومند بیا دامیر له مړینې نه وروسته دبرتانوي هند د نفوذ سیمه په نښه شوه. په هر حال په دغې ټولې مودې کې مومندو دخپلو لویانو او روحانیونو په مشري دانګریزانو دپرمختګ سیاست په برابر کې سخت مقاومت وکړ. دغه غزاګانې په دغه اثر کې بیان شوي دي. مهمه داده چې هغه اول ځای شاعرانو په خپلو شعرونو کې ذکر کړې، او دغازي میرزمان خان ونډه یې پکې ځای کړیده. دښاغلي زماني غټ کار دادی چې دغه شعرونه یې راټول کړي، او دلوستونکو دپاره یې دلته خپاره کړیدي. نو دا یو مهم اثر دئ، په تیره دهغو لپاره چې دبرتانوي هند دپوځي یرغلونو په برابر کې د پښتني قومونو او په خاص ډول دمومندو له مقاومتونو سره علاقه لري.

دپیاوړي ټولنیز، فرهنګي او سیاسي شخصیت ښاغلي محمد داؤد مومند
تقریظ

منلی او قدردان وروره ډاکتر صاحب زماني !

پــه ملــي مســایلو او خــدمتونو کښــې درتــه دلیــا پیــاوړتوب، غښــتلتوب او سورمختیا هیله کوم.

ستاسې ژوره تاریخي لیکنه "په سرحد کښې خپلواکۍ غوښتونکې مبارزي او دمومندو په مشهورو غزاګانو کې دمیرزمان خان ونډه" تر عنوان لاندې راته راورسیده. ستاسې دثقافتي مرستې او پیرزوینې نه زما دامتنان او شکران مراتب ومنۍ.

محترم زماني صاحب ! ستاسې لیکنې او ویناګانې ستاسې دذوفنون اهلیت او لیاقت ښکارندوې دي. مخصوصا چې تاسې په مسلکي لحاظ او علمي مدارجو په معیار یو طبیب یاست، خو په همدې موازاتوکې ستاسې لیکنې په تاریخي او ټولنیزو مسائلو کښې دیوه مسلکي لیکوال کفایت او درایت تمثیلوي.

ستاسېددې رسالې محتویات زما دپاره کاملا نوي وه او فکر کوم چې دا په خپل ذات کښې داسې لومړې یو اثر دئ چې دلوستونکو دپاره دیوه باوري موخذ په حیث مستند معلومات ارائه کوي. دلته ددې خبرې وضاحت او څرګندونه ضرور بولم چې ستاسې دمرحوم نیکه جنرال صاحب میرزمان خان دلوې شخصیت په مورد کښې همدا کفایت کوي چې په شرق کې داستقلال اوآزادۍ غوښتونکی لوې قافله سالار غازي امان الله خان ورته دلوې خان خطاب ورکړې وه او دخپل سکه ورور په سترګه یې ورته کتل.

دلوې خان میرزمان خان دعظمت بل لوې دلیل هم دادئ چې دسلطنت دمقام ګټلو لوې مدعي والي علي احمد خان شاغاسي چې په جاه طلبۍ کښې زمونږ دهیواد په تاریخ کې کم څارې شخصیت وه دجنرال صاحب میرزمان خان دملي شخصیت او ولسي وجاهت په ارتباط دکوچني والي او حسادت احساس کوي چې همدا

دکمترۍ او کهترۍ احساس والي احمد خان کاذبو او نامطلوبو تصاميمو ته هڅوي او اغوا کوي چې نتايج يې د ملي مصالحو له نظره جبران ناپذيره تاريخي عواقب د ځان سره لرل.

زه د دې مختصر په تذکار سره تاسې ته مبارکي وايم او په فکر، ژبه او قلم مو الهی فيوض او برکات غواړم.

ستاسې ورور او د ټولو کشر

لومړۍ برخه

آزاد سرحد د استعماري ضد فعالیتونو ټینګ مورچل

یوډیر نژدې حقیقت
(دانګریزي منصبدار بادین پاول په لاس جوړ شوې انځور)

د آزاد سرحد لنډه تاریخچه

د بریتانوي هندوستان او اوسني پاکستان شمال مغربي سرحدي سیمې د خپل جغرافیوي موقعیت له امله هم د هند د نیمې وچې، افغانستان او مرکزي اسیا په تاریخ کې او هم د انګریزانو د حکومت په دوره کې ډېر مهم رول لوبولې دئ. دغه سیمه د تقریبا ۳۹،۰۰۰ مربع میله په مساحت شمال او لویدیز ته د افغانستان، جنوب ته د بلوچستان او دیره غازي خان او ختیځ ته د کشمیر او پنجاب سره پولې لري. دې سیمې د شمالي او جنوبي اسیا ترمنځ د مدخل او دروازې حیثیت درلودلې دئ. که د دې سیمې تاریخ ته وکتل شي نو دا حقیقت به څرګند شي چې دې سیمې تل د سیاسي پلوه د هندوستان او اوسني پاکستان په نسبت د پخوانۍ اریانا، پارس او معاصر افغانستان سره نږدې ارتباط لرلې دئ[2]. پېښور د اوسني افغانستان د ژمي پایتخت هم ؤ.

د دې سیمې هغه برخه چې د آزاد سرحد یا قبایلي سیمې په نامه یادیږي، او نن سبا ورته د وفاقي حکومت تر اداري لاندې قبایلي سیمه (FATA)[3] ویل کیږي، نن هم هغه نیمه خودمختاره سیمه ده چې د افغانستان سره تقریبا درې سوه (۳۰۰) میله ګډ سرحد لري. د دې سیمې پراخوالې لس زره پنځه سوه مربع میله دئ. د دې سیمې شمال لویدیز ته افغانستان، ختیځ ته د شمال مغربي سرحدي ایالت (پښتونخوا) او جنوب ته د اوسني پاکستان د بلوچستان ایالتونه پراته دي.

د آزاد سرحد د سیمي اوسیدونکي پښتانه قبایل که څه هم په بیلابیلو څانګړو قبیلو لکه یوسفزو، مومندو، باجوړو (سالارزو، اُتمان خیلو او ماموندو)، خټکو، افریدو، شینوارو، وزیرو، مسودو، صافو، بنګښو، تُورو، مَروتو او نورو ویشل شوي، خو د تاریخ په اوږدو کې په خاصه توګه د خارجي تیري

2. Rose, H. A. (2002)، ۱۲ مخ

3. Federally Administered Tribal Area

کوونکو په وړاندې سره یو شوي او د جنګیالیو آزاد و پښتنو په توګه یې له افتخاره ډک شهرت ترلاسه کړیدئ. دغه قبایل په اصل کې افغانان دي او په عنعنوي توګه دافغاني واکمنانو تر سیاسي اداري لاندې پاتې شویدي[4]. د احمد شاه بابا د واکمنۍ په دوران کې (۱۷۴۷-۱۷۷۲) کشمیر، پنجاب، سند او د خراسان ځینې برخې هم د افغانستان په امپراتورۍ کې شاملې وې. د هغه وخت افغانستان د عثماني امپراتورۍ نه وروسته په منځني ختیځ کې هغه ستر دولت وو چې د هندوستان سره د ایران او منځني ختیځ، مرکزي آسیا او شرقي ترکستان په غزیدلو تجارتي لارو یې نظارت درلود[5].

په تدریجي توګه دافغانستان د خاورې دمهمو برخوجلاکیدل

د نولسمې پیړۍ په لومړیو دوو لسیزو کې سکهانو د افغانانو د کورنیو جګړو نه د ګټې په اخیستو سره د ملتان، کشمیر او پنجاب په ګډون د افغانستان د خاورې یوه لویه برخه لاسته راوړه. رنجیت سنګهـ د اباسین (سند دریاب) نه تیر شو او د پیښور وادي او د دیره جاتو سیمې یې ونیولې. رنجیت سنګهـ هغه څوک و چې شاه زمان ورته په هند باندې د ۱۷۹۸ م کال د حملې په وخت کې د لاهور او پنجاب ایالتونه ورکړي وو. په پنجاب کې د رنجیت سنګهـ د واکمنۍ په پیل کیدو سره په سیمه کې د افغانانو حاکمیت کمزورې شو او کار خو لا تر هغه ځایه ورسید چې د ابدالي امپراتورۍ وروستني وارث، شاه شجاع، هم په ۱۸۰۹ م کال کې د شاه محمود نه د ماتې د خوړلو وروسته د رنجیت سنګهـ دربار ته پناه وروړه.

د ۱۸۱۸ او ۱۸۴۹ م کلونو ترمنځ سکهانو د اباسین نه پورې غاړه د پیښور او دیره جاتو په ګډون سیمو واکمني چلوله، چې د پښتنو ځینې قبایل یې هم تر اغیزې لاندې وو، خو د سکهانو واکمني یوازې هوارو سیمو ته او هغه هم د

4. Haroon, Sana (2007) ۳۲ مخ

5. Noelle Christine (1997)، ۲ مخ

نظامی قلا وو (قلعه ګانو) شاوخوا ته محدوده وه. دوی نه یوازې په سیمه کې د یوې ملکي ادارې په جوړولو لاس پورې نکړ، بلکه د امنیت په راوستلو کې هم ناکامه وو او د مالیې د راټولو په سر به تل د وسله وال مقاومت سره مخامخ وو.[6]

په هندوستان کې د انګریزانو د مداخلې نه وروسته د سکهانو حکومت کمزورې او د هغوې د مخکې تګ په مخنیوي کې ناکامه شو. انګریزانو په **۱۸۴۳** م کال کې لومړې د سیند ایالت په خپل قلمرو کې شامل کړ او بیا یې په **۱۸۴۹** م کال کې سکهانو ته د ماتې ورکولو نه وروسته ټول پنجاب او د اباسین شمال لورې ته د پیښور او دیره جاتو سیمې هم ونیولې. انګریزانو تر دې د مخه هم په **۱۸۳۸** م کال کې د لاهور د مثلث د تړون[7] په وسیله د فراري پاچا شاه شجاع نه د ځینو سیمو د نیولو اعتراف اخیستې وو. خو د افغانستان خلکو د شاه شجاع په وژلو او د انګریزانو د لښکر په ماتولو سره د غه تړون باطله کړ.

دانګریزانو په وخت کې څو ځل د افغانستان د خاورې مهمې برخې جلا کړای شوې:

- لومړې ځل د **۱۸۵۵** م کال د مارچ د میاشتې په **۳۰** نیټه د جمرود د معاهدې په اساس چې د انګریزانو د استازي ' سر جان لارنس ' او امیر دوست محمد خان د زوې او ولیعهد سردار غلام حیدر خان ترمنځ لاسلیک شوه، ددې تړون په اساس امیردوست محمد خان د ځان او خپلې ورثې لخوا ژمنه کړیوه چې د شرقي هند د کمپنۍ (ختیځ هند شرکت) سیمو ته به په درنه سترګه

---

6. Fraser-Tytler, W. K. (1967)، ۱۸۱ مخ.

7. امیر دوست محمد خان د خپل پنځه کلن حاکمیت په دوره کې کوښښ وکړ چې د پیښور سیمه د رنجیت سنګه نه ونیسي. د ۱۸۳۸ م کال د جون په ۲۲ مه نیټه د هغې د مخنیوي او شاه شجاع د واک ته رسولو د پاره په لاهور کې د انګریزانو د استازي مکناټن، رنجیت سنګه او شاه شجاع ترمنځ یو تړون لاسلیک شوې وو.

ګوري، په هغو کې به د لاس وهنې نه ځان ژغوري او د شرقي هند د کمپنۍ سره به دوست او د دښمنانو سره به یې دښمن وي.

- د ۱۸۵۴ کال راهیسې په بلوچستان کې هم په کرار کرار دانګریزانو نفوذ زیات شو. دقلات، مکران، خاران او لاس بیلې نوابۍ د انګریزانو تر حمایت لاندې راغلې.
- بل ځل په ۱۸۷۹ م کال کې د امیر یعقوب خان سره د ګندمګ د تړون په اساس چې په هغې کې د کرمې، سیبي او پشین په ګډون د خیبر او میچنۍ سیمې انګریزانو ته په لاس ورغلې. انګریزي بلوچستان هم جوړ شو او د ژوب د ورشو نه د ژوب پولیټیکل ایجنسي جوړه شوه. د بلوچستان د نیولو نه وروسته د هند دبحر سره د افغانستان سرحد ختم او په بشپړه توګه په وچه کې راګیر شو.
- او بل ځل په ۱۸۹۳ م کال کې د امیر عبدالرحمن خان سره د ډیورنډ د موافقت نامې په اساس د آزاد سرحد ټولې قبایلي سیمې د افغانستان د خاورې نه جلا کړې شوې.

په سیمه کې دانګریزانو مداخله

انګریزان د شرقي هند د کمپنۍ تر نامه لاندې دنورو اروپایي کمپنیو لکه پرتګالي، هالندي، دنمارکي، جرمني او فرانسوي کمپنیو په شان هندوستان ته د تجارت او سوداګرۍ په پلمه راغلل، او د خپلو خاصو استعماري تاکتیکونو په کارولو سره یې کرار کرار خپل اروپایي رقیبان له میدانه ویستلي او د محلي واکمنانو او مغلو پاچاهانو د کمزورۍ نه په ګټې اخیستلو سره یې د پاچاهانو په غوره کولو او بیا پاچاهیو په بخښلو پیل وکړ. د دوې سیاسي او نظامي طاقت کرار کرار دومره زیات شو چې نه یوازې د هند د نیمې وچې په واکمنانو بدل شول، بلکه وروسته یې په افغانستان هم بریدونه وکړل.[8]

---

8. پامیر، پیکار (۲۰۰۹)، ۲ مخ.

په هندوستان کې د انګریزانو دخالت د ۱۶۰۰م کال د دسمبر د میاشتې د ۳۱ نیټې نه پیل کیږي کله چې لومړنۍ ملکې الیزابتې د شرقي هند کمپنۍ (East India Company) ته د تجارت د خاصو حقوقو د امتیاز په ورکولو سره دهغې کمپنۍ منشور تصویب کړ. دزیاتو ګټو دلاسته راوړلو او مغلي امپراتورۍ دکمزوري کولو نه وروسته په ۱۷۵۷م کال کې دشرقي هند کمپنۍ هغه وخت په یوې حاکمې دستګاه بدله شوه، کله چې د رابرت کلیو (Robert Clive) په نامه یوه عسکري منصبدار د "پَلسې" په جګړه کې د بنګال د نواب شجاع الدوله قواوو ته ماتې ورکړه[9]. په ۱۸۳۴م کال کې د لندن چارواکو د شرقي هند دکمپنۍ د تجارتې نقاب په لرې کولو سره هغه په هندوستان باندې د بریتانیا د حکومت د چلولو په اداري بدله کړه.

کله چې انګریزانو د ۱۸۴۹ کال دفبروري په میاشت کې دګجرات په جګړه کې سکهانو ته ماتې ورکړه نو شمال مغربي سیمې یې هم، چې د پنجاب داداري لاندې وې لاسته راوړې او ورسره یې د سکهانو نه د افغانانو ددښمنۍ، د قبایلو دناسازګارۍ او غازیانو دجګړه مارۍ درې ستونزې هم په میراث واخیستې[11][10].
خو په سرحد کې دانګریزانو دمداخلې مقدمات تردې ډېر دمخه پیل شوې وو. ایلفینستون Elphinstone او برنس Burnes د انګریزي امپراتورۍ د لویو مسایلو په خاطر په دې لاره تللې وو. ویلیام مورکرافت William Moorcroft په ۱۸۲۴م کال کې دوزیرو سیمې ته په ننوتلو بریالې شوې، او چارلس میسن Charles Masson، کوم چې په ۱۸۲۰ او ۱۸۳۰ کلونو کې په دې ټوله سیمه کې

---

9. Roe, Andrew (2005)، ۴ مخ.
10. Fraser-Tytler, W. K. (1967) ۱۸۱ او ۱۸۳ مخونه
۱۰. Khan, Muhammad Anwar (2000) .۷ او ۱۰ مخونه

چکرې وهلې، داوړدې مودې دپاره دپښتنو په دغو سیمو او داسې هم دافغانستان په ډیرو سیمو کې گرځیدلې او ددوې تاریخ او ژوند یې څیړلې وو[12].

انگریزانو له ۱۸۴۹ م کال نه تر ۱۹۴۷ م کاله پورې پوره یوه پیړۍ په شمال مغربي سیمه کې پاتې شول، خو د سرحد په پښتنو قبایلو حکومت کول ورته د ستونزو ډک ثابت شول. دانگریزي ثبت شوو اسنادو له مخې دوې پدې موده کې د پښتنو قبایلو د سلو (۱۰۰) نه زیاتو پاڅونونو سره مخامخ شول[13]. له همدې امله د شمال مغربي سرحدي سیمو په هکله د انگریزانو سیاست مختلف پړاونه درلودل.

د"تړلي سرحد" یا "Closed Boarder" پالیسي

د پنجاب د نیولو نه وروسته سرحد په هکله دانگریزانو تر ټولو محافظه کارانه سیاست د "تړلي سرحد " یا ”closed boarder“ دپالیسۍ په نامه یادیده. ددې سیاست ستره خاصه نښه داوه چې د قبایلو د حملو په وړاندې خپلې پولې ټینګې وساتي، دقبایلو په سیمو تیرې ونکړي او د هغوې په چارو کې گوتې ونه وهي، ددفاع دپاره د پنجاب د سرحدي قوې (Punjab Frontier Force) په نامه یوه عسکري قوه منځ ته راوړي. دوې موجودې قلاوې ترمیم، او نوې عسکري قلاوې او امنیتي څوکۍ جوړې کړې او ددوې تر منځ د ارتباط دټینگولو دپاره یې عسکري سړکونه هم جوړ کړل.

د یوه انگریز څیړونکي او دیپلومات، فریزر – تیتلر په وینا ، چې ډیر کلونه یې دبریتانوي هند په شمال غربي ایالت او وروسته په کابل کې د انگریزانو په سفارت کې کارکړی، د افغانانو او انگریزانو د مناسباتو تر منځ د راتلونکو متعددو لانجو او تاوتریخوالي تخم له همدې ځایه کرل کیږي. هغه لیکي چې "دغره د قبایلو دریځ څه و؟ دتابعیت له مخې دوې افغانان دي او د احمد شاه

12. Spain, James W. (1963)، ۱۰۱ مخ

13. هماغه ځای

دراني د امپراتورۍ د پاتې شوې قلمرو د ننه ژوند کوي. که چیرې امیر دوست محمد خان په دغو جنګیالیو خلکو د حکمرانۍ طاقت درلودلای، نو بیا به پدې سیمه او خلکو د هغه د حاکمیت د حق نه سترګې پټول ګران وای. د امیردوست محمد خان کمزورتیا سبب شوه چې دا قاموته په هغه وخت او تر هغې وروسته د ډیرو کلونو د پاره د آزاد و قبایلو په توګه وپیژندل شي." د آزاد و قبایلو، آزاد سرحد، علاقۀ غیر، یاغیستان او نورو اصطلاحاتو استعمال له همدې ځایه رواج وموند[14].

دانګریزانو دوړاندې تګ سیاست

انګریزانو بیا وروسته د "تړلي سرحد" خپل دفاعي سیاست پریښوده او د خپلو صنایعو د خاوندانو د غوښتنو سره سم، چې د مستعمرو او جوړوشوو کالو (صنعتي تولیداتو) د پاره د بازار د پراختیا غوښتونکي وو، د "وړاندې تګ سیاست" یا "forward policy" خپله کړه.

انګریزانو غوښتل چې د آزادو سرحدي سیمو په لاندې کولو سره افغانستان هم د هندوستان په شان په خپله مستعمره بدل کړي. دوې د ۱۸۴۹ او ۱۸۷۹ م کلونو تر منځ د سرحدي ایالت د نیولو نه وروسته د دیرشو کلونو په موده کې ۳۷ ځله پدې سیمو نظامې تیري وکړ او د آزاد سرحد د قبایلو د سخت مقاومت سره مخامخ شول[15].

دبریتانوي هند نائب السلطنه (وایسرای) "لارد لیټن" Lord Lytton د دې سیمو د آزادي غوښتونکو قومونو په هکله اعتراف کوي او وایي چې: "زه پدې عقیده یم چې دا وخت زمونږ شمال - غربي پولې د یوې بې سارې نندارې ښودونکې دي؛

14. زماني، عبدالرحمن (۲۰۰۷). ۲۳ مخ.
15. Fraser-Tytler, W. K. (1967) ۱۸۴ مخ

ماته لږ تر لږه داسې هیڅ ځای معلوم ندی چې د ۲۵ کلونو آرامه اشغال نه وروسته دې هم یوه ستره متمدنه قوه پر خپلو نیمه... ګاونډیانو دومره کم نفوذ ولري، او دومره دې بیخبره اوسي چې زمونږ د تر ټولو مهم عسکري لښکرکوټ [پېښور] نه دآس په سورلۍ یوه ورځ لرې سیمه یوه نا آشنا سیمه اوسي ، تر دې حده چې د سرحد نه یو یا دوه میله اخوا دې په مطلق ډول د انګریزانو د ژوندي پاتې کېدو کوم ضمانت موجود نه وي"[16].

دشمال غربي سرحد د ځانګړې ایالت جوړېدل

دبریتانوي هند (اوسني پاکستان) د شمال مغربي ایالت سرحدي یا قبایلي سیمو د انګریزانو دپاره دیوې ستراتیژیکې سیمې په توګه ډیر زیات اهمیت درلود. د۱۹۰۱ م کال نه مخکې د افغانستان سرحد سره ګاونډۍ سیمې دبریتانوي هند د پنجاب د ایالت (صوبې) تر اداري لاندې وې. په ۱۹۰۱ کال کې وایسراې لارد کرزن (Lord Curzon) د سرحدي قبایلو د حملو د مخنیوي دپاره دپراخو نظامي عملیاتو او دغه سیمې ته د زیاتې پاملرنې دپاره دشمال غربي سرحد ځانګړې صوبه جوړه کړه. دغه صوبه په دوو میشت او قبایلي سیمو وویشل شوه ، او دوه ډوله اداري او سیاسي پولي یې درلودې چې اداري پولو یې د انګریزانو د اداري لاندې د پېښور، هزاره، کوهاټ، بنو او دیره اسمعیل خان پنځه ولسوالۍ (ضلعې) د قبایلي سیمو څخه جلا کولې او سیاسي پولې یې چې دډیورند د کرښې په نامه یادیږي، افغانستان د بریتانوي هند څخه جلا کوه[17],[18].

قبایلي سیمې دانګریزانو په وخت کې هم داوسني پاکستان په شان په مرکزي حکومت پورې تړلې وې او د ارتباط چارې یې د ایجنسیو له خوا سرته رسیدې.

---

16 . د نائب السلطنه د ۱۸۷۷ کال د اپریل د ۲۲مې نیټې یاداشت. پارلماني ورقې، د ۱۸۷۸ کال ۵۸ ټوک.

17. Baha, Lal (1978)، ۱ مخ

18. دزیاتو معلوماتو دپاره د XIII مخ نقشې وګورئ.

ددې ایجنسیو سیاست او دنده داوه چې د قبیلو ترمنځ کورنی نفاق منځ ته راوړي، د مدني، فرهنګي، اقتصادي او نورو چارو په ګډون د هر ډول ټولنیز پرمختګ مخنیوې وکړي، پوځي قلا ګانې او سړکونه جوړ کړي، پر لویو او مهمو لاروحاکمې او لوړې څوکې ولاسته راوړي او د خلکو دمقاومت او ټینګار په صورت کې هغوې دتوپونو او حتی جنګي الوتکو په ګډون د مختلفو او وژونکو وسلو په مرسته په ټول زور سره وټکوي، او تر سختې اقتصادي محاصرې لاندې یې راولي.[19]

انګریزي واکدارانو ډیر کوښښ وکړ چې له یوې خوا د ډیرو غښتلو بریتانوی مامورینو او وسلوالو قواوو په استعمال (زور) سره او له بلې خوا د زر (بډو) او تشویق له لارې قبایلي یا سرحدي سیمې تر کنترول لاندې راولي (دطاقت او رشوت پالیسي) . خو لکه څنګه چې انګریزان د افغانستان دخاورې په لاندې کولو بریالې نشو او مجبوره شو چې هغه د بریتانوي او روسې امپراتوریو ترمنځ د حایل دولت (buffer state) په ډول ومني، همدا شان یې د قبایلې سیمو په نیولو کې د ناکامۍ نه وروسته ومنله چې دا سیمه د افغانستان د پولې او هغو ولسوالیو ترمنځ چې دانګریزانو تر ټینګ کنترول لاندې دي ، د buffer zone په ډول دډال یا تصادم د شدت دکمولو یا حایلې سیمې په توګه پاتې شي. انګریزي واکداران مجبوره شو چې ددې سیمود اوسیدونکو پښتنو قبایلود مړانې په وجه روغې جوړې ته غاړه کیږدي او دا خلک پریږدي چې د خپل دود او دستور سره سم خپل ژوند ترسره کړې. دې قبایلو خپل دا امتیاز تر ننه هم ساتلې دې او دا " بفر زون" نن د دفدرالي حکومت تر اداري لاندې د قبایلي سیمو (Federally Administered Tribal Area) یا FATA (فاتا) په نامه یادیږي.

قبایلي سرحدي سیمې که څه هم د بریتانوي هند او افغانستان د سیاسي تنظیمونو د مرکزونو څخه لرې پرتې وې، خو تر ۱۹۴۷ م کاله د هند د نیمې وچې

19 . غبار، میر غلام محمد (۲۰۰۰)، ۵۷۹ مخ.

ځځه د بریتانوي استعمار د ټغر تر ټولیدو پورې هم د هندوستان د آزادۍ غوښتونکو جنګیالیو او هم د افغانستان د پاره د مهمو وسله والو تنظیمونو د مهم ډګر په توګه خپل اهمیت ثابت او وساته. په ۱۹۴۷ م کال کې د هندوستان د تقسیم او پاکستان د جوړیدو نه وروسته هم قبایلي سیمې خود مختاره پاتې شوې او په ۱۹۷۳ م کال کې د باجوړ او اورکزیو دوه نورې ایجنسۍ هم ورزیاتې شوې.[20]

د انګریزانو سره د افغانانو د دریمې جګړې نه وروسته د ۱۹۱۹ او ۱۹۲۹ م کلونو ترمنځه پښتنو قبایلو په انګریزي قواوو شپږ سوه (۲۰۰) بریدونه کړي چې په نتیجه کې یې د انګریزي قواوو نژدې درې سوه (۳۰۰) تنه مړه، ځلورسوه (۴۰۰) ټپیان او ځلورسوه شپږ دیرش (۴۳۲) تنه تښتول شوي دي.[21]

د آزاد سرحد د آزادۍ غوښتونکو مبارزینو د یوه مشر عبدالرحیم پوپلزي په وینا د ۱۹۲۸ کال په وروستیو میاشتو کې چې د افغانستان د پاچا غازي امان الله خان د حکومت په وړاندې د ننه په افغانستان او قبایلي سیمو کې کوم سازش او منظم تحریک پیل شوې وو، د هغه مقصد دا و چې په افغانستان کې اقتدار د یوه

20 . په آزادو قبایلي سیمو کې د خیبر، کرمې، شمالي او جنوبي وزیرستان، مهمندو یا مومندو، باجوړ او اورکزیو اوه (۷) ایجنسۍ شاملې دي. دا ایجنسۍ د پاکستان د جوړیدو د خبرو اترو په وخت کې د خاص نیمه خود مختاره حیثیت د حاصلولو او ترهغې وروسته د پاکستان د ملي قوانینو د تائید له مخې د شمال مغربي سرحدي ایالت (پښتونخوا) د ګورنر او د ټاکل شوو پولیټیکل ایجینټانو له لارې مستقیما د جمهور رئیس لخوا اداره کیږي. که څه هم د ۱۹۹۰ م کال نه را وروسته دا سیمه د پاکستان ملي شورا ته ټاکل شوي استازي لیږدي، خو د پاکستان ملي قوانین په کې نه چلیږي، د پاکستان سیاسي ګوندونه پکې فعالیت کولای نشي، د ملي او ایالتي محکمو حکم پکې چلیدلای نشي او تر اوسه لا هم د انګریزانو لخوا د جوړ شوي سرحدي جرایمو د مقرراتو یا Frontier Crimes Regulations (FCR) لاندې دي.

21 . Roe, Andrew (2005)، ۲ مخ

داسې کس لاس ته ورشي چې دبریتانیې د حکومت حامي او مرستیال وي، تر څو چې د هندوستان په سرحدي ولسوالیو (اضلاعو) او قبایلي سیمو کې انګریزان پرته له کوم مخالفته خپل سیاست او پالیسي عملي کړای شي. دآزاد سرحد علماوو د انګریزانو ددې سازش د ناکامولو دپاره فیصله وکړه چې د آزادو قبایلو د سیمې له لارې یو هیئت افغانستان ته واستوي تر څو ددغه سازش نه د خلکو دخبرولو له لارې د غازي امان الله خان د حکومت د ټینګولو کوښښ وکړي. د پېښور د خلافت د تحریک او سرحد د علماوو دا هیئت د اپریل په ۲۱ نېټه دشبقدر له لارې دمومندو سیمې ته لاړ. د اپریل د ۲۵ نېټې په جرګه کې دمومندو او باجوړ د سیمې مشرانو او علماوو دا لاندنۍ اعلامیه صادره او امضا کړه ترڅو د آزاد قبایلو د نورو علماوو د امضا نه وروسته هیئت آزاد قبایلو او افغانستان ته لاړ شي او د غازي امان الله خان په وړاندې د تبلیغاتو او دسیسې د شنډولو کوښښ وکړي[22]:

" ما مردم خدام دین مبین باشندګان سرحد آزاد مهمند و غیره هم دین مبین اسلام و وفد علمای سرحد خصوصاً اقرار میکنیم که شهریار غازي امان الله خان بادشاه افغانستان قبل از شورش افغانستان صحیح و صادق مسلمان بود و اکنون نیز صحیح و صادق مسلمان است، چرا که نزد مایان هیچ وجه شرعی بر کفر او موجود نیست. "

دهند د نیمې وچې نه د انګریزانو د وتلو او پاکستان دجوړېدو نه سمدلاسه وروسته قبایلي سیمو ته نړیواله توجه هغه وخت یو ځل بیا جلب شوه کله چې په زرهاوو پښتنو قبایلو په کشمیر حمله وکړه، هغه سیمه چې هندوستان ته په برخه رسیدلې وه[23]. تر هغې وروسته دا سیمه د پښتونستان دداعیې له امله د توجه

22. عزیز، جاوید (۱۹۸۱)، ۳۴۳ مخ

23. Haroon, Sana (2007) ۳۲ مخ

مرکزو، او بيا په افغانستان باندې د شوروي قواوو د تيرې نه وروسته د يوې لسيزې دپاره دافغاني مجاهدينو د وسله وال مقاومت، او امريکې په مرسته د پاکستان د نظامي ستراتيژيستانو د کمپاين د هڅو په ډول ډير اهميت درلود. دافغانستان څخه دروسي لښکرو د وتلو نه وروسته د طالبانو د رژيم ملاتړ هم د آزاد سرحد د قبايلي سيمو له لارې سرته رسيده.

د ۲۰۰۱ م کال د سپتمبر په يولسمې نيټې د القاعدې لخوا دامريکې په متحده ايالاتو د ځانمرگو بريدونو، او په افغانستان باندې د امريکې د ۲۰۰۲ کال د حملې نه وروسته هم قبايلي سيمې د القاعدې دغړو او پلويانو د پټنځاى په نامه او دسخت دريزه اسلامي اورپکو د هڅو په ډول، او په اصطلاح د تروريزم سره دجگړې د ثقل د مرکز په توگه خپل مهم ستراتيژيک ارزښت ساتلاې دئ.

د مومندو قوم او خيلونه

د پښتنو د مومندو (مهمندو) قوم هغه ستر، پياوړې او مهم قوم دئ چې په آزاد سرحد کې يې، د اپريدو او وزيرو نه وروسته، بريتانوي هند ته تر ټولو زياته سرخوږي پيښه کړېده. مومند د آزاد سرحد دنورو ټولو قبايلو په نسبت زيات تجريد شوي او پر خپله خاوره يې د پردو د تيري په وړاندې ډير مقاومت ښودلې دئ.

دانگريزانو په وړاندې د مومندو دبريالي مقاومت په سترو لاسته راوړنو کې، په خپله سيمه کې دډيورنډ دکرښې د ننبه کيدو مخنيوې او همدا راز د سړکونو دجوړولو مخنيوې شامل دي، کوم چې په سرحد کې د استعمارې نفوذ ننبه گڼل کيده. کله چې انگريزانو د پنجاب د سرحدي قواوو د منظمو عسکري قواوو په څنگ کې د سرحدي مليشې په جوړولو لاس پورې کړ او د مختلفو ايجنسيو څوارلس زره (۱۴۰۰۰) تنه يې پکې شامل کړل نو مومندو د مليشو د ورکولو نه ډډه وکړه.

مومند د ډیورنډ د کرښې دواړو خواوو ته اوسیږي.[24] د مومندو سیمه په ختیځ او شمال کې د سوات او امبار د سیندونو، په لویدیز کې د افغانستان د کنړ، او په جنوب کې د کابل د سیند تر منځ پرته ده.

د ډیورنډ د کرښې نه لرې (کوزې) خواته مومند په دوو برخو ویشل شوي:

- کوز مومند یا د سمې (هوارې) مومند چې د پېښور د ولسوالۍ (ضلعې) جنوب لویدیز ته، د خټکو لویدیزی او د افریدو ختیځې سیمې کې د کوټلې محسن خان، بهادر کلي، کرپې ولې او لنډئي په هوارو او آبادو کلو کې اوسیدل. که څه هم دا مومند د "دوآبه" یا دوو سیندونو ترمنخ حاصلخیزو ځمکو کې میشت دي، خو دوې اکثره دوه کوره دي او داوړي په ګرمو میاشتو کې دلته نه پاتې کیږي.
- بر (پاس) مو مند یا د غره مومند چې د کابل او سوات د سیندونو ترمنځ غرنیو سیمو کې اوسیږي. ددې آزادو مومندو سیمه په ختیځ کې د "جمرود" ته نژدې سیمې نه نیولې تر" ابازیو قلا" او بیا "اتمان خیلو" پورې، په شمال کې د "باجوړ" او په "لویدیز" کې د "کنړ" او په جنوب کې د "شینوارو" او "افریدو" سیمې سره نښتې ده.

مومند د مومند بابا اولاده ده چې د ډیورنډ د کرښې لرې خواته په "یکه غونډ" کې ښخ دئ. ددې قوم د نسب سلسله د ځینو نورو پښتنو قبیلو په شان قیس عبدالرشید ته رسیږي. د قیس درې ځامن وو--سړبن، غورغښت او بیټنې (بیټ نیکه). د سړبن ځوې شیربن یا شیرخبون دئ او دهغه ځوې کند دئ. د کند ځوې خشی یا خوکي او د هغه ځوې غُری یا ابراهیم دئ. دغُري څلور ځامن وو چې

24. پدې هکله دزیاتو معلوماتو دپاره دډاکټر حسن کاکړ د A political and diplomatic history of Afghanistan, 1863-1901 (دافغانستان سیاسي او دیپلوماتیک تاریخ وګوری)

زیړانی، ځمکنی، دولت یار او خلیل نومیدل چې اولادونه یې د غُریاخیل په نامه یادیږي. مومند او دهغه ورور داوود ددولت یار ځامن دي.

د غُریاخیلو څلور کورنۍ (زیړانی، ځمکنی، دولت یار او خلیل) د ۱۴ عیسوي پیړۍ په منځ کې د "قندهار" د "خواجه عِمران" د غرونو د جنوب ختیځي برخې د "خوره مرغا" له سیمې نه لومړې دغزنی شاوخوا د ترنگ رود غاړې ته کډه کړې او وروسته بیا ننگرهار ته راغلي او د جلال آباد او لالپورې تر منځه سیمه کې یې اړولي او بیا یې په پنځلسمه پیړۍ کې د پیښور شاوخوا سیمې د یوسفزو په مرسته د "دلازاکو" نه نیولي او هلته میشته شویدي.[25]

مِیرک (Merk) د مومندو په نامه خپل مشهور کتاب کې چې لومړې ځل د ۱۹۰۰ م کال شاوخواکې خپور شوې لیکي چې دمومندو قوم د ترکزو، حلیمزو، بایزو او خویزو دڅلورو اصلي قبیلو او دویزیو، اتمانزیو او ککوزیو اړونده قبیلو نه جوړشوې دئ. ددوې ځنگ ته دتاترې په لمنو کې مُلا گورې او دباجوړ لورې ته صافي پراته دي. ارواښاد میراجان سیال چې پخپله هم مومند ؤ، دمومند بابا په نامه خپل کتاب کې لیکي چې ددوې سیمه د ترکزو، حلیمزو، اوتمانزو، دویزو، بایزو او خویزو په شپږو برخو یا زو ویشل شویده.[26] دمومندو په نورو قبیلو کې کوډاخیل، خوگاخیل، موسی خیل، عیسی خیل، قاسم خیل او اتمر خیل شامل دي.

دمومندو مشهور ځایونه او شخصیتونه

دپښتنو داوسیدو سیمه دخپل ستراتیژیک او جغرافیوي موقعیت له کبله ددوې په تاریخ او ژوند باندې ژوره اغیزه درلودلې او لري. مومند هم لکه د نورو

25. سیال مومند، میراجان (۱۳۲۹). ۱۳ مخ،
26. سیال مومند، میراجان (۱۳۲۹). ۱۱۸ مخ،

پښتنو په شان خپل ویاړلې تاریخ، ادبیات، شاعران او لیکوالان، څیړونکي، اتلان او زیارتونه لري.

تاریخي او مشهور ځایونه

د مومندو ایجنسي مشهورې قلاګاني او تاریخي ځایونه ځکه نلري چې د لته هیڅ طاقت هم د اوږدې مودې د پاره پاتې شوې ندې تر څو د اسې ځایونه جوړ کړي. خو له بلې خوا د تاریخ په اوږدو کې دوې د بیلا بیلو طاقتونو سره ډیرې جګړې کړیدي، او په نتیجه کې ګڼ شمیر د اسې ځایونه شته چې د دې جګړو له امله د یادونې وړ دي[27]:

- زیارت غاښې: هغه مهم تاریخي ځای دئ چې مومندو پکې د بیلا بیلو تیري کونکو په وړاندې جرګې کړیدي. ایمل خان مومند هم د مغلو سره د مقابلې د پاره خپل لښکر په همدې ځای کې راټول کړې و.
- سلاله: د خوګا خیلو د سیمې مرکز او د جرګو او مرکو ځای وو.
- خاپښ: چې ایمل خان او دریا خان ترې د مرکز او مورچل په توګه استفاده کړیده.
- کړپه: د کوچنیو غونډیو هغه سلسله چې ایمل خان پکې مغلو ته ماتې ورکړې او بیا وروسته د مومندو لښکرو پکې انګریزانو ته ماتې ورکړیده.
- اقرب ډاګ: د بیلا بیلو تیري کوونکو سره د مومندو د تاریخي جنګونو او غزاګانو ډګر وو. د کنړ د غازیانو ډلو او د دوې مشر غازي میرزمان خان هم د اقرب په ډاګ کې د انګریزي قواوو سره جګړې کړیدي.
- تاتره: چې د مغلو لښکرو پکې د ایمل خان مومند سره څو څو ځل جګړې کړیدي.

27. Hussain S. Iftikhar (2000)، ۹۵ مخ.

- د شبقدر قلا: انګريزانو لدې ځايه د مومندو سره ډيرې جګړې کړيدي. د هډې ملا صاحب د مومندو دلښکر سره پدې قلا حمله کړې او په ۱۸۹۷ کال کې يې د شبقدر ښار ګوټې سوځولې هم وو.

مشهور شخصيتونه

د نورو پښتنو قبيلو په شان د مومندو قبيله هم د تورې او قلم داسې ګڼ شمير ميړني شخصيتونه لرې چې نه يوازې په خپل مسلک کې د وياړ او اعتبار خاوندان دي، بلکه د پښتنو د تاريخ او کلتور په غني کولو کښې يې خاصه ونډه اخيستې او د ځلاندو ستورو په شان ځليږي.

دانګريزی استعمار په وړاندې د مومندو د خپلواکۍ غوښتونکو مبارزو په ډګر کې د برخه اخيستونکو ځينو وتلو شخصيتونو او مشرانو نومونه په لاندې ډول دي:

- احمد نور خان ملک د ميتۍ موسی خيل وو چې د انګريزانو ديو پلوي غيرت خان ملک سخت مخالف وو. په ۱۹۲۴ کال کې وفات شويدئ.
- اسمعيل مولوي چې هغه هم د کامې په ملا مشهوره وو.
- امير محمد آخندزاده چې د چکنور په ملا صاحب مشهور وو.
- انځرې ملا (سيد غوث) چې په ګوډ ملا هم مشهوره وو ، د هډې د ملا صاحب مريد او دانګريزانو سره د ۱۹۰۸ کال په جګړه کې برخه اخيستونکې د ۱۹۱۰ کال په شاوخوا کې وفات شويدئ. انګريزانو دده کور د باغ په سيمه کې د يوې حملې په ترځ کې وران کړي وو.
- حاجي مياجان خان چې د ملک محمد عمرخان کوډاخيل وروراو داروابناد ميراجان سيال پلار وو.
- حليم ملک د خيرجان ملک پلار عيسی خيل وو.
- د "پلوسۍ" محمد قديم چې په خويزو کې يې ډير نفوذ درلود.
- د ترنګزو حاجي صاحب سيد فضل واحد.

- عبدلباقي چې د هډې د ملا صاحب شاګرد او د کامې په ملا مشهوره وو. په ۱۹۱۲ کال کې وفات شویدئ.
- د تګاو ملا حمید الله آخندزاده ، چې د افغانستان په تګاو (تګاب) کې به اوسیدو. د سولې په وخت کې به یې د مومندو سره ډیر سروکار نه درلود ، خو د جګړې په وخت کې به یې برخه درلوده.
- د خاورینې اعظم خان ملک چې په ۱۹۱۲ کال کې وفات شویدئ.
- د دویزیو د حاجي خیلو حاجي صاحب چې د افغانستان د حکومت ټینګ پلوي وو.
- د عیسی خیلو بادام ملک چې د ملک شیرداد خان پلار وو.
- د کامې مولوي صاحب ابراهیم چې د افغانستان د پخواني صدراعظم ارواښاد موسی شفیق پلار وو.
- د کنړ د اسلام پور میر صاحب جان پاچا چې د هډې د ملا صاحب ماذون او دلنګر منتظم وو.
- د کوډاخیلو خالو ملک.
- د کوډاخیلو ملک عمرخان چې د بازوان خان زوي او د ارواښاد میراجان سیال تره وو. د انګریزانو سخت دښمن او دهغوې سره د ۱۹۳۳ م کال په جګړه کې شهید شویدئ.
- د "جړوبي " خیر دین چې په بئیزو کې یې نفوذ درلود.
- داتمان خیلو د ګمبتۍ ملک میرباز خان چې د ۱۹۰۸ کال په جګړه کې ټپې شوې او وروسته یې د انګریزانو لخوا کور وران شوې وو.
- د بابړې ملا صاحب سید امیر جان.
- د کنړ غازي میرزمان خان چې د خپلې کورنۍ د غړو او ملګرو سره یې د ۱۹۰۸ او ۱۹۱۴ کلونو په جګړو کې د کنړ د غازیانو مشري په غاړه درلوده.
- د کوډاخیلو ماسل خان (محصل خان) ملک چې د ملک امین جان کوډاخیل پلار او د انګریزانو سرسخته دښمن او د غازیانو مشر وو.

- د سرکاڼو میا صاحب سید اکبر شاه چې په اصل کې د کامې او بیا یې په سرکاڼو کې هستوګنه درلوده او د پوره فضل او فیض خاوند وو.
- د هزارناو علم دین ملک چې د شبقدر په قلا د حمله کوونکي شکر ملک ورور وو.
- د هډې ملا صاحب، نجم الدین چې د ۱۸۹۷ کال د ستر پاڅون غښتلې مشر وو.
- صاحب زاده هاشم چې د کامې په حاجي صاحب او پاچا صاحب مشهوره وو، د باجوړ په "مرخنۍ" کې اوسیده، د ۱۹۰۸ کال په جګړه کې یې برخه اخیستې او په ۱۹۱۰ کال کې د انګریزانو د پلوي ملکانو په ځپلو کې ونډه درلوده.
- د بټخاک حضرت صاحب عبدالشکور د زیاتې تقوا خاوند او عالم سړی، د ۱۹۰۸ کال په جګړه کې د غازیانو مشر وو او په ۱۹۱۰ کال کې وفات شوی دی
- عبدالغفور د "باجوړ" د "دودار" اوسیدونکی چې په جان صاحب مشهور وو. د ۱۹۰۸ او ۱۹۱۵ کال په غزاګانو کې یې برخه اخیستې او د انګریزانو پلوي ملکانو سره یې سخته مبارزه کوله.
- عبدالواحد ملک موسی خیل چې په ۱۹۲۴ کال کې وفات شوی دئ.
- د بټخاک صوفي عالم ګل صاحب چې د هډې ملا صاحب ورته د پهلوان لقب ورکړی وو. په ۱۹۱۳ کال کې وفات شوی. د بټخاک د صوفي صاحب زوی محمد یوسف "حافظ جي" هم د خپل پلار په شان د انګریزانو مخالف وو.
- مستان ملا (سعدالله) چې د سوات په فقیر او سرتور فقیر هم مشهوره وو او انګریزانو به ورته (Mad Mullah) ویلو.
- ملک محمد روز کوډاخیل چې د غازي ماسل خان (محصل خان) د تره زوی او مخالف وو.
- میراجان سیال مومند چې یو وتلی لیکوال، شاعر او سیاستوال وو.

مشهور زیارتونه

لکه د نورو افغانانو او پښتنو په شان مومند هم خپل لرغوني نیکونه، باتدبیره مشران ، اتلان او پیران ستایي. د مومندو په مهمو زیارتونو کې د مرسل بابا ، آخند ظفر بابا ، بي بي ادې، ګنګا بابا ، شیخ فولاد بابا ، ملا غنی بابا ، میا سلطان، ګل زیارت، شیخ بابا ، زیړي بابا ، مومند بابا ، حاجي صاحب ترنګزي، کونړ بابا[28] او ملا فرمان بابا زیارتونه شامل دي.

28. کنړ بابا د مُزدادي ولي ځوې او زیارت یې د دمومندو د صافو د سیمې د قندهارو په ډاګ کې موقعیت لري. مُزدادې ولي په دانشکول بابا هم مشهوره دې او زیارت یې د ګنداب څخه ۸۸ کیلومتره لرې د "جرندو" په سیمه کې موقعیت لري. (.Hussain S (Iftikhar (2000، ۱۰۲ مخ)

دوهمه برخه

د مومندو آزادۍ غوښتونکې جګړې

لامبوزن آسونه
(دانګریزي منصبدار بادین پاول په لاس جوړ شوي انځور)

دمومندو تاریخي جګړې او غزاګانې

دمومندو دتیرو پنځو پیړیو تاریخ ددوې دمړانې ، او دښمنانو سره د جنګ - جګړو د کارنامو نه ډک دئ. دمومندو مشرانو او کشرانو د پیرروښان په نامه مشهور د روښاني غورځنګ د مشر بایزید انصاري او د هغې داولادې کلک ملاتړ کړې او د مُغلو او هغوي د محلي مخالفینو په وړاندې یې د روښاني نهضت ټینګه پلوي کړې ده. کله چې بایزید انصاري لومړې ځل ننګرهار ته لاړ نو د مومندو له خوا یې، تر هغې چې بیا وروسته پیښور ته لاړ، ساتنه وشوه[29].

په ۱۵۸۲ م کال کې مومندو د پیښور په شاوخوا کې دنورو غُریاخیلو قبیلو سره یوځای د بایزید انصاري کشر ځوې، جلال الدین، خپل مشر و ټاکه او دمُغلو په وړاندې یې پاڅون وکړ. دوې د پیښور دبګرام په قلا یرغل وکړ او د سید حمید په نامه یې د مُغلو "فوجدار" یا دلښکرکوټ قوماندان هم وواژه[30].

مومندو دمُغلو د "شاهنشاه جلال الدین اکبر" او دهغه د کړوسي اورنګزیب د قواوو مخالفت هم کړې او د هغو په وړاندې یې د افریدو، شینوارو او صافو ټینګ ملاتړ کړیدئ. پدې جګړو کې دمومندو مشر ایمل خان مومنداو دافریدو مشر "دریا خان افریدې وو. دمغل شهنشاه اکبر یو اعتباري او وتلې ملګرې، درباري او وزیر اعظم "راجابیربل" هم په همدې جګړو کې ووژل شو. راجا بیربل سنګهه د شاهنشاه اکبر دهغې داخلي نهه کسیزې مشورتي ډلې غړې وو چې د نوارتنا navaratna په نامه یادیده ، دسانسکریټ دا لغت د نهو غمو معنی لري. ویل کیږي چې د شاهنشاه اکبر نه وروسته بیربل د "دین

---

29 . Hussain, Iftikhar S. (2000)، ۷۸، ۷۹ مخونه.

30 . هماغه ځای

الهی[31] " یو ائینې بل منونکې وو. د یوسف زو په سیمه کې د ملندرۍ د کوتل په جګړه کې د بیربل د وژل کیدو د خبر د اوریدو نه وروسته، اکبر دیوې اوږدې مودې د پاره ماتم ونیو.

د پښتو ژبې نامتو شاعر خوشال خان خټک د ایمل خان مېړانه او توره پخپلو شعرونو کې ستایلې ده. اروابناد سید رسول رسا د ارمغان خوشال په سریزه کې وایي، چې د خیبر په جنګ کې د پښتنو پټ جرنیل پخپله خوشال خان و، وروسته له دې خوشال خان او ایمل خان دواړو د نوښار په کوټ باندې حمله وکړه او د غه کلا یې ونیوله او هم د نوښار د جګړې نه د مخه د صوابۍ په جګړه کې مغلو ماتې خوړلې وه، چې خوشال خان یې په دې ډول یادونه کوي :

دویم جنګ د میر حسین په دوابه کې
چې یې وټکېده سر لکه د مار
بیا له پسه د نوښار د کوټ جنګ وو
چې مې وکښېښ تر مغلو خپل خمار
(ارمغان، ۱۸مخ)

کله چې د مومندو په ګنداب کې په **۱۲۷۳** کال کې د پښتنو او مغلو تر منځ جګړه ونښته ، هغې کې د پښتنو د لښکرو مشر ایمل خان مومند او د مغلو د لښکر مشران شجاعت خان او جسونت سنګهـ وو. په دې جګړه کې د مغلو د لښکر مشر شجاعت خان ووژل شو او جسونت سنګهـ په تېښته ځان خلاص کړ.

31 . دین الهی په ۱۸۵۱م کال کې د مغل شاهنشاه اکبر لخوا جوړ او پیروان یې د نولسو (۱۹) کسانو څخه زیات نه وو. بیربل د دې دین یو ائینې هندو غړې وو. اکبر کوښښ کاوه یو داسې دین منځ ته راولي چې د مسلمانانو او هندوانو دواړو د پاره د منلو وړ وي. په دې کې د اسلام، عیسویت، بودایت، او زردشتي ادیانو په شان مختلفو ادیانو غوره اساسات راټول شوي وو. شاهنشاه اکبر د دین الهی روحاني مشر، او ابول فضل، د هغه نږدې ملګرې او د دربار مؤرخ یې ستر ملا وو.

په دې جګړه کې ایمل خان لويه فتحه وکړه. خوشال خان دغه جنګ په دې ډول يادوي :

بيا له پسه جسونت سنګهـ شجاعت خان وو
چې ايمل يې پـه ګنداب ويوست د مــــار

(ارمغان،۱۸مخ)

په ۱۶۷۳ کال کې د مومندو دغره په علاقه کې د خاپښ په دره کې د مغلو او پښتنو تر منځ بله جګړه شوې. پدې جګړه کې هم د پښتنو د لښکر مشران ايمل خان مومند او دريا خان افريدي وو او د مغلو د لښکر مشران مکرم خان او شمشېر خان وو ، مغلو ماتې وخوړه ، مکرم خان وويشتل شو. په داسې حال کې چې دوه پرهاره يې خوړلي وو ، باجوړ ته روان شو. (ارمغان، ۱۷)

شپږم جنګ مکرم خان شمشېر خان دواړه
چې ايمل کړل په خاپښ کې تــــار په تــــار[32]

انګريزانو سره د مومندو تاريخي غزاګانې

مومند دانګريزانو سره لومړې ځل دافغانانو او انګريزانو د لومړۍ جګړې په وخت کې،(۱۸۳۸-۱۸۴۲) ، مخامخ شول[33]. پدې وخت کې سعادت خان[34] په لالپوره کې د مومندو مشر وو. دانګريزي لښکرو د نژدې کيدو د خبر په

32. افغــــان ادبـــي بهيــــر (www.baheer.com) . انټرنټــــي پتـــــه: www.baheer.com/baher/modules.php?name=News&file=print&sid=3290

33. پـه انفرادي توګـه پـه ۱۸۳۲م کـال کې برنس (Alexander Burnes) د مشـهور جاسوس موهن لال کشميري په ملګرتيا لومړنې انګريز وو چې دافغانستان لـه لارې يې بخارا او پارس ته سفر وکړ او دلومړي ځل دپاره مومندو سره مخامخ شو .

34. دلالپورې د سعادت خان مورچه خيل پـه هکلـه زيات معلومات پـه دوهمـه ښنلونه کې کتلای شئ.

اوریدو سره، د سعادت خان تربور او دښمن، طره باز خان، په جهلم کې د هغوی مخې ته لاړ. سعادت خان په نتیجه کې د بارکزو واکدارانو ملاتړ وکړ او طره باز خان د انګریزانو لخوا د لالپورې د خان په توګه وټاکل شو. کله چې انګریزانو په کابل کې ناوړه ماتې وخوړه نو طره باز خان هم په ځان وویریده او پداسې حال کې چې د "پیشبولک" د لښکر کوټ قواوې د تاترې په سر وتختیدې، هغه د لښکر کوټ نه (په اغلب ګمان د "فیریس" Ferris په نامه) دیوې انګریزې ښځې او هغې د ماشوم په ژغورلو سره هغوې په سیند کې پیښور ته ورسول او خپله یې هم انګریزانو ته پناه وروړه. طره باز خان یو ځل وروسته هم د جنرال پالک په ملګرتیا د ستنیدو کوشش وکړ، خو دانګریزې قواوو په وتلو سره یې د سعادت خان نه ماتې وخوړه.

انګریزان پخپله اعتراف کوي چې په پیښور کې د دوې دلومړنیو کلونو دواکمنۍ په دوران کې مومندو د بل هر قوم نه دوې د زیات بحران سره مخامخ کړیدي[35].

انګریزانو سره د مومندو دغزاګانو لنډیز[36,37,38,39]

- په انګریزانو باندې د مومندو لومړنۍ حمله د ۱۸۵۰م کال دد سمبر په میاشت کې هغه وخت وشوه چې دلالپورې د سعادت خان ځوې فتح خان د شبقدر په کلي باندې حمله وکړه.
- د ۱۸۵۱ کال د مارچ په میاشت کې مومندو د پنډیالۍ نه د دوآبې په سیمه حمله وکړه. دهمدې کال د مارچ او اپریل په میاشتو کې عیسی خیل او

---

35 . Paget, William Henry & Mason, A. H. (1980) ، ۲۳۲ مخ.
36 سیال مومند (۱۳۵۴ کال)، ۱۸-۱۲ مخونه
37 Nevill, H. L. (1977). 404 مخ
38 . Paget, William Henry & Mason, A. H. (1980)، ۲۳۲ او ۲۳۳ مخونه.
39 . Merk, W.R.H. (19840)، ۲۸-۲۲ مخونه.

برهان خیل مومندو په متهه دوه حملې وکړې. پدې جګړه کې دانګریزي قواوو مشري د لومړي مرستیال میلر Lieutenant H. N. Miller په لاس کې وه. په همدې کال کې انګریزانو د مومندو د حملو په وجه د میچنۍ[40] او شبقدر[41] پوځي قلاګانې جوړې کړې.

– د ۱۸۵۱-۱۸۵۲م کلونو غزا د ډګروال کولین کمپل Brigadier Sir Colin Campbell په مشرۍ د انګریزانو د تیري کونکي فوځ سره وشوه. دا تیرې د یوزر پنځه سوه درې نوي (۱۵۹۳) تنو عسکرو او منصبدارانو په ګډون د۱۸۵۱ کال د اکتوبر د میاشتې په ۲۵ نیټه پیل او د ۱۸۵۲ کال د فبرورۍ تر دولسمې پورې روان ؤ.

– د ۱۸۵۴ کال غزا چې د کرنیل کاټن "Colonel Sydney J. Cotton" په مشرۍ د انګریزي فوځ سره وه.

40 . د میچنۍ پوځي قلا د پېښور د ښار نه ۱۵ میله د شمال لورې ته د کابل د سیند چپې غاړې ته پرته ده. دا قلا د کابل په سیند د پورې وتلو په مهمې جالې حاکمیت درلود چې اوس پرې پل جوړ شویدئ. او د سرحد نه پورې غاړه مومندو د پرلپسې حملو په نتیجه کې جوړه شوه. دیادونې وړ ده چې د میچنۍ د قلا د جوړونکې ډلې قوماندان مرستیال بولنویس (Lieutenant Boulnois) همدلته په ۱۸۵۲ کال کې د مومندو لخوا ووژل شو، او ددې عسکري پوستې یو قوماندان تورن مکدونالد (Major MacDonald) هم په ۱۸۷۳م کال کې ووژل شویدئ.

41. د شبقدر قلا د پېښور د ښار نه ۱۷ میله لرې شمال لویدیز ته د چارسدې په تحصیل (اداري واحد) کې پرته ده. دا قلا لومړې ځل د سکهانو له خوا جوړه او د د شنکرګړ په نامه نومول شوې وه. دا قلا د شبقدر د کلې نه دوه میله لرې جوړه شوې وه خو اوس یې شاوخوا ته آبادي جوړه شوې او په ګاونډ کې د غره د مومندو سره د مهم تجارتي مرکز په توګه یې پراختیا موندلې ده. دا یوه ټینګه پوځي قلا وه چې د انګریزانو د لښکرکوټ په توګه ترې استفاده کیده او وروسته بیا عسکري پولیسو ته وسپارل شوه.

- د ۱۸۵۵ نه تر ۱۸۷۰ م پورې پنځو کلونو تر منځه مومندو پر انګریزانو پرلپسې حملې وکړې چې لږ تر لږه دري اتیا (۸۳) یې مهمې حملې وي. د ۱۸۷۰ م کال په پسرلي کې د مومندو په مشر سعادت خان باندې د امیر شیر علي خان دفشار له امله تر دوو کلونو پورې حملې کمې شوې.
- د ۱۸۶۳ م کال د دسمبر په میاشت کې د مومندو د حملو یوه بله لړۍ پیل شوه چې وروستۍ جګړه یې د ۱۸۶۴ کال د جنوري په دوهمه نیټه وه ، په کومې کې چې د مومندو دلښکرو شمیر پنځه زره پنځه سوه (۵۵۰۰) تنو ته رسیده. پدې جګړه کې د انګریزي فوځ مشري د "کرنیل میکدونالد " په غاړه وه. پدې جګړه کې انګریزی چارواکي دې نتیجې ته ورسیدل چې ۱) د انګریزانو دګټو د خوندي ساتلو دپاره په لالپوره کې دیوه داسې خان شتوالې مهم دئ چې د انګریزانو ملګرې وي ، او ۲) د مومندو د حملو په وړاندې د میچنۍ او شبقدر د تاڼو او پوځي قلاګانو دفاعي ارزښت په نشت حساب دئ.
- له همدې امله انګریزانو په امیرشیر علی خان باندې فشار راوړ چې دلالپورې خان (خپل خسر) په کابل کې نظربند وساتي. دلالپورې خان د همدې کال په ژمي کې په کابل کې مړ شو.
- هنري میکدونالد ، د میچنۍ د نظامي قواوو قوماندان د ۱۸۷۳ کال د مارچ په ۲۲ مه نیټه د مومندو لخوا ووژل شو.
- د انګریزانو سره د مومندو بله غزا په ۱۸۷۹ م کال کې، د افغانانو او انګریزانو ددویمې جګړې ، په وخت کې وه. دا هغه وخت وو چې د بریتانوي هند او افغانستان د سرحد دواړو خواوو کې د انګریزانو په وړاندې د جهاد او غزا اعلان وشو او سیمې ملایانو او روحانیونو هم پکې ګډون وکړ. د انګریزي فوځ مشري پدې جګړه کې د "جنرال ټیلر " په غاړه وه
- د انګریزانو سره د مومندو بله غزا په ۱۸۸۰ کال کې پیښه شوه چې د مومندو ټولو مهمو قبیلو پکې برخه درلوده. د انګریزي مؤرخینو په وینا

پدې جګړه کې مومندو ډیره سخته دفاع وکړه خو د انځري کنډو یې له لاسه ورکړ. پدې جګړه کې د انګریزي فوځ مشري د "جنرال ډورن" په غاړه وه.

- د ۱۸۹۷ م کال مشهوره غزا د مشهور ملا نجم الدین آخندزاده په مشرۍ وشوه چې په هډې صیب مشهور دئ. پدې غزا کې د مومندو لښکر په ډیرۍ او شنکرګړ (شبقدر) کلا حمله وکړه او بازار یې وسو. پدې غزا کې د افغانستان له لورې هم ګڼ شمیر غازیانو د ملا نجم الدین آخندزاده سره ملګرتیا کړیوه، دکومې په نتیجه کې د امیر عبدالرحمن خان دیوه رسمي فرمان په ترڅ کې په جلال آباد کې د خپل نائیب الحکومه نه غوښتلي وو چې په راتلونکې کې د افغانانو دداسې ګډون مخنیوې وکړي.
- د ۱۹۰۲او ۱۹۰۳ م کلونو ترمنځه هم د انګریزانو او مومندو ترمنځ څو وړې نښتې شویدي دکومې په نتیجه کې د انګریزانو او امیر عبدالرحمن خان ترمنځه د مومندو په سیمه کې د سرحد (پولې) د ښنه کولو خبرې اترې پیل شوې.
- د ۱۹۰۸م کال مشهوره غزا چې د سرې غزا په نامه یادیږی او د کنړ غازي میرزمان خان[42] پکې کنړ دغازیانو د بریالي او اتل مشر په توګه وځلید اوشهرت ته ورسید. دا غزا ، داقرب په ډاګ کې د بتخاک د حضرت صاحب (عبدالشکور) په مشرۍ سرته ورسیده.
- د ۱۹۱۵م کال مشهورې درې غزاګانې چې دري واړه د اقرب په ډاګ کې وشوې، انګریزانو پدې جګړه کې د لومړي ځل دپاره د هوایي قواوو نه کارواخیست. دکنړ غازي میرزمان خان هم په دې غزا کې ستره ونډه

42 . د سرې غزا او د۱۹۱۵ کال دمشهورې غزا تفصیل په راتلونکې برخه کې کتلای شئ.

درلوده، او د ترنګزو حاجي صاحب (حاجي سید فضل واحد) هم په همدې کال کې د مومندو د لښکر مشرې ترلاسه کړه.

- ۱۹۱۹ م کال د استقلال غزا
- په ۱۹۲۷ م کال کې د مومندو لښکر د الینګار د فقیر صاحب د مشرۍ لاندې د انګریزانو سره غزا وکړه. پدې غزا کې د انګریزانو د هوائي بمبارۍ له امله د مومندو ګڼ شیر جنګیالي شهیدان شول.
- په ۱۹۳۰ م کال کې مومندو د سمځې په سیمه کې د انګریزانو سره سخته جګړه وکړه.
- په ۱۹۳۳ م کال کې د مومندو لښکرو د ګنداب په سیمه کې انګریزانو ته سخته ماتې ورکړه او هغوې یې د ګنداب د سیمې نه وتلو ته مجبوره کړل.
- په ۱۹۳۵ م کال کې مومندو یو ځل بیا انګریزي قواوو ته سخته ماتې ورکړه، زیاتې وسلې او مهمات یې ترې واخیستل او د تل دپاره یې د ګنداب د سیمې پرېښودو ته مجبوره کړل.

مومند او ډیورنډ کرښه

کله چې په ۱۸۸۰ کال کې بریتانیې عبدالرحمن خان، زړه نازړه او سختې بدګمانۍ سره د کابل د امیر په توګه وپیژانده، هغه وخت د افغانانو او انګریزانو روابط د دو جګړو، ځاني او مالي تاوان، بدخواهۍ او بې اعتمادۍ له امله ډیر خراب وو. روسیې په منځنۍ ایشیا کې د خپل نفوذ ساحه پراخوله تر څو ځان افغانستان ته ورسوي او د روسیې او بریتانوي امپراتوریو ترمنځ وروستنې "علمي سرحد "scientific border وټاکي.[43]

نوې امیر تر یوې اندازې پورې د دغو دوو رقیبو امپراتوریو زیرنده وو، او د بریتانیې او روسیې دواړو په خوښه د قدرت پر ګدۍ ناست وو. روسیې ورته اجازه ورکړه چې د افغانستان په شمال کې خپل نفوذ تامین کړي او لارد لایتن

43. آدمک، لودویک، دبلیو (۱۳۷۰)، ۱۹ مخ.

(Lord Lytton) د خپل "وړاندې تګ " د پالیسۍ په خلاف وغوښتل چې خپلې قواوې د افغانستان د جنوب ختیځ نه ، چې په متزلزله او بې ثباته حالت کې وې، بیرته ستنې کړي، او دهرات او قندهار نه پرته ټول افغانستان ورته په واک کې پرېږدي[44]. خو د روسیې او بریتانیې په ضمانت یو آزاده افغانستان د انګریزانو په ګټه نه وو. لیپل ګریفین (Lepel Griffin)، په افغانستان کې د انګریزانو لوړ پوړي سیاسي مامور د امیر عبدالرحمن خان سره په خبرو بوخت وو ، او دهمدې خبرو په ترڅ کې د انګریزانو په سیاست کې بدلون راغی. په لومړي سر کې انګریزانو پلان درلود چې افغانستان ورته د بې قید وشرطه قلمرو په توګه تسلیم شي، او بیا یې وړاندیز وکړ چې د باندنیو قواوو سره د افغانستان روابط انګریزان اداره او کنترول کړي. لیپل ګریفین په خپل لیک کې امیر عبدالرحمن خان ته اطمینان ورکړ چې بریتانیا نه غواړي د افغانستان په کورنیو چارو کې مداخله وکړي خو په کابل کې دبریتانیا د حکومت د یوه مسلمان استازي او سیدل به غوره وګڼي[45].

کله چې په ۱۸۹۳ کال کې د ډیورنډ کرښه د بریتانوي هند په مستقیم او تزاري روسیې په غیر مستقیم فشار په امیر عبدالرحمن خان باندې تحمیل شوه، امیر د دغه لوزنامې تطبیق د مومندو، باشګل او خیبر په برخه کې ونه مانه. امیر د مومندو په برخه کې وویل چې ټول مومند د افغانستان برخه ده. د پوهاند حسن کاکړ په وینا[46] د بریتانوي هند حکومت د امیر ادعا رد نکړه، خو په اړه یې څه ونه کړل او امیر ته یې ځواب هم ورنه کړ. د امیر په فکر د هند د حکومت چوپ پاتې کیدل د هغو لخوا د ده د ادعا منل و ، خو د امیر له مړینې وروسته د

44. هماغه ځای
45. آدمک، لودویک، دبلیو (۱۳۷۰)، ۲۰ او ۲۱ مخونه
46. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه (۲۰۰۷): ډیورنډ د واحد ملت د بیلتون کرښه، ۲ مخ

مومندو سیمه دوه برخې وګڼل شوه، هغه برخه چې د کوز مومند په نامه یادیږي او تر پیښور پورې رسیږي، د برېتانوي هند د نفوذ ساحه وګڼل شوه او بر مومند د پخوا په شان د افغانستان شو.

امیر عبدالرحمن خان ټینګار کاوه چې د مومندو ټوله سیمه د افغانستان برخه ده. هغه د ډیورنډ د لوزنامې د امضا کولو نه وروسته هنري ماتمر ډیورنډ ته په یوې مرکې کې وویل چې "زه په باجوړ کې مداخله نه کوم، خو د مومندو ټوله سیمه زما ده". په هغه وخت کې د برېتانوي هند حکومت فکر وکړ چې امیر یا خو په رښتیا تړون پورې په ضمیمه شوې نقشې نه پوهیږي، او یا هم داسې ښکاري چې ګواکې نه پرې پوهیږي[47]. وروسته کله چې په ۱۸۹۵ م کال کې د لیکې د نښه کولو کمیسیون د "ناوې کوتل" یا پیچومي ته ورسید، نو د افغاني هیئت مشر ورته وویل چې لیکه به داسې ویستل کیږي چې ټول مومند به د افغانانو په سیمه کې راځي. څرنګه چې انګریزانو ته دا خبره د منلو وړ نه وه، نو د کمیسیون کار هم د بندیز سره مخامخ شو[48] "

امیر عبدالرحمن خان ددې د پاره چې ټول مومند د خپلې قبضې لاندې وساتي، ددوې په ملک کې یې ان تر پیښوره پورې د سړک د جوړولو امر وکړ. ده شاید غوښتل چې د خیبر په مقابل کې چې د ګندمک په تړون سره د برېتانوي هند حکومت ته په لاس ورغلې ؤ، له دغه سړک نه کار واخیستل شي. د سړک په جوړولو باندې په بیړه کار پیل شو، خو په کال ۱۹۰۱ کې د هغه په مړینې سره تر ښه لاس واخیستل شو[49].

د پوهاند کاکړ په وینا "د ډیورنډ توافق لیک په اصل کې ددې لپاره و، چې برېتانویان په هغو ستراتیژیکي ځایونو قبضه ولري، چې د افغانستان له لارې

47. Baha, Lal (1978)، ۲۸ مخ

48. هماغه ځای

49. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه (۲۰۰۷)، ۲۷ مخ

په هندوستان باندې د تزاري روسيې د احتمالي يرغل دفع وکولې شي. انګريزانو د همدغه مقصد دپاره په کال ۱۸۷۸ کې په افغانستان باندې تيرې کړې وو، خو څنګه چې افغانانو دوې په کابل او ميوند کې په جنګونو کې مات کړل، له افغانستانه په وتلو مجبور شول. وروسته يې د ډيورنډ تجويز وويست. دغه تجويز ددوې په اصطلاح د "علمي سرحد" يوه برخه وه. په دې ډول چې دهغه له مخې دوې به د پښتنو په سرحدي ستراتيژيکي سيمو کې وسلې او نور لوژيستيکي وسيلې او حربي مهمات زيرمه کوي او د ضرورت په وخت کې به له دغو ځايونو نه جلال آباد، کابل، غزني او کندهار نيسي او روسان به نه پريږدي چې له هندوکش نه واوړي. انګريزانو لا دمخه دغو ښارونوته د چټک رسيدلو په نيت له هندوستان نه د افغانستان په لور دلويو لارو سرونه لکه خيبر، کرمه، پشين، او سبي نيولي وو، دغه ځايونه يې د ګندمک په تړون سره تر لاسه کړي وو او د جنوبي وزيرستان ګومل يې د ډيورنډ په توافق ليک سره تر لاسه کړل".

دډيورنډ کرښې د آزاد سرحد د ځينو نورو قبيلو لکه افريدو او شينوارو په شان مومند هم په دوو برخو وويشل، چې تقريبانيم يې د کرښې هرې خواته واقع شويدي. ويليام فريزر تايتلر (William Fraser-Tytler) چې خپله په صوبه سرحد او کابل کې يو لوړپوړې انګريز چارواکې او ديپلومات پاتې شويدې، دډيورنډ د کرښې په هکله ليکي چې "که څه هم دډيورنډ کرښه ښايي په خپل وخت تر ممکنې اندازې يوه ډيره ښه کرښه وي، خو ښه والې يې لږ او نيمګړتياوي يې ډيرې دي. دا د نژاد پيژندنې، ستراتيژۍ او جغرافيې له نظره يوه غير منطقي کرښه ده، کومه چې دا باسين داوبو د تقسيمولولو عمومي حوزه، په منځ شلوي، يو ملت په دوو برخو بيلوي، حتى قومونه ويشي[50].

50. Fraser-Tytler, William K. (1967)، ۱۸۸ مخ

لارډ کرزن (Lord Curzon) په ۱۹۰۳ م او لویس ډین (Louis Dane) په ۱۹۰۷م کلونو کې سخت زیار وویست چې د مومندو په سیمه کې دډیورنډ د کرښې د ننبه کولو، او په مومندو کې د اورګاډي د پټلۍ د تیرولو په هکله د افغانستان د حکومت موافقه ترلاسه کړي ، خو بریالي نشول. دا کار د افغان انګلیس د ګډو کمیسیونونو د دریې کلن کار په موده کې هم د خیبر او مومندو په سیمه کې سرته ونه رسید او تر ننه دغه لیکه د مومندو په ایجنسۍ کې په فزیکي توګه د ځمکې په سر ننبه شوې نده.

دانګریزانو په مقابل کې د جهاد اعلام او دروحانیونو رول

د اسلام دین په اتمې میلادي پیړۍ کې، پرته له سنده، د هند په نیمه وچه کې تر نورو ځایونو لومړې سرحدي سیمو ته ورپیژندل شویدئ. د دې سیمې اوسیدونکي د نورو پښتنو د ستر اکثریت په شان سُني مسلمانان او د حنفي مذهب پیروي کوي. له کومه ځایه چې پښتانه مهم شیان جدي ګڼي، نو ځکه دحیرانتیا وړ نده چې دوې ددین سرسپارلي، له ځانه تیر او احساساتي پیروان دي. له بله پلوه، په عامو چارو کې د ژورو غیر مذهبي رواجونو موجودیت، د لیک لوست د سطحې ټیټوالي، او د اسلامی اساسي جریاناتو نه په پیړیو ددوې ګوښه والې، ددین په هکله دډیرو کسانو معلومات محدوده کړي او دخرافاتو ودې ته یې لاره اواره کړیده[51].

لکه دنورو اسلامي هیوادونو غوندې په افغانستان او د هغې په سرحدي سیمو کې خلک روحانیونو ته داحترام او درنښت په سترګه ګوري، او دوې هم د مذهبي، ملي او استعماري ضد غورځنګونو په لورې د خلکو په راغونډولو کې مهم رول لوبولې دئ[52]. دآزادو قبایلو د نورو سیمو په شان، په مومندو کې

51. Spain, James W. (1963)، **۸۵** مخ.

52. سیستانی، نقش روحانیت متنفذ درضدیت با تجددگرایی رژیم امانی. افغان جرمن آنلاین، www.afghan-german.com، ۱۳ دسمبر ۲۰۰۸

هم ګڼ شمیر ملایان او سیدل چې د کلو د جوماتونو او د ماشومانو د مذهبي زده کړو مسئولیتونه ور په غاړه وو.

پر ملایانو سربیره ځینې ستانه لکه پیران، میاګان، آخندزادګان، صاحب زادګان، او په ځینو ځایونو کې فقیران او درویشان هم وو. خو د ملایانو په شان، په ټولنه کې ددوې درنښت، مقام او منزلت تر ډیرې اندازې پورې ددوې په هکله د قبایلې اولس په نظر او عقیدې پورې مربوط وو. یانې تر څو چې به یې د ټینګ او ریښتینې مذهبي اخلاص او نیکچارۍ ښې نښانې او ثبوت خلکو ته څرګند شوې نه وو، تر هغې به یې په ټولنه کې کوم لوړ مقام او نفوذ تر لاسه کولای نشو.

په افغانستان او د مومندو په ګډون آزاد سرحد کې د پردیو د یرغل په وړاندې د خلکو په وسله وال مقاومت او پاڅونونو کې ټولو قومونو او قشرونو، زړو او ځوانانو، ښځو او نارینوو برخه آخیستې ده، او پدې کې ځینې روحانیون او ملایان هم شامل وو. لکه چې تاریخي تجربو ښودلې ده، پښتانه په هغو غورځنګونو او پاڅونونو کې ډیر زر برخه اخلي، کوم چې د دین او مذهب په نامه پیل شوي وي، له همدې امله د دیني مشرانو لخوا جهاد ته بلنه، د خلکو د راټولولو یوه مؤثره او غوره وسیله ګڼل شوې[53].

انګریزانو سره جګړې او جهاد ته د خلکو په رابللو کې لومړې د سوات آخندزاده صاحب عبدالغفور او بیا دهډې د ملا صاحب نجم الدین آخندزاده او د هغه خلیفه ګانو او د طریقې پیروانو ستره برخه درلوده. او د سنزل نوید په وینا[54]، قبایلي سیاست چې نور د انګریزانو سره د مخالفو فعالیتونو سره

53. نوید، سنزل /ترجمه مجددي، نعیم (۱۳۸۸). ۴۱ مخ

54. نوید، سنزل /ترجمه مجددي، نعیم (۱۳۸۸)، ۴۲ مخ

یو ځای او ګډ شوې وو، د سرحد د دواړو غاړو پښتنو قبایلو په سیمه کې په یوه مسلطه طاقت بدل شو.

په مومندو کې هم د ترنګزو د حاجي صاحب[55]، دبابړې د ملا صاحب او چکنور ملا صاحب په شان دیني علماوو او ملایانو د انګریزانو سره د سرحدي قبایلو په مناسباتو کې د راتلونکو څو لسیزو دپاره ستر او څرګند رول لوبولې او دین، جنګ او جهاد (غزا) یې سره کوشیر کړیدي.

له بله پلوه انګریزي استعمار هم د اسلامي هیوادو د تجاربو نه په استفادې او د ټولنې د جوړښت د مطالعې نه وروسته دې نتیجې ته رسیدلي ؤ چې پښتانه دوه انګیزې ښه تحریکولای شي:

1. مذهب (چې د روحانیونو او ملایانو په انحصار کې وو)،
2. شخصي انګیزې او مادي ګټې.

انګریزانو د همدې دواړو شیانو څخه د وسلې په ډول د پښتنو قبایلو د مقاومت د ماتولو او مخنیوي دپاره استفاده وکړه. یعنې د مذهب د وسلې نه په استفادې سره یې د ملایانو او پیرانو په جامه کې خپل جاسوسان او ایجنټان دې سیمو ته واستول، او د مادي امتیازاتو، ځمکو او منصبونو په ورکولو سره یې د ځینو ملکانو، اربابانو، خانانو او نوابانو نه استفاده وکړه[56].

دپښتنو قبایلو په سیمه کې داسلام په نامه جګړې

د اسلام په نامه ننګ او د پښتنو قبایلو د احساساتو نه په استفادې سره د جهاد په نامه دخلکو رابلل په سیمه کې پخوانۍ سابقه لري. ددې وسلې نه لومړې د

55. د سوات د آخند صاحب عبدالغفور، د هډې د ملا صاحب، د ترنګزو د حاجي صاحب، دبابړې د ملا صاحب او د چکنور د ملا صاحب په هکله زیات معلومات په دوهمه نښلونه کې لوستلای شئ.

56. جاوید، عزیز (۱۹۸۱) جاوید، عزیز (۱۹۸۱)، ۲۳۹ مخ

مغلو، بيا د سکهانو او وروسته هم د انګريزانو په وړاندې د خلکو د پاڅون دپاره استفادې شويدي[57].

د مغلو په مقابل کې د پيرروښان نهضت

د شپاړسمې ميلادي پيړۍ په نيمايي کې د بايزيد انصاري (پير روښان) تر لارښوونې لاندې دا په بشپړه توګه پښتني نهضت، يو سياسي، ادبي او مذهبي غورځنګ وو. دا غورځنګ په لومړي سر کې يو خالص مذهبي او اصلاحي غورځنګ وو چې وروسته يې سياسي رنګ غوره کړ. د بايزيد په لارښوونه په بشپړه توګه د هندي مغلو دامپراتورۍ[58] دله منځه وړلو او د پښتنو د پخواني

57. دا سلسله دوام لري، لکه د روسانو د تيرې په وړاندې د افغانانو پاڅون او اوس ، اوس د امريکايانو او ناتو د قواوو په وړاندې وسله والې مبارزې چې زمونږ د اوسنۍ موضوع د ساحې نه بهر دي.

58. مغل پاچاهانو چې د شپاړسمې پيړۍ له نيمايي څخه يې د اتلسمې پيړۍ تر پيله پورې د هند په لويې وچې حکومت کړې، خپله ځانونو ته ګورکاني Gurkani وائي. ګورکان د مغلي لغت کورګان Kurgan يا ځوم فارسي شوي بڼه ده. دا لقب د کورنۍ مشر ته هغه وخت ورکړ شو چې د چنګيز خان د کورنۍ د يوې انجلۍ سره يې واده وکړ. د مغلي امپراتورۍ بنسټ ايښودونکې ظهيرالدين محمد بابر په اصل کې مغل نه بلکه د پلار له خوا د تيموري سلسلې د مشر تيمورشاه (ګوډ تيمور) کړوسې او د مور له خوا دبدنامه چنګيز خان کړوسې دئ. تيموري شهزاده بابر چې د فرغانې (ننې ازبکستان) پاچا ؤ، په هند حمله وکړه، او په ۱۵۲۶ م کال کې يې دډيلې سلطنت وروستنې پاچا ابراهيم لودي ته د ماتې ورکولو نه وروسته په هندوستان کې د مغلو د اسلامي امپراتورۍ بنسټ کيښود. که څه هم د بابر ځوې همايون چې په ۱۵۳۰م کال کې د خپل پلار نه وروسته پاچا شو، په ۱۵۴۰م کال کې د پښتون شيرشاه سوري لخوا سخته ماتې وخوړه او صفويانو ته يې پناه ورووړه، خو پنځلس کاله وروسته د هغوې په مرسته بيرته قدرت ته ورسيد. دې سلسلې وروستې پاچا دوهم بهادر ظفرشاه ؤ، چې حکومت يې

برم د بیا تر لاسه کولو په خاطر د روښانیانو داتحریک د پښتنو په تاریخ او ادب کې د 'روښاني غورځنګ' په نامه نومول شوې دئ. دغه غورځنګ که له یوې خوا په افغانانو کې سیاسي شعور را ژوندی کړ، نو له بلې خوا یې دوی د هېواد د آزادولو لپاره د مغولو پر ضد مبارزې ته هم چمتو کړل.

د "پښتنانه د تاریخ په رڼا کې" د کتاب د مؤلف په وینا "د شلمې صدئ اکثر محققین او لیکوال [پیرروښان] په حقیقت کې یو لوې رهنما ، مذهبي مبلغ، پوه سیاستدان او د خپلې زمانې یو ښه ادیب ګڼي، او د پښتنو اکثر لیکوال یې د یو مذهبي رهنما نه علاوه یو لوې سیاسي قائد ، ستر ادیب، د مغلو د استبداد او استعمار لوې مخالف او د پښتنو د آزادۍ لوې مرستیال او باني ګڼي..چونکه پښتون اولس په هغه تحریک کې چې د مذهب په نامه شروع شوې وي، ډیر زر حصه اخلي، نو د بایزید د تحریک مخالفت هم په مذهبي رنګ کې د مغل حکومت په سرپرستۍ کې په باقاعده ډول شروع شو. دغه شان پښتنانه هم په دوو ډلو تقسیم شول. د بایزید په مرسته د عوامو طاقت وو، او د هغه د مخالفینو (اخند درویزه) په کمک د مغل حکومت اخلاقي حمایت او شاید چې مالي مدت هم وو. دغه وخت هرې ډلې د ژبې او قلم په ځای توري ته اسره وکړه او د بایزید او د هغه د مخالفینو تر منځه د جنګونو یو[ه] سلسله شروع شوه[59] "

دسکهانو په مقابل کې د سید احمد بریلوي مذهبي خوځښت

دډیلې ښار ته محدوده ؤو. ظفر شاه دانګریزانو لخوا بندي، تبعید او ځامن او کورنۍ یې هم د ۱۸۵۷ کال د پاځون نه وروسته د انګریزانو له خوا ووژل شول.

59. کاکا خیل، سید بهادر شاه ظفر (۱۹۲۵)، ۵۳۲-۵۳۳ مخونه

د مغلي امپراتورۍ د ختميدو نه وروسته د جهاد د پاره يو بل خوځښت د سيد احمد بريلوي تر مشرۍ لاندې پيل شو[60]. سيد احمد بريلوي (۱۷۸۶-۱۸۳۱م) چې د هند په نيمه وچه کې د سيد احمد شهيد په نامه هم ياديږي، د هغه وسله وال اسلامي تحريک بنسټ ايښودونکې ؤ، چې د سکهانو په مقابل کې يې جهاد اعلان او د اسلامي حکومت د جوړولو د پاره يې د سرحد د پښتنو سيمه انتخاب کړه. سيد احمد بريلوي د شاه ولي الله د ځوې شاه عبدالعزيز د افکارو د نفوذ لاندې وو. د رنجيت سنګهـ حکومت يې تهديد او د پيښور او مردان په سيمو کې يې د هغه لښکرو ته ماتې ورکړه. سيد احمد بريلوي په پاې کې په ۱۸۳۱م کال کې د مانسهرې د بالاکوټ په سيمه کې د سکهانو له خوا ماتې وخوړه او شهيد شو.

د سيد احمد بريلوي پيروانو ته د انګريزانو په اسنادو کې د هندوستاني متعصبينو او يا هندي وهابيانو په نامه اشارې شويدي. سيد احمد بريلوي په ۱۸۲۰ کال کې حج ته تللې او کله چې په سعودي عربستان کې وو نو دوهابيانو

60. ډير خيړونکې دا تحريک دولي اللهي تحريک عملي بڼه ګڼي. شاه ولي الله محدث ډهلوي (۱۷۰۳-۱۷۶۲) په هند کې د مغلو د امپراتورۍ مشروعيت تر پوښتنې لاندې نيولې او د لومړي ځل د پاره يې د هند په نيمه وچه کې د اسلامي خلافت نظريه طرحه کړې وه. تر هغه د مخه د دې تحريک لومړنې مشر "شيخ احمد سرهندي فاروقی" د مجدديه نقشبنديه سلسلې بنسټ ايښودونکې ؤو چې د مجدّد الف ثاني په نامه هم ياديده او د افغانستان د مجددي کورنۍ مشر نيکه ؤو. شيخ احمد سرهندي د مغل پاچا اکبر حکومت د اصلي اسلام نه بې لاري ګاڼه، او دهندوانو د مذهب د تاثير نه پاک، يوه سوچه اسلام، غوښتونکې ؤو. که څه هم شاه ولي الله پخپله دهند په نيمه وچه کې دانګريزانو موجوديت ته اشاره نه کوي او ټوله توجه يې افراطي هندوانو ته اړولې وه، خو د هغه ځوې شاه عبدالعزيز ډهلوي او لمسي شاه اسمعيل، دغه اصلاحی غورځنګ د انګريزانو او استعمار په ضد يوه غورځنګ باندې بدل کړ. او د لومړي ځل د پاره يې دهند د پاره د "دارالحرب" د فقهي اصطلاح نه کار واخيست.

تر نفوذ لاندې راغلې او هندوستان ته راستنیدو سره سم يې د سکهانو په وړاندې د جهاد تبلیغات پيل کړي او د پیروانو د راغونډولو نه وروسته سرحد ته تللې وو.[61]

د سید احمد بریلوي د جهاد په تحریک کې دوه ډوله مجاهدینو برخه درلوده. یوه یې د سرحدي سیمو د مجاهدینو ډله او بله یې هغه ډله وه چې د سید احمد بریلوي تر مشرۍ لاندې جهاد کې د ګډون د پاره د هندوستان د نورو سیمو لکه بنګال، بهار، مدراس او ډهلي څخه راغلي وو. د سید احمد بریلوي د ماتې او وژل کیدو نه وروسته د هغه ملګرې په غرونو کې خپاره شول او بیا وروسته یې د سوات په جنوبي سیمه "بونیر" کې یو وړوکې مرکز جوړ کړ، چې د سوات د معروفه آخندزاده عبدالغفور لخوا یې حمایت کیده.

دانګریزانو په مقابل کې د شیخ ا لهند تحریک

د نولسمې پیړۍ په اوږدو او د شلمې پیړۍ په لومړي سر کې د خارجي تیري کونکو په وړاندې د خلکو عمومي قهر او راپاریدل دوې یووالي ته مجبوره کړل. له بلې خوا دې راپاریدنو او وسله والو پاڅونونو په سیمه کې داورپکو ملایانو او صوفي طریقو د وسله والو پیرانو او شیخانو پیدا کیدو ته هم لاره اواره کړه.

د سنزل نوید په وینا د انګریزانو سره د افغانانو جګړو، په افغانستان کې د جګړو او اسلام نه ددفاع روحیې ته قوت ورکړ او په ترخ کې یې دانګریزانو په مقابل کې د جهاد دمشرانو او تحریک کوونکو په توګه ددیني علماوو سیاسي او ټولنیز نفوذ هم زیات کړ. هغه زیاتوي چې په جهاد کې ددیني علماوو مشري دقبايلي ډلو سره ددوې یووالې زیات کړ، او په نتیجه کې د

61. Spain, James W. (1963)، ۸۷ مخ

پښتنو قبایلو په سیمو کې د محلي دیني مشرانو په لارښوونه د مقاومت کوچنۍ ډلې منځ ته راغلې[62].

پدې ترڅ کې په ۱۸۵۷م کال کې د هند د خپلواکۍ غوښتونکو د پاڅون د ټکولو نه وروسته، چې انګریزي استعمارچیانو ورته د غدر (Mutiny) نوم ورکړې، دهند یو شمیر مسلمانو مشرانو د شیخ الهند مولانا محمود الحسن[63] په اشاره

---

62. Nawid, S. K. (1999).

63. "شیخ الهند مولانا محمود الحسن" (۱۸۵۱-۳۰ نومبر ۱۹۲۰) یو وتلې اسلامي عالم ؤ چې په بریتانوي هند کې یې د انګریزی استعمار په وړاندې نه ستړې کیدونکې مبارزه کړیده. مولانا محمود الحسن د مولانا ذولفقار علي زوي او د دیوبند د مدرسې د لومړنیو شاګردانو څخه ؤ چې په ۱۸۷۳ کال کې د فراغت نه وروسته په همدې مدرسې کې د ښوونکي په توګه په کار پیل وکړ او بیا په ۱۸۹۰ م کال کې ددې مدرسې د سرښوونکي په توګه وټاکل شو. مولانا محمود الحسن د ښوونې په څنګ کې د نړۍ او بریتانوي هند د سیاسی چاپیریال سره مینه پیدا کړه. کله چې عثماني امپراتوري د انګریزانو په مقابل کې لومړۍ نړیواله جګړه کې شامله شوه، او مسلمانانو ته د سلطان یا خلیفه د سرنوشت په هکله اندیښنه پیدا او د خلافت تحریک (غورځنګ) پیل شو، او ددې تحریک مشرانو مولانا محمد علي او مولانا شوکت علي په بریتانوي هند کې د مظاهرو په تظیمولو پیل وکړ، نو مولانا محمود الحسن به شاګردان دې تحریک کې ګډون ته هڅول. مولانا محمود الحسن د بریتانوي استعمار په مقابل کې د هند دننه او د باندې د وسلوال پاڅون د تنظیمولو هلې ځلې پیل کړې او د خپلو رضاکارو شاګردانو د وسلوالې روزنې پروګرام یې پیل کړ. دده په وتلو شاګردانو کې چې پدې تحریک کې شامل ؤو، "مولانا عبیدالله سندي" او "مولانا محمد میا منصور انصاري" شامل وو، چې لومړنی کابل او دویم یې صوبه سرحد ته واستول شول. خپله مولانا دترکانو د مرستې د ترلاسه کولو دپاره "حجاز" ته سفر وکړ او غوښتل یې چې د بغداد او بلوچستان له لارې هند ته راستون او پاڅون پیل کړي. خود دغه پلان نه چې "دوریښمین دستمال" د مشهورې توطئې په نامه یادیږي ،انګریزان خبر او په "مکه" کې یې هغه بندی او په "مالتا" کې یې تر درې کلونو پورې بندي وساته.

دهندوستان دننه او بهر خپلو آزادۍ غوښتونکو حرکاتو ته ادامه ورکړه[64]، او د سرحد دواړو خواوو په اوږدو کې یې د پښتنو قبایلو په سیمو کې د انګریزانو په مقابل کې دراپیدا شوی غورځنګ سره ملګرتیا وکړه.

په آزادو قبايلي سیمو او مومندو کې د هندوستان دوسلوالو مسلمانانو حرکت او مرکزونه

په آزاد سرحد کې د انګریزانو په مقابل کې دهندوستان د مسلمانانو دوو وسلوالو ډلو فعالیت درلود چې یوه ډله یې د "بُنِیر" په سمځه (Smatsa) یا اسموس (Asmas) کې د جماعت مجاهدین په مرکز او بله یې د مومندو څنګ ته د چمرکنډ په مرکز کې راټول شوې وو.

دسمځې د مجاهدینو مرکز

د سمځې د مرکز بنسټ ایښودونکي د مولانا ولایت علي او مولانا عنایت علي په نامه دوه ورونه وو[65]. د ۱۹۱۵ کال د فبروري د میاشتې په یوولسمه (۱۱) نیټه ددې ډلې د رئیس مولوي عبدالکریم د مرګ نه وروسته دهغه ځوان وراره مولوي نعمت الله ددې ډلې مشرې ترلاسه کړه. که څه هم دا مرکز دڅو تنو لخوا دهندوستان دآزادۍ د پاره دیوه نظامي تشکیل په توګه جوړ شوې وو، خو دا ډله د نړۍ د پرمختګونو او زمانې د چلند څخه په بشپړه توګه نا خبره پاتې او په یوه داسې طفیلي او بیکاره ډلې بدله شوې وه چې د هندوستان د مسلمانانو بسپنو او دافغانستان دحکومت تنخوا ته یې اړولي او شپې سبا کولې.

دانګریزانو سره د سمځې د مرکز د رئیس مولوي نعمت الله ارتباطات او د خیبر د ایجنسۍ د پولیټیکل ایجنټ صاحب زاده عبدالقیوم خان سره د هغې معامله

---

64. حبیبی، عبدالحی (۱۳۷۲)، ۱۲۰-۱۲۱ مخونه

65. دانګریزي استخباراتو پټ اسناد، دمې د ۱۹۱۹م کال د مې دمیاشتې د ۲۳مې نیټې ۷۲۰ شمیره تلګرام L/P$S/10/816; File P.1853/1919

د انګریزي استخباراتو د پټو اسنادو څخه ثابته شویده[66]. نعمت الله دیوه بل هندوستاني مسلمان عبدالرشید لخوا هغه وخت ووژل شو کله چې دده د منافقت څخه په تنګ شو او د انګریزانو سره د هغه په اړیکو شکمن شو. خو بیا د نعمت الله ساتونکو عبدالرشید په داسې حال کې چې زخمي وو، ژوندې تنور ته غورځولې او وسوځاوه.

ددې مرکز څخه پنځوس تنه چې ډیر کسان یې د پنجاب وو، دافغانستان د خپلواکۍ دجګړې په درشل کې هغه وخت د مولوي نعمت الله د سپکاوي نه وروسته چمرکنډ ته تللې وو، کله چې هغه د مرکز مجاهدین دانګریزانو سره دجګړې څخه منع کړي وو.

دچمرکنډ د مجاهدینو مرکز

دچمرکنډ دمجاهدینو مرکز د مومندو سیمې سره نژدې دچمرکنډ په نامه یوه کوچني سرحدي کلې کې دمولوي بشیر لخوا جوړ شوې وو. دمولوي بشیر اصلي نوم عبدالرحیم وو. هغه په ۱۸۸۵م کال کې د پنجاب په فیروزپور کې زیږیدلې او په ۱۹۱۵م کال کې د قبایلې سیمو د مجاهدینو مرکز ته لاړ او په ځان یې د محمد بشیر نوم کیښود.

مولوي بشیر په چمرکنډ کې د مجاهدینو مرکز ته نوې روحیه ورکړه او د خپل شهرت په وجه د امیرحبیب الله خان په دربار کې داعتبار خاوند شو او وخت په وخت به یې د کابل څخه لیدنه کوله. مولوي بشیر د چمرکنډ د مرکز دجنګیالیو د نظامي تربیت د پاره د بریتانوي هند د حکومت دوه پخواني عسکر هم

66. په شیمله کې د بریتانوي هند دحکومت د سکرتر، په هندوستان کې دانګریزانو د نائب السلطنه او نظامي قواوو د قوماندان په نامه دشمال غربي سرحد د عالي کمشنر د ۱۹۱۹ کال د جون دمیاشتې د اولسمې (۱۷) نیټې ۱۲۸۴ ګڼه پټ تلګرام.

قبایلي سیمې ته بوتلل. هغه وروسته په کابل کې د هند د جلاوطنه حکومت د دفاع د وزیر په توګه هم وټاکل شو.

مولوي بشیر هم د ۱۹۳۴م کال د اکتوبر په میاشت کې د شپې لخوا د همدې مرکز دیوه پلورل شوي مجاهد په لاس ووژل شو.

دالمجاهد اخبار خپرول

"المجاهد " یو معروف اخبار وو چې د چمرکنډ د مجاهدینو د مرکز لخوا خپریده، او د بریتانیې په خلاف مواد او خبرونه به په کښې چاپیدل[67]. دې اخبار په لومړي ځل د ۱۹۲۲ کال د اکتوبر په میاشت کښې په دري (فارسي) او اردو ژبو د محمد یاسین په مدیریت د مولوي محمد بشیر[68] تر لارښوونې لاندې په نشراتو پیل وکړ، او وروسته یې په پښتو ژبه هم نشرات کول. محمد یاسین وروسته د چمرکنډ د مرکز د نشراتو د جرګې مشر شو. دالمجاهد خپرونه به په قبایلي سیمو سربیره په بریتانوي هند کې هم خپریده.

لکه څنګه چې په بریتانوي هند کې د خپل وخت د انګریزي استعمار مخالفه مشهورو خپرونو لکه د لاهور "زمیندار[69] "، کامرید[70]،

---

67 . رضا، محمد افضل (۱۹۹۲)، ۲۱۴ مخ

68. Afza, Ali K (2004) ، ۲۸۴ مخ)

69. دلاهور څخه خپریدونکې زمیندار د ۱۹۰۳ م کال د جون په میاشت کې د مولانا سراج الدین احمد لخوا په نشراتو پیل او په ۱۹۰۹م کال کې د هغه د مرګ نه وروسته تر ۱۹۲۲ کاله پورې د هغه ځوې مولانا ظفرعلی خان خپروله.

70. دانګریزې ژبې کامریډ (The Comrade) د مولانا محمد علي اونیزه وه چې د لومړي ځل دپاره په ۱۹۱۲م کال کې خپره شوه. دا اونیزه په ۱۹۱۴م کال کې هغه وخت بنده شوه کله چې مولانا محمد علي او د هغه ورور مولانا شوکت علي دانګریزانو له خوا بندیان او تر ۱۹۱۹م کاله پورې په بند کې وساتل شول.

الهلال[71]، همدرد ،ترجمان او ځینو نورو د سراج الاخبار د مطالبو څخه استفاده کوله ، همدا شان به په چمرکنډ کې خپریدونکي المجاهد هم د افغانستان د "امان افغان" د جریدې مقالې او مطالب نقلول او په ختیځو هیوادونو کې به یې د انګریزانو په سیاست باندې سختې نیوکې کولې. پدې خپرونه کې به د هندوستان د مسلمانانو څخه غوښتنه کیده چې د نګریزانو سره په وسلواله مبارزه کې برخه واخلي. انګریزي چارواکي په المجاهد کې خپریدونکو علمي مقالو او تازه معلوماتو ته حیران وو او غوښتل یې پوه شي چې مولوي بشیر د بین المللي اهمیت لرونکي د غه مطالب له کومه ځایه لاس ته راوړي. د هغه وخت د انګریزي استخباراتي رپوټونو څخه څرګندیږي چې انګریزانو د المجاهد د خپریدو په مخنیوي کې زیار ویستلی او په وزیرستان او نورو سیمو کې یې د هغې ګڼ شمیر ګڼې لاس ته راوړي او له منځه وړي دي.

د المجاهد خپرونه د رونیو Roneo د کاپي کولو په هغه یوه ماشین برابریده چې مولوي بشیر د کابل څخه راوړې ؤ[72]. دې ماشین سره به په یوه وخت ۲۲ پاکې کاپیانې جوړیدې.

د المجاهد د خپرونې په هکله د "سرګذشت مجاهد عبدالکریم چمرکنډي "[73] په کتاب کې ادعا شوې چې مولانا بشیر د کابل څخه د

---

71. په اردو ژبه خپریدونکي الهلال اونیزه په ۱۹۱۲م کال کې د مولانا ابولکلام آزاد لخوا پیل شوه. دا اونیزه د ۱۹۱۴ کال د نوومبر په ۱۲مه نیټه د انګریزی چارواکو لخوا بنده شوه. مولانا ابولکلام آزاد په ۱۹۱۲ کال کې د البلاغ په نامه یوه بله اونیزه راوویستله کومه چې د څلورو کلونو د پاره د مولانا د بندي کیدو له کبله بنده شوه.

72. Khalil, Jehanzeb (2000)، ۱۵۲ مخ

اخبار د چاپولو د پاره چې د سیکلو سټائیل په ماشین به چاپیده، دکاغذونو دراوړلو سره سم د هغې د خپرولو تیارې پیل کړ او د اخبار د کتابت، چاپولو، لیږدولو او نورو چارو مسئولیت یې عبدلکریم ته وسپاره، خو د اخبار په تنديي یې د مدیر په حیث د تبلیغاتو د شعبې د ناظم مولوي یاسین نوم ولیکه. هغه زیاتوي چې دا اخبار به غازي امان الله خان او د افغانستان ټولو وزیرانو، اعلی حاکمانو، د اردو عالیرتبه منصبدارانو او د تعلیم او روغتیا د ادارو دچارواکو په ګډون ټولو مشهورو شخصیتونو، خانانو، ملکانو او مُلایانو ته استول کیده.

دالمجاهد اخبار به دبهرنۍ نړۍ مشرانو لکه د ایران رضا شاه، د ترکیې مصطفی کمال اتاترک او د شوروي اتحاد لنین او په افغانستان کې د میشتو سفارتونو او افغاني سفارتونو په معرفت بهرنیو هیوادو ته هم استول کیده. په بریتانوي هند کې به دا اخبار پرته له کوم مذهبي توپیره ټولو سیاسي مشرانو په خاصه توګه د کانګرس، خلافت او مسلم لیګ مشرانو ته استول کیده. په افغانستان کې دننه ددې اخبار پُسته آزاده او په وړیا توګه به استول کیده. دهندوستان د پاره به د پُستې (ډاګ) ټکټونه راغوښتل کیدل او بیا به په اخبار د لګولو څخه وروسته د پیښور، راولپنډۍ او نورو ښارونو د خطونو (لیکنو) په بکسونو کې اچول کیدل.

دالمجاهد د خپرونې سرمقاله به د مولوي بشیر په قلم لیکل کیده. خبرونه به دخبرونو د منبع په ښودلو سره هرومرو یوې لنډې تبصرې سره چاپیدل. داخبار په نورو مطالبو کې د سیاسیات فرنګ، سیاسیات اروپا، مکتوب مکین، اخبار افغانستان، اخبار هند، سیاسیات عالم او سیاسیات عالم اسلام عنوانونه شامل وو.

73. محمد حامد (۱۹۸۱)، ۲۸-۲۹ مخونه

په مومندو کې په همدې وخت په اردو، فارسي او پښتو ژبو د "شعلې" په نامه يوه بله خپرونه هم وه چې چلوونکې يې ارواښاد صنوبر حسين کاکا جي وو[74].

دغازيانو دمشرانو ارتباطات او چال چلند

دانګريزي استعمار په وړاندې د پښتنو قبايلو او په خاصه توګه دمومندو دغزاګانو مشري د هغو ولسي هيوادپالو مشرانو په لاس کې وه چې د سياسي پلوه په بشپړه توګه مستقله وو او په هيڅ ډول سياسي او تشکيلاتي ډلو ټپلو پورې تړلي نه وو. که څه هم دوې په سنتي او غير سياسي اسلام عقيده درلوده، او ځينو وتلو روحانيونو غزاګانو ته دخلکو په رابللو کې ستره ونډه درلوده، دوې تل د پښتونولۍ په اصولو چلند کاوه.

که څه هم د۱۹۱۴ م کال نه وروسته په مومندو کې دغازيانو ځينو مشرانو لکه دترنګزئيو حاجي صاحب په سيمه کې دانګريزانو دنورو مخالفينو او ځينو سياسي او مذهبي ډلو سره اړيکې درلودې او ددوې مرستې به يې هم ترلاسه کولې، خو دوې دهيڅ ډول خاصې وارد شوې ايډيالوژۍ پيروي نه کوله. دبيلګې په توګه به دغازيانو دمشرانو دچال چلند په هکله دترنګزئيو دحاجي صاحب دهغې وينا ځينې برخې ذکر کړو چې په ۱۹۱۵م کال کې يې دباغ په سيمه کې دجمعې دلمانځه نه وروسته دمومندو يوې سترې جرګې ته کړېوه:

" اوس چې قبايلي غازيان دآزادۍ په جدوجهد بوخت دي، انګريزانو ددې کوښښونو د ناکامۍ دپاره په توطئو پيل کړې تر څو دنيول شوي هندوستان په سيمو کې دهندوانو او مسلمانانو ترمنځ شخړې او خپل منځي جګړې پيل کړي . پدې شخړو کې دانګريزانو سياسي چل دئ. زمونږ مقصد دانګريزانو په خلاف جهاد دئ ، ځکه چې انګريزانو مونږ غلامان کړي يو او په قبايلي سيمو

74. Khalil, Jehanzeb (2000)، ۱۵۳ مخ

هم د خپل استبداد د پنجو غزول غواړي. دلته په قبایلو کې هندوان هم او سیږي او سکهان هم. خو دوې زمونږ د خپلواکۍ په لارکې خنډ نه پیښوي. د دوې سره باید هغه سلوک وشي د کوم چې مونږ ته اسلام اجازه راکړیده ... زه قبایلي خلکو ته وایم چې کوم کسان چې په غزاګانو کې برخه اخلي، نو بیا دې د اسلام په اصولو چال چلند کوي. اسلام هیڅکله هم دډاکې داچولو، دلوټ کولو، ښځو او ماشومانو د تښتولو، او یا مسافرو دیرغمل نیولو اجازه نه ورکوي. که اسلام مونږ ته د جهاد حکم کوي نو د هغې په ځنګ کې دا حکم هم کوي چې په ښځو، ماشومانو، ناروغانو او کمزورو کسانو توره مه او چتوۍ. له همدې کبله، کوم کسان چې د اسلامي احکامو خلاف کارونه کوي، هغوي د اسلام ترټولو سخت دښمنان دي"[75]

د دیوبند مدرسه، په چمرکنډ کې میشت هندوستاني مجاهدین، په کابل کې او سیدونکي هندوستاني مبارزین او سردار نصرالله خان په هغوډلو او کسانو کې شامل وو، چې د ترنګزئیو حاجي صاحب ورسره روابط او همکاري درلوده.[76]

د افغانستان د استقلال د ګټلو نه وروسته دآزاد سرحد دغازیانو د تحریک سره مرسته زیاته شوه. پدې مرستو کې وسلې، کارتوس او پیسې شاملې وې. د مولانا عبیدالله سندهي په وینا[77]، غازي امان الله خان به لکه د خپل خاندان یا قام د مشرانو په شان د دوې د مشرانو درناوې کاوه، د دوې ټولې وړاندې شوې مشورې به منل کیدې او هیڅ وړاندیز به یې نه رد کیده. غازي امان الله خان د شیخ الهند د مړینې نه وروسته د هغې درنه فاتحه واخیسته او د خپلې وینا په ترڅ کې یې وویل چې "کوم کار چې مولانا محمود الحسن پیل کړې ؤي، زه به یې سرته ورسوم".

75. جاوید، عزیز (۱۹۸۱). ۲۵۸-۲۵۹ مخونه

76. جاوید، عزیز (۱۹۸۱) ۲۲۴مخ

77. هماغه ځاې

په آزاد سرحد او خصوصاً مومندو کې دانګریزانو په مقابل کې د پاڅونونو علتونه

دانګریزانو مشهور صدراعظم او په دوهمه نړیواله جګړه کې ددوی مشر "وینستن چرچل" (Winston Churchill) چې دپښتنو قبایلو سره یې دبریتانوي قواوو په جګړو کې خپله برخه آخیستې ده[78]، دانګریزانو په مقابل کې د مومندو دپاڅون علت په سرحدي سیمو کې د مذهبي تعصب توفاني څپې او په مومندو او نورو سرحدي قبایلو دهغوی اغیزه ګڼي[79]. هغه لیکي چې دمومندو حالت دسوات او نورو سیمو نه مهم او زیات توپیرونه درلودل. مومند نه خو زوږول شوي وو او نه هم ددوی په چارو کې څه مداخله شوې وه. نه خو ددوی په سیمه کې کوم عسکري سړک غزیدلی وو، نه هم پیاوړو پوستو ددوی دښمني راپارولې او ددوی خپلواکي تهدید کړې وه.

لویس دین چې دیوه هئیت په مشرۍ دافغانستان او بریتانوي هند ترمنځ دغلط فهمیو دلرې کولو او جوړجاړي دپاره کابل ته تللې وو، عقیده درلوده چې دمومندو دپاڅون علت ددوی په سیمه باندې دانګریزانو د حملو داوازو او

78. وینستن چرچل په ۱۸۹۷م کال کې دبریتانوي پوځ غړی وو. کله چې هغه واوریدل چې دبریتانوي پوځ درې غونډه دپښتنو قبایلو سره دجګړې دپاره روانیږي، نو په دې جګړه کې یې د ګډون غوښتنه وکړه. هغه د ملکنډ په عملیاتو کې دجنرال جیفري تر قوماندې لاندې په دوهم غونډ کې وجنګیده. هغه د مومندو په سیمه کې ناڅاپه د پښتنو جنګیالیو سره مخامخ شوي او په وخت دسکهانو د ۳۵مې قوې دمرستې په رسیدو سره ژوندي پاتې شوي وو.

79. Churchill, Winston S. (1892)، ۸۸ مخ

افواهاتو دخپریدو نتیجه وه. خو لارد مینتو ته بیا د قبایلو د ناکرارۍ اصلي علت یوه معما ښکاریده.[80]

دانګریزانو په مقابل کې په عامه توګه د آزاد سرحد د قبایلو او په خاصه توګه د مومندو د پاڅونونو ځینې علتونه په لاندې ډول ذکر کولای شو:

- په سیمه کې د انګریزانو مداخله او په بیلابیلو پلمو قبایلي سیمه کې دورننوتو او یرغلونو بهانه.
- دانګریزانو د وړاندې تګ د سیاست په وړاندې پاڅون او مقاومت.
- کابل ته د انګریزانو د هیئت تګ او د ډیورنډ د کرښې د نښه کولو خبرې او د هغې په تعقیب قبایلي سیمې ته د انګریزي مامورینو دتګ له امله دقبایلو شکمن کیدل او راپاریدل.
- په کافرستان (وروسته نورستان) کې د سپه سالار غلام حیدرخان چرخي په مشرۍ دافغاني لښکر دبریالیو عملیاتو نه وروسته د خلکو داسلامي احساساتو راپاریدل او دانګریزانو د محوه کولو په تکل دجهاد دپاره دقبایلو دلمسون په برخه کې د ملایانو د تبلیغاتو او خبرو مؤثریت.
- د امیر عبدالرحمن خان لخوا د جهاد د کتاب خپرول او دقبایلو دا ګمان چې ګوندې امیر په رښتیا جهاد غواړي او د غازیانو مرسته به وکړي[81].
- په ملکنډ او چکدره کې د انګریزي قواوو دیره کیدل او آزادو قبایلو ته د نورو قبایلي سیمو د نیولو د اندیښنې پیدا کیدل.

80. Baha, Lal (1978) ۷۱-۷۲ مخونه

81. ددی کتاب په نوم کې د تاریخ پوهانو اختلاف دئ، ځینو تقویم الدین، چا تواقیم الدین او ځینو بیا ترغیب الجهاد ذکر کړیدئ. خو دا کتاب "کلمات امیر البلاد فی الترغیب الی الجهاد" نومیږي چې د میر محمد عظیم خان په اهتمام چاپ او یوه کاپي یې د نیویارک د پوهنتون "دافغانستان دیجیتال کتابتون" کې موجوده ده.

- په افغانستان کې د دوهمې مشروطه غوښتنې د نهضت بیا راژوندي کېدل، د سراج الاخبار دوهم ځل تاسیس، د ترکانو ملاتړ او د خپلواکۍ غوښتنې د نهضت پیاوړتیا.
- په افغانستان کې دننه د خلکو د خپلواکۍ غوښتنې د حس پیاوړتیا او د خلکو په نظر د انګریزانو دیوه پلوي او محافظه کاره ګوډاګي په توګه د امیر حبیب الله خان د حیثیت ټيټوالې، کوم چې وروسته بې له شکه د هغې د مرګ سبب شو.
- لومړۍ نړیواله جګړه او کابل ته د ترکانو او جرمنانو د ګډ هیئت راتګ.
- د افغانستان او بریتانوي هند په مسلمانانو باندې د لومړۍ نړیوالې جګړې ژوره اغیزه، او ددې جګړې په موده کې د انګریزانو د کمزورتیا نه د امیر حبیب الله خان ګټه نه اخیستل، د خلکو سخت خپګان او په خاصه توګه د ترکیې د ماتې او توهین له امله د خلکو د احساساتو راپاریدل، او د مذهبي مشرانو لخوا د تُرکیې او یونان د جګړې د نتیجې نه د مسیحي قواوو په مقابل کې د مذهبي احساساتو د راپارولو د پاره ګټه اخیستل.
- دلوې شلمان یا کابل د سیند په غاړه د اورګاډي (ریل) د پټلۍ د غزولو د کار پیل، کوم چې مومندو د خپلې خاورې نیول ګڼل[82].

د سیمې د ادارې دپاره د انګریزانو هلې ځلې

دآزادو قبایلي سیمو کنټرول په آسیا کې د انګریزانو د باندني سیاست ستر بنسټیز اصل جوړولو. ددې کار دپاره په قبایلي سیمو کې د تهاڼو او عسکري څوکیو جوړول او د سړکونو، پلونو او اورګاډو د پټلیو د غځولو له لارې ددوې

82. Keppel, Arnold (1911)، ۲۲ مخ.

نښلول، او د محلي اخ اوډب اوجګړو د مخنیوي دپاره د ښه نظامي طاقت موجودیت ضروري وو[83].

انګریزانو د سرحد د سیمې د کنټرول او خلکو د مقاومت دماتولو دپاره د مختلفونورو وسیلو نه هم استفاده کړیده. پدې کې تر ټولو مهم او مرکزي رول دانګریزانو هغو څو تنو مامورینو لوباوه چې دشمال مغربي سرحد د ادارې دپاره غوره شوي وو. "لوویل" A. L. Lowell د "انګلستان د حکومت" په نامه خپل مشهور کتاب[84]کې لیکې چې " دهند حکومت په حقیقت کې د یوولس سوه (۱۱۰۰) شاوخواکې انګریزانو په لاس کې دئ چې څو تنه یې فوځې (نظامي) او پاتې یې مُلکي مامورین دي ". ددې ډلې ګڼ شمیر کسان د کورنیو ارتباطاتو له امله په خپله خوښه تللي دي. ځوې به دپلار لار ه نیوله او په هماغه "کنډک" کې به یې د خپل تره (کاکا) او د تره د ځوې سره څنګ تر څنګ خدمت کاوه. ددوې د خدمت دوره اوږده او تنخواه ښه وه. ددوې د سفر بیړۍ به په میاشتو کې هندوستان ته رسیده او دوې به هلته داوږدې مودې دپاره اوسیدل . ددې کار ګټه داوه چې دوې به زیاته تجربه پیدا کوله، او د خلکو، د هغوې دژبې او ژوند دلارو چارو او کلتور سره به آشنا کیدل. دوې به د سیمې سره ښه بلد او د اقلیم او آب و هوا سره هم آشنا وو. په شمال مغربي سرحدي سیمه کې غوره شوي مامورین به د "آکسفورد" یا "کامبریج" هغه شاګردان وو چې په هندوستان کې د خدمت دپاره به یې د خپلې زده کړې په وروستي کال کې د "هند د مُلکي خدمت" (Indian Civil Service) آزموینه تیروله او که به بریالي شول نو یو بل کال به یې په هغه پوهنتون کې د هندوستان قانون او مقررات، د هند تاریخ او دمربوطه ایالت ژبه زده کوله. دوې به هند ته درسیدو

---

83. Khan, Anwar M. (2000)، ۸ مخ

84. Lowell, A. Lawrence. (1908) ، لومړې ټوک، ۴۲۲ مخ.

نه وروسته هم خپلې سختې زده کړې ته دوام ورکاوه او د کمشنر د مرستيال تر لاس لاندې به وو.[85]

انګريزانو کوښښ کړې چې د برېتانوي مامورينو او وسله والو قواوو په څنګ کې د تشويق او چل ول نه هم د دغې سيمې په کنټرول کې کار واخلي. د "زر او زور د پښتون په پوله" د کتاب ليکوال عبدالقيوم خان د پښتنو قبايلو په سيمه کې د انګريزانو د پاليسۍ په هکله ليکي[86]، [87] چې "تاسو که يې په هر نوم يادوئ - دبندې پولې پاليسي (د ټړلو سرحدونو سياست)، د ګذار کولو او تښتېدو پاليسي، د شاهانه آرام طلبۍ پاليسي، يا دامن سره دورننوتو پاليسي، پدې ټولو کې يوه خبره مشترکه وه او هغه ددې مقصد و. هغه مقصد چې په مؤثره توګه د قبايلو مغلوبول او خنثی کول وو او د نورو نورو سيمو لاندې کول. ددغه مقصد د حاصلولو د پاره هره طريقه استعمال شويده. د سياسي څانګې د مخصوصو مامورينو (افسرانو) يوې ډلې ته يې د قبايلو د چارو مسئوليت ورکړې وه چې اسسټنټ پوليټيکل ايجنټانو، سياسي تحصيلدارانو او نائيب تحصيلدارانو به ورسره مرسته کوله. ددې افسرانو ترشا به خاصه دار، سکاوټان او نورې قبايلي مليشې وې او ورسره به د برېتانوي هند د فوځ يوه لويه برخه هم وه. د جګړې د پيل کيدو نه مخکې د فوځ لويه برخه د صوبه سرحد دنظامي لښکرکوټونو په ښارګوټو کې چې چهاونۍ (Cantonment) به يې ورته ويلې او د پنډۍ نه تر لنډي کوتله خورې وې، او په حقيقت کې د افغانستان سرحد سره له ګلګټه رانيولې په جنوب کې د بلوچستان تر کوئټې پورې، ځاې پر ځاې شوي وو".

---

85. Roe, Andrew (2005)، ۲۴-۲۳ مخونه

86. عبدالقيوم خان (۲۰۰۸)، ۷۰ مخ

87. Khan, Abdul Qaiyum (1945)، ۵۱ مخ

د سياسي مامورينو (پوليټيکل ايجنټانو) په واک کې زيات اندازه پيسې اچول شوې وې تر څو قبايلو ته د بډو، رشوت او بې ايمانيو تهذيب ورزده کړي. پردغه جنګياليو قبايلو دبري موندلو او ددوی د کمزوري کولو د پاره په پراخه اندازه د زر او زور نه کار اخيستل شويدي[88].

سياسي نمايندګانو به يا خپله د قبايلو له منځه اويا هم د ايالتي استخدام شوو مخبرانو له لارې خپلې چارې پرمخ بوتلې. ددې مخبرانو کار داوو چې د قبايلي سيمو د پيښو او حالاتو نه چارواکي خبر کړي.

د انګريزانو د اداري يوه ښه آله هم په سيمه کې د خانانو او په قبايلي سيمو کې د ملکانو نه استفاده وه. دوی به په ولسواليو کې د کميشنر د مرستيال (Deputy Commissioner) او په ايجنسيو کې د سياسي نمايندګانو (Political Agents) سره د خلکو د ارتباط په ټينګولو کې زيار ويسته. انګريزانو، خانانو ته د خان بهادر، نواب او زړورتوب د رتبو او ځمکو او جايدادونو په ورکولو او حتی ددوی اولادونو او خپلوانو ته د مهمو دندو په ورکولو سره ددوی حمايت ترلاسه کاوه[89]. دوی ملکانو ته د تنخواه، منظوريو (الاونسونو) او امتيازاتو په ورکولو سره هڅه کوله تر څو دوی خپل خلک دانګريزانو سره د جګړې څخه منع کړي[90]. د مواجبو او الاونسونو ورکول به ډير

88. Khan, Abdul Qaiyum (1945)، **۵۲** مخ

89. ډاکټر محمد انور خان د The Role of N.W.F.P. in the Fredom Struggle يا دآزادۍ په مبارزې کې د شمال مغربي صوبه سرحد د رول په نامه د خپل کتاب په لومړۍ ضميمې کې د ځلور پنځوسو (**۵۴**) خانانو او اربابانو يو لست ليکلې چې انګريزانو ورته د نشت په بيه جايدادونه ورکړيدي.

90. د انګريزانو دا کار لکه د دوی د جاسوسۍ د سيستم په شان د مغلو پاچاهانو سيستم ته ورته وو، او انګريزانو له پيله دهغې نه کار آخيست. ددې درې ډولونه وو: لومړي: لونګۍ به افرادو او عموما ملکانو ته په منظمه توګه په مياشت کې يو ځل، او يا هم په کال کې يو يا دوه ځله ورکول کيده. که څه هم دلونګۍ د پيسو اندازه به په

ځله د قبیلو د اقتصادي محاصرې او فشار سره یو ځای د یوې وسلې په ډول استعمالیده او د هغې په وسیله به د انګریزانو د ملګرو ملکانو د نفوذ د ساحې زیاتیدو سره مرسته کیده. د دا ډول ملکانو په مسئولیتونو کې په خپله سیمه کې د سړکونو ساتنه، د سرحد ساتنه، دلارو او کوتلونو خلاص ساتل، د حملو مخنیوې، د خپلو سرحدونو نه د فراریانو (مفرورانو) ویستل شامل وو.

د قبایلو د خپل منځي اختلافاتو او ګوندیو - دښمنیو نه استفاده هم د بریتانوي هند ماموری‌نو ته ددوې په چارو کې د مداخلې او لاسوهنې ښه زمینه برابروله. دمثال په توګه د لَرو (کوزو) مومندو یوه برخه د ډاډمنه یا باوري[91] قبیلو په نامه اعلام شوې[92]، او کله چې به د برو او لرو مومندو ترمنځ شخړه پیښیده نو انګریزانو به ددوې په پلویتوب نظامي مداخله کوله. ډاډمنې یا assured قبیلې د کوزو مومندو د ترکزیو، حلیمزیو، اتمانزیو دویزیو او مندي خیلو هغو

میاشت کې څو سوه روپیو ته رسیده خودلونګۍ اهمیت د پیسو په اندازې کې نه بلکه پدې کې وو چې هغه دو اکدارانو له خوا د مشرانو په حیث د افرادو په رسمیت پیژندل ګڼل کیده او د عزت نښه وه.

دوهم: مواجب، منظوری یا الاونس به یوې قبیلې یا خیل ته په ګډه ورکول کیده. دا به عموما دیوې جرګې په مخ کې دهغې قبیلې یا خیل نماینده ملک ته ورکول کیده.

دریم: خرچه یا د مصارفو د پیسو ورکول به سیاسي نمایندګانو ته د یوه خاص کار د سرته رسولو په بدل کې وو، د مثال په ډول که به په یوې سیمې کې د انګریزانو په خلاف د افغانستان د خاورې نه د راغلو جنګیالیو د مخنیوي د پاره کوم ملک لښکر راټول کړ، نو د هغې مصارف یا خرچه به انګریزانو ورکوله. (1963) .Spain, James W، ۱۵۸ مخ

91. (1963) .Spain, James W، ۴۵ مخ

92. د احمد اکبر په وینا د پښتنو ټولنیز جوړښت د ننګ او قلنګ په دوو جلا جلا اصطلاحاتو کې پیژندل شویدئ. ګواکې لَرمومند د قلنګ او بر مومند د ننګ په ډله کې راځي.

ځانګو ته ویل کېږي چې په ۱۸۹۴ کال کې یې د انګریزي حکومت اداره ومنله او انګریزانو ورته ډاډ ورکړ چې دوی به ورته هماغه مرسته او حمایت ورکوي، کوم چې به یې د افغانستان د امیر نه ترلاسه کول.

په افغانستان او دهند په نیمه وچه کې دانګریزانو دسیسې او جاسوسان

جاسوسي په نړۍ کې تر فحشا وروسته دوهم پخوانی مسلک ګڼل کېږي. که څه هم د نني معاصرو هیوادونو د ملي امنیت د تامین د پاره استخباراتي خدمات زیات اهمیت لري. خو د انګریزانو استخباراتي فعالیتونه د پنځلسمې (۱۵) پېړۍ راهیسي روان دي. په اروپا کې د دوی جاسوسي فعالیتونه د اتم هنري[93] په وخت کې ادامه درلوده. د لومړۍ ملکې الیزابت[94] په

93. اتم هنري (۱۴۹۱ - ۱۵۴۷) د انګلستان د پاچا اووم هنري دوهم زوی وو چې په ۱۵۰۹ م کال کې د پلار د مرګ نه وروسته پاچا شو. هغه د کاترین آراګن د طلاق او یوې داسې ښځې د موندلو په سر چې یو ولیعهد ورته وزیږوي د اوم پاپ او د روم د کاتولیکې کلیسا سره مخالف شو. د دې مخالفت په نتیجه کې هنري په انګلستان کې د پاپ مذهبي واکمني ختمه، د انګلستان کلیسا مستقله او ځان یې د هغې د مشر په توګه معرفي کړ. هنري یو پوه، ادیب، ژبپوه، او په موسیقۍ هم پوهیده. خو د هغه د شهرت علت په پرلپسې توګه شپږ ودونه او د خپلو دوو ښځو اعدامول وو. (دایره المعارف یا آزاده ویکي‌پدیا؛ او انګلیسي بریتانیکا دایره المعارف)

94. د اووم هنري زوی، اتم هنري درې اولادونه درلودل چې یو پربل پسې سلطنت ته ورسیدل. د هغه دریم اولاد ملکه الیزابت وه چې په ۱۵۳۳ م کال کې زیږیدلې وه. کله چې ملکه الیزابت د سلطنت پر تخت کښیناسته نو د مذهبي لانجو د مخنیوي د پاره یې د انګلستان د مذهب بنسټ د کاتولیک مذهب پر تشریفاتو کېښود، خو د کاتولیک د مذهب ځینو پیروانو هغه ونه منله او د سکاتلند ملکې، ماري استوارت، ته یې پناه وروړه کومې چې د ملکې الیزابت سره کورنۍ خپلولي هم درلوده. د دې پیښې په نتیجه کې د دواړو مَلکو ترمنځ دښمني پیدا شوه تر څو چې ملکې الیزابت، ماري استوارت بندي کړه او ۱۹ کاله وروسته یې په ۱۵۸۷ م کال د لندن په زندان کې سر ترې غوځ کړ. لومړۍ ملکه الیزابت په ۱۶۰۲ م کال کې مړه شوه.

وخت کې د پنځوسو (۵۰) انګریزي جاسوسانو یوې شبکې فعالیت درلود. دلومړۍ ملکې الیزابت له درباره نیولې تر اوسه انګریزانو کوښښ کړې چې هم د دوستانو او هم ددښمنانو په هکله د بریتانوي دیپلوماسۍ په ګټه مؤثق معلومات ترلاسه کړي. ددوې استخباراتو دامریکې نه نیولې تر هسپانیې، جرمني، فرانسې، روسیې، چین، منځني ختیځ، مرکزي اسیا او افریقائي هیوادونو په ګډون تقریبا ټولو هیوادونو کې د خپلې جاسوسۍ جالونه خپاره کړیدي.[95]

داستخباراتې ادارې انکشاف

انګریزانو په ۱۷ مه پیړۍ کې د یوې پټې ادارې لخوا د مشکوکو خطونو لټول پیل کړل. په ۱۸ مه پیړۍ کې یې درمزونو (شفرونو) د کشف او ترجمې څانګه تاسیس کړه تر څو د خارجي طاقتونو مخابرات کشف کړي. کله چې د ۱۹۰۷ او ۱۹۱۷ کلونو تر منځ بریتانوي راج یا په هندوستان کې د انګریزانو واکمني د سخت ګواښ سره مخامخ شوه، نو په نتیجه کې یې هم په سیمه او هم په نړیواله کچه استخباراتي عملیات ډیر پراخه شول. په رسمي توګه د انګلستان د استخباراتو رسمي او دایمي اداره په ۱۹۰۹ م کال کې دپټو خدماتو د ادارې Secrete Services Bureau په جوړیدو سره منځ ته راغله او دلومړۍ نړیوالې جګړې په دوران کې یې د بریتانوي امپراتورۍ په ساتلو کې مهم رول ولوباوو. د ۱۹۱۴ او ۱۹۱۲ کلونو په موده کې انګریزانو ته عمده خطر ددوې په اصطلاح د "تروررستانو" یا آزادي غوښتونکو او ملت پالو یا نشنلستو جنګیالیو څخه متوجه وو، چې د هند په نیمه وچه، افغانستان او نورو هیوادو کې یې فعالیت درلود.

---

95. Twigge, Hampshire and Macklin (2008). British Intelligence: Secrets, Spies and Sources. The National Archives, Kew, UK.

داستخباراتي ادارو مختلفې څانګې او فعالیتونه

دانګریزانو د استخباراتو اداره مختلفې څانګې لري. داخلي برخه یا کورني استخبارات یا Security Service چې د (Section 5 of the Directorate of Military) یا IM5 دنظامي امریت د پنځمې برخې په نامه یادیږي. خارجي برخه یا بین المللي استخبارات Secrete Intelligence Service یې د IM6 یا (Section 6 of the Directorate of Military) یا دنظامي امریت د شپږمې برخې په نامه یادیږي.

د انګریزانو په استخباراتي فعالیتونو کې نظامي او بحري استخبارات، سیاسي استخبارات، دخاصو عملیاتو سرته رسول (لکه کودتاوي او سیاسي ترورونه او وژنې)، ساینسي استخبارات او صنعتي استخبارات شامل دي. دوې دخارجي هیوادونو د امکاناتو او مقاصدو، داکمالاتي لارود استحکام، د ملي غورځنګونو دټکولو، دګاونډیانو په وړاندې د سرحداتو دټینګولو، او د خارجي جاسوسي فعالیتونو د خنثی کولو په هکله د دقیقو او په وخت معلوماتو دلاسته راوړلو کوښښ کوي.

دهند په نیمه وچه او افغانستان کې دانګریزانو جاسوسي فعالیتونه

په دې سیمه کې دانګریزانو جاسوسي فعالیتونه د شرقي هند د کمپنۍ په راتګ سره پیل او دافغانانو او انګریزانو لومړۍ جګړې سره شدت پیدا کړ. هندوستان کې انګریزان دخپلې واکمنۍ دساتلو دپاره ددوه ډوله ستونزو سره مخامخ وو. دوې هم دداخلي ناکرارۍ او هم د خارجي مداخلې او حملې څخه ډار او ویره درلوده. په داخلي ناکرارۍ کې د سیاسي او مذهبي غورځنګونو او د سیمې د مسلمانانو د یووالي څخه ویره او په سرحدي سیمو کې د پښتنو قبایلي جنګیالیو حملې شاملې وې. په خارجي برخه کې دوې دهندوستان په لورې هم دشاه زمان په شان هیوادپالو افغاني واکمنانو او هم دفرانسوي ناپلیون او تزاري روسي امپراتورۍ داحتمالي حملو څخه ډار درلود. په خاصه توګه په بریتانوي هند باندې دروسانو دتیرې دتصور او یا رښتیني تیري

دمخنيوي داند يښنې موضوع وه، چې دافغانانو او انګريزانو دلومړۍ جګړې څخه وروسته، يې د يوسلو ديرشو (۱۳۰) کلونو دپاره دهند په هکله د انګريزانو پرسياسي او نظامي ستراتيژۍ تسلط درلود.

ددې دواړو انديښنو سره دمقابلې دپاره انګريزانو دسرحد نه آخوا يا په افغانستان کې استخباراتو ته اړتيا درلوده، اوپه افغانستان کې دانګريزانو د سياسي، پوځي او استخباراتي هلوځلو پراختيا هم له همدې ځايه پيل شوه. دوې دپاليسيو او ستراتيژيکو پلانونو دجوړولو دپاره دمعلوماتو په اهميت ښه پوهيدل. دوې ته دافغانستان دسيمې دجوړښت، دتګ راتګ دلارو، منابعو، داخلي سياست، قومي ډلو ټپلو، دښمنيو او متنفذو شخصيتونو په هکله استخباراتي معلومات هم دسياسي مناسباتو دټينګولو، او هم د احتمالي عملياتو دترسره کولو دپاره زمينه برابروله.

"لارډولسلي" [96] چه په افغانستان کې دشاه زمان دواکمنۍ په وخت کې دهندوستان بريتانوي ګورنر جنرال وو، هغه لومړنې کس وو چې دافغانستان د

---

96. Lord Richard Wellessly د ۱۷۹۸م کال څخه تر ۱۸۰۵م کاله پورې دهندوستان بريتانوي ګورنر جنرال وو. هغه دهند په نيمې وچې کې دانګريزانو دعدم مداخلې (تړلو سرحدونو يا دفاعي) پاليسې، په اصطلاح دملګرتوب او مرستې په پاليسي بدله کړه. دهغه اصلي مقصد په هندوستان کې دانګريزانو دنفوذ پراختيااو دشرقي هند دکمپنۍ دتجارتي اړيکو زياتول وو. دهغه په نظر دفرانسويانو سره دنړيوالې جګړې او دناپليون د مخکې تګ په صورت کې هندوستان ته ستر خطرمتوجه وو. دهغه دپاليسۍ په اساس دهندوستان محلي واکمنان په زور دانګريزانو تر حمايت لاندې راوستل شول. دايالتونو دکورنيو آزاديو په ضمانت سره دهغوې دخارجي چارو واک انګريزانو ته وسپارل شو او دهغوې په ايالتونو کې انګريزي عسکري قواوو د ځاې په ځاې کيدو امکانات برابر شول. دانګريزانو سره دميسور ثلورمه جګړه هم ځکه پيل شوه، چې د ميسورواکمن سلطان فتح علی خان (سلطان ټيپو) دانګريزانو سره ملګرتوب څخه غاړه وغړوله.

ختیځې او جنوب ختیځې سیمې په واقعي ارزښت پوهیده (دا سیمه وروسته دهند دشمال غربي سرحدي سیمې په نامه یاده شوه). دده په فکر تر څو چې یو مقتدره افغان پاچا دافغان او میشتو افغانانو پدې سیمه کې حاکمیت او نفوذ ولري، دهند نیول به افغانانو ته دیوې لوبې مثال ولري. نو ځکه لارد ولسلي په ۱۷۹۷ کال کې یوه داسې تګ لاره جوړه کړه چې په هر قیمت چې وي، دافغانانو لاس نه یوازې دهند او پنجاب نه لنډ کړي، بلکې دسند او بلوچستان دلویدیزو خاورو نه پورې غاړه ختیځې او جنوب ختیځې سیمې له خپل هیواده جلا کاندي[97].

هدف ته درسیدو دپاره دانګریزانو پلان دترلي سرحد (تدافعي)، وړاندې تګ (تعرضي) او په کوچنیو برخو دهیوادونو دتجزیې او ویشلو پړاوونه درلودل، تر څو دمحلي قوتونو په رامنځته کیدو سره مرکزي واحد او قوي حکومت له منځه یوسي. دوې دد غه پلان د پلي کولو دپاره دنظامي، تبلیغاتي، ورانکارۍ او نورو ډیرو لاروچارو څخه استفاده وکړه.

ستره لوبه (The Great Game یا بازي بزرګ)

د۱۸۱۰ او ۱۹۰۷ کلونو په موده کې په افغانستان او منځنۍ اسیا کې دانګریزي او روسي امپراتوریو پلټونو، جاسوسیو او دسیسو یا چل ول ته د سترې لوبې نوم ورکړ شویدې.[98] دسترې لوبې په لوبغاړو کې درې ډلې شاملې وې:

97. کهزاد، احمد علی. رجال و رویداد های تاریخي، دپیښور چاپ.

98. دسترې لوبې اصطلاح دلومړي ځل دپاره د نولسمې پیړۍ په سر کې د دغې جنګ جګړې یوه بریتانوي ګډون کوونکي "*ارتر کونولي* Arthur Connolly" اختراع کړه. دانګریزانو دغه مامور داستخباراتي معلوماتو دراټولولو دپاره په سیمه کې اوږده سفرونه وکړل. دغه انګریز دخپل یوه بل ملګري *چارلز ستودارت* Charles Stoddart سره یو ځاې په ۱۸۴۲ کال کې په بخارا کې خپل ژوند هغه وخت له لاسه ورکړ، کله چې

- برېتانوي فوځ او د هغې منصبداران او د برېتانوي هند د حکومت سياسي اداره
- برېتانوي جاسوسان چې يا خو سيلانيان او يا هم عسکري مامورين وو
- هغه محلي کسان چې دمعلوماتو د راټولولو دپاره انګريزانو استخدام کړي وو او هغو خطرناکو ځايونو ته به يې استول، کومو ته چې به د آروپايانو ورتلل ګران وو. دوې به اکثره يا دپيرانو او روحانيونو او يا هم دبودايي زيارت کوونکو په جامه کې استول کېدل . انګريزانو دا ډله ددوې د غير عادي مهارت او چالاکۍ په وجه استخدام او تر ليږلو دمخه به يې دپټو معلوماتو د راټولولو او پټې سروې په چاروکې تربيه کول. ددې ډلې د شمير او نومونو په هکله زيات معلومات ځکه نشته، چې دوې د خپل کار ليکلې رپوټونه پرېښودلي ندي.

ديادولو وړ ده چې دستړې لوبې د برېتانوي لوبغاړو تر ټولو مهمه ډله د برېتانوي فوځ منصبداران او د سياسي شعبې مامورين وو. دستړې لوبې دبرېتانوي لوبغاړو په معروفه څېرو کې لاندني کسان شامل وو:

- جيمز ايبټ James Abbott، چې په خيوا کې يې دروسانو په ضد فعاليت درلود، دبرېتانوي هند د هزاره دسيمې د چارو مسئوليت وروسپارل شو، او دايبټ آباد ښار يې په نوم يادېږي.
- لارد اوکلند Lord Auckland ، دبرېتانوي هند ګورنر جنرال چې په افغانستان يې د ۱۸۳۹ کال دتيري امر صادر کړ.
- ډاکټر ويليام برايډن Dr. William Brydon ، چې دافغانانو او انګريزانودلومړۍ جګړې ديوازينې ژوندې پاتې شوي کس په توګه مشهوره شو.

ددواړو سرونه پريکړ شول. خو دستړې لوبې اصطلاح په ۱۹۰۱ کال کې د "کيم " *Kim* په نامه د Rudyard Kipling کيپلنګ د يوه داستان د خپريدو نه وروسته عامه شوه.

- الکساندر برنیس Alexander Burnes ، هغه سیلانې چې مرکزي اسیا ته دسفر کتاب یې ډیر مشهوره شو ، دکابل په تخت دشاه شجاع د کښینولو وروسته ددانګریزانو دهیئت مرستیال او د۱۸۴۱کال په پاڅون کې ووژل شو.
- کیوناري Cavagnari ، دافغانانو او انګریزانوددوهمې جګړې په وخت کې په کابل کې دانګریزانو دنمایندګۍ مشر چې دوه میاشتې وروسته دیوه پاڅون په نتیجه کې ووژل شو.
- ارتر کونولي Arthur Connolly، دسترې لوبې داصطلاح اختراع کوونکې چې په بخارا کې ترې سر پریکړ شو.
- لارد کرزن Lord Curzon، دبریتانوي هند وایسرای (نائب السلطنه) چې شمال مغربي سرحدي ایالت یې تاسیس او سیمه یې مستقیما دمرکز تر اداري لاندې راوسته.
- میجر هرالډ دین Harold Deane، د۱۸۹۷کال دازاد سرحد دقبایلو دستر پاڅون په وخت کې دملکنډ بریتانوي سیاسي مامور، او په ۱۹۰۱ کال کې دشمال مغربي سرحدي ایالت جوړیدوسره سم لومړنې کمیشنر.
- مورتمر دیورند Mortimer Durand، دهندوستان هغه خارجه سکرتر چې په ۱۸۹۳کال کې یې د بریتانوي هند او افغانستان تر منځ دسرحد دټاکلو خبرې سرته ورسولې او دغه سرحدې کرښه یې په نوم یادیږي.
- ویلیام ایلفینسټن William Elphinstone، هغه انګریزي جنرال چې دافغانانو او انګریزانو په لومړۍ جګړه کې یې دانګریزي قواوو قومانده پر غاړه وه او په ۱۸۴۲کال کې دافغانانو په لاس ووژل شو.
- لیپیل ګریفین Lepel Griffin، هغه سیاسي مامو ر چې په ۱۸۸۰ کال کې یې امیر عبدالرحمن خان سره دقدرت درسیدو دپاره دانګریزانو په شرایطو خبرې وکړې.
- حوزیه هارلن Josiah Harlan، په افغانستان کې لومړنې امریکایې جاسوس .

- موهن لال Mohan Lal، اصلاً مسلمان او نوم يې آغا حسن خان و، نيکونه يې د راجه منی رام کشميري له کورنۍ او د اسلام په دين مشرف شوي وو. پلار يې ميرزا محمد شکوه نومېده. موهن لال د سدوزيو د کورنۍ د سقوط او د وزير فتح خان د ورونو د عروج په وخت کې په افغانستان کې، او د انګرېزانو سره دافغانانو په جګړه کې د استعمار د پرمختګ له مهمو عواملو او جاسوسانو څخه وو. هغه دانګرېزانو په فعاليت کې مهمه ونډه درلوده . هغه نه يوازې د الکساند برنيس سره د منشي، او ترجمان په توګه خدمت وکړ او هغه ته يې فارسي ژبه زده کړه، بلکې انګريزانو ته يې مهم معلومات راټولول، مخورو افغانانو ته به يې رشوتونه ورکول چې دانګريزانو پلويان شي، او دانګريزانو ددښمنانو دوژلو دسيسې به يې هم جوړولې. د امير دوست محمد خان دژوند په نامه دهغه يو کتاب[99] کې دهغه د سترګو ليدلي ډېر حالات راغونډ شوي چې د محمدزيو د دورې د تاريخ له مهمو منابعو څخه ګڼل کيږي .
- لارد ليتن Lord Lytton، دهندوستان هغه وايسرای وو چه دتيري کوونکې فارورد پاليسۍ له امله يې دافغانانو او انګريزانو دوهمه جګړه پيښه شوه.
- مکناټنWilliam Macnaghten، په افغانستان کې دانګريزانو دتيري کونکې پوځ مشر اودهغه هيئت مشر هم وو چې شاه شجاع يې دقدرت په ګدۍ کښيناوه. هغه د ۱۸۴۱کال ددسمبر په مياشت کې دوزير اکبر خان په لاس ووژل شو.

99. داکتاب د *"زندګی امير دوست محمد خان امير کابل"* تر نامه لاندې په دوه ټوکه کې دکابل دپوهنتون دپخوانې استاد پروفيسر ډاکټر سيد خليل الله هاشميان لخوا ژباړل شوې او په امريکا کې دائينۀ افغانستان دمجلې لخوا خپور شوې دئ.

- جان مکارتني John Macartney، بریتانوي سروې کوونکې اود مونستوارت ایلفنستین د ماموریت د ټیم هغه غړې وو چې د افغانستان یوه ډیره په زړه پورې نقشه یې جوړه کړه.
- چارلیس میسن Charles Masson، چې اصلي نوم یې جیمز لیویس وو، په ظاهره دبریتانوي پوځ څخه کابل ته وتښتید، په ۱۸۳۹کال کې یې دانګریزانو دپاره جاسوسي کوله، دسوالګر په بڼه یې ډیر ځایونه ولیدل. هغه یو ښه لرغون پیژندونکې هم وو، او دکابل شمال ته پروت هغه ښار ګوتې یې هم آروپایانو ته ورو پیژانده، کوم چې مقدوني اسکندر جوړ کړې وو.
- ویلیام مورکرافت William Moorcroft، چې دآسونو دسوداګر په بڼه یې انګریزانو ته جاسوسي کوله.
- ایلدرید پاتینجرEldred Pottinger ، چې دهرات دښار په جامع جومات کې یې دخطیب او ملا امام دنده تر سره کوله.
- روزکیپل Roos-Keppel ، چې ۱۹۰۸ او ۱۹۱۹ کلونو ترمنځ دشمال مغربي سرحدي ایالت کمیشنر وو او دانګریزي /پښتو ژبې قاموس یې ولیکو.

په کابل کې دانګریزانو میشته وکیلان یا مسلمان ایجنټان

انګریزانو په لومړي سر کې د افغانستان په هکله ډیر لږ معلومات درلودل. که څه هم دافغانستان په هکله دځینو مسافرو او سیلانیالو کیسې موجودې وي، خو دالفینستن تر استولو انګریزانو دبریتانوي هند دسرحد (اټک) څخه آخوا زیات معلومات نه درلودل[100]. دوي ته به د استخباراتي معلوماتو راټولول نه یوائې داچې ستونزمن او خطرناکه وو، بلکه دامعلومات نیمګړي او په نشت حساب وو. دمعلوماتو څرنګوالې به دهغو افرادو په قابلیت او وړتیا پورې

100. Loyn, David (2009). ۱۲مخ

مربوط وو، کومو چې به په بدلو ځیرو او جامو کې سفر کاوه. انګریزانو به کله ناکله وطني او ځایي خبر لیکونکي هم ګمارل.

انګریزانو ددې ستونزې دله منځه وړلو د پاره هڅه وکړه چې په افغانستان کې خپل میشت نمایندګان وګماري. خو که د (۱۸۳۸ - ۱۸۴۲) او (۱۸۷۸ - ۱۸۸۰) کلونو یا دافغانانو او انګریزانو دلومړۍ او دوهمې جګړې نه تیر شو، په کومو کې چه انګریزانو په کابل کې د خپلو نمایندګانو دمیشته کولو ناکامه او له مصیبته ډکې هڅې وکړې، نوبیا انګریزانو تر ۱۹۲۲ م کاله په افغانستان کې کومه دیپلوماتیکه او سیاسي نمایندګي نه درلوده. خو دوې پدې بریالي شوي وو چې په کابل کې اوسیدونکي وکیلان یا دبریتانوي هند مسلمانه ایجنټان (عاملین) ولري او د هغوې په ذریعه خپل رپوټونه او معلومات لاسته راوړي[101].

د ۱۸۸۲ او ۱۹۱۹ کلونو ترمنځه دبریتانوي هند د حکومت دمسلمانو وکیلانو په ډله کې په ترتیب سره خان بهادرمحمد افضل خان، سردار میرزا عطاالله خان، سردار محمد افضل خان ګنداپور، محمد عزت خان منشی، محمد اکرم خان، مولوي غفور خان، حافظ محمد نواز خان، ملک خدابخش توانا، ، فقیر سید افتخارالدین، ملک طالب مهدي خان، او حافظ سیف الله خان شامل وو.

دافغانستان داستقلال دګټلو نه وروسته د ۱۹۲۱ کال دتړون په اساس دافغانستان او بریتانیا تر منځ دسیاسي اودیپلوماتیکواړیکو او نمایندګیو

101. داسې ښکاري چې دانګریزانو لومړني مسلمان وکیل د ۱۸۵۲ کال دهغې لوظنامې په نتیجه کې مقرر شوې، کومه چې دانګریزانو او امیر دوست محمد خان تر منځ دهغه دزوې سردار غلام حیدر خان اوبریتانوي ګورنر جنرال داستازي جان لارنس John Lawrence تر منځ ترسره شوه. دپیښور ددغې لوظنامې په پنځمه ماده کې، په کابل کې دانګریزانو دحکومت وکیل ته خاصه اجازه ورکړ شوې وه. داوکیلان به تل هندي مسلمانان وو او لومړې وکیل نواب فوجدار خان نومیده چې د ۱۸۵۲ څخه د ۱۸۵۹ کال داپریل تر میاشتې پورې یې دنده سرته رسوله.

جوړېدو ته لار پرانیستل شوه. او د هند د خپلواکۍ تر وخته چې بیا انګریزان په ظاهره له سیمې ووتل، دانګریزانو سفیران په کابل کې میشته وو. دا ټول سفیران د هندوستان د سیاسي خدماتو مامورین وو او د باندنیو چارو دوزارت لخوا به ټاکل کیدل. پدې سفیرانو کې په ترتیب سره فرانسس هنري همفري، ریچارد مکوناچي، ویلیام فریزر-تایتلر، فرانسیس ویلي، او ګیلز فریدریک سکوایر شامل وو.

انګریزانو دافغانانو سره ددوهمې جګړې د پیل کیدو نه وروسته د استخباراتو موضوع ته خاصه توجه ورکړه او استخباراتي څانګې یې تاسیس کړې.

دمختلفو وسایلو او چلونو نه استفاده

که په افغانستان، عربي هیوادونو او هندوستان کې د انګریزانو عملي شوو پلانونو ته وګورو نو څرګنده به شي چې ددوې دفعالیتونو هدف په سیمه کې د توطئو او دسیسو، سبوتاژ، په حاکمه محافلو کې د نفوذ، دلویو رشوتونو په ورکولو، دقدرت په ګدۍ دلاس پوڅو امیرانو او پاچاهانو په کښینولو ،او دهیوادونو دطبیعي جغرافیې په بدلولو متمرکزه وو. دوې به په ډیر مهارت او خاصې هوښیارتیا سره دهیوادونو په دربار، او مخورو قومي او روحاني کړیو کې اثر رسوخ پیدا کاوه. پدې لاره کې ددوې غوره وسیله د پیسو نه کار اخیستل وو، دکومې په ذریعه چې یې اشخاص په بیه اخیستل، استخدامول او دهغوې له لارې به یې اغتشاش ته لمنه وهله، منفي تبلیغات به یې کول، او په سلطنتي محافلو، سیاسي ډلو او عامو خلکو کې به یې ناباوري او خپلمنځي اختلافات منځ ته راوړل.[102].

په افغانستان کې دبریتانوي جاسوسي فعالیتونو څینې نمونې

دنفاق واچوه او حکومت وکړه د فورمول طرح:

102. محمد ولي (۱۳۸۷)، توطئه انگلیس در سقوط دولت اعلیحضرت امان الله خان

انګریزان پدې باور وو چې یو سړي یو پوره اوښ هم خوړلای شي که چیرې هغه لومړې ټوټې، ټوټې کړي. هغوې ددراني امپراتورۍ دکمزوري کولو، بې ثباتۍ او افغانستان دټوټې کولو دپاره نه یوائې دشاه زمان دواکمنۍ په دوران کې دایران قاجاري پاچا دافغانستان په لویدیزو سیمو تیري ته وهڅاوه، بلکې دتیمورشاه داولادې دخپلمنځي اختلافاتو څخه یې د استفادې پلان جوړ کړ او دسدوزایي ورونو څخه یې شاه شجاع دراني دخپلو اهدافو دپاره غوره اودلاس پوڅي په توګه استعمال کړ. پر دې سربیره هغوې د سدوزیو او بارکزیو(سردار پاینده محمد خان داولادې) داختلافاتو څخه هم ګټه واخیسته، او ددوې له منځه یې څو تنه استخدام کړل چې دسپه سالار محمد نادر خان دحکومت تر جوړیدو او حتی هغې نه وروسته هم ددوې په خدمت کې بوخت وو.

دخپلو مقاصدو دپاره د مزدورو او مهمو اشخاصو استعمال :

انګریزانو به دافغانستان په حکومت باندې دفشار او دهغوې دسر غړونې په صورت کې دخپلو ګوډاګیو دنصبولو په غرض دافغانستان دچاروواکو مزدور ورونه او دکورنۍ غړي دځان سره ساتل. دوې په ۱۹۱۹کال کې کله چې غازي امان الله خان په کابل کې دپاچاهۍ اعلان وکړ، سردار نصرالله خان ته هم بلنه ورکړه چې بریتانوي هند ته لاړ شي.

دهیوادونو دطبیعي جغرافیې بدلول اودراتلونکې دپاره د جګړو او لانجو د تخم کرل :

انګریزانو یوائې دډیورنډ دکرښې په تحمیلولو سره دافغانستان دپښتنو قبایلو، کورنیو، او ورونو دبیلولو هڅه نده کړې، بلکې که په سیمه کې دمعاصرو هیوادونو تر منځ تاریخي اختلافاتو، لانجو او جنګ جګړو ته ځیر شو نو څرګندیږي چې دافغانستان او پاکستان تر منځ دسرحدي کرښې ،د هندوستان او پاکستان تر منځ دکشمیر، او شرقي پاکستان (بنګله دیش)،

دايران او عراق ترمنځ د شط العرب د سرحدي لانجو او جګړو تخم هم دوی د خپلو استعماري پاليسيو په ترڅ کې کرلای دئ.

درشوتونو او تحفو ورکول :

انګريزي چارواکو حاکمو کړيو کې دنفوذ دپاره د لويو رشوتونو او تحفو دورکولو څخه ديوې ښې وسلې په توګه استفاده کوله. کله چې مونستوارت ايلفنستين د ۱۸۰۸م کال د اکتوبر په دیارلسمه نيټه دافغانستان دحالاتو دمعلومولو دپاره، يا دانګريزانو په اصطلاح ددوی دلومړني استاځي په توګه خپل ستر ماموريت پيل کړ، نو دغه ۲۹ کلن بريتانوي سياسي مامور دافغان درباريانو سره د مناسباتو دټينګولو دپاره دځان سره په تحفو بار دشپږ سوه (۲۰۰) اوښانو او دولس (۱۲) پيلانو کاروان روان کړی وو[103]. انګريزانو وروسته هم دمادي امتيازاتو، ځمکو او منصبونو په ورکولو سره دځينو ملکانو، اربابانو، خانانو او نوابانو نه استفاده کوله. په آزاد سرحد کې هم دوی ملکانو ته د تنخواه، منظوريو (الاونسونو) او امتيازاتو په ورکولو سره کوښښ وکړ ترڅو دوی خپل خلک دانګريزانو سره دجګړې څخه منع کړي.

دمختلفو ديني او مذهبي ډلو ټپلو ترمنځ نفاق اچول :

دانګريزي استعمار دپخوانيو طريقو څخه يوه هم دمذهبي اختلافاتو اور ته پوکې وهل وو. دانګريزي جاسوسانو دغه طرحې او پلانونه په سيمه کې دهندوانو او مسلمانانو، شيعه او سني او نورو نومونو لاندې درې سوه کاله وروسته هم پلي کيږي. دهمفر په نامه يو انګريز جاسوس، په اسلامي هيوادو کې دخپلو خاطراتو په کتاب کې ليکي چې دانګلستان دمستعمراتو وزارت دخپلو تخريبي فعاليتونو په ترڅ کې په اسلامي هيوادونو کې خپلو جاسوسانو ته دنورو دندو په ترڅ کې دنده سپارلې وه ترڅو مذهبي اختلافاتو

---

103. Loyn, David (2009). (په افغانستان کې: دانګريزانو، روسانو او امريکائيانو دوه سوه کلن اشغال) ۱۱ مخ

اور ته پوکې ووهي، مسلمانان په جهل او بې خبرۍ کې وساتي، ګډوډیو، فساد او اړودوړ ته لمن ووهي، مسلمانه چارواکي او حاکمان فساد ته راکاږي، او ددین دعالمانو په جامه کې دمستعمراتو په وزارت پورې تړلي عالم نما کسان ورننباسي[104].

میجر ایلدرد (حاجي پاتنجر)

دپیرانو، ملنګانو، تاجرانو او سیلانیانو په جامه کې د انګریزي جاسوسانو لیږل :

په افغانستان کې دانګریزانو د لومړنیو جاسوسانو له ډلې څخه یو هم میجر ایلدرد پاتنجر (1811-1843) وو. دغه انګریز عسکر او دیپلومات، کوم چې په ۱۸۳۲ م کال کې دیوه سوداګر حاجي پاتنجر په بڼه افغانستان ته سفر وکړ او ډیر یې غوښتل چې دخپلو مقاصدو دعملي کولو دپاره دیوه محلي خان دلور سره واده وکړي، په هرات کې دیوه هندوستاني ملا په نامه فعالیت، او دهرات دښار په جامع جوماتونو کې دخطیب

---

104. *he British Spy To The Middle East* دیوه انګریز جاسوس اعترافات، هغه سند دئ چې په اتلسمه پېړۍ کې دهمفر په نامه یوه انګریز جاسوس ته منسوب شوې، چا چې دمسلمان په جامه کې دعثماني خلافت دمرکز دکمزوري کولو دپاره د مصر، عراق، ایران، حجاز او استانبول په هیوادونو کې ماموریت درلود. ددې کتاب دانګلیسي نسخې په مقدمه کې چې په بمبئي کې چاپ شوې راغلي چې ددوهمې نړیوالې جګړې په ترڅ کې، جرمنیانو ددې انګریز جاسوس خاطرات دیوه پرلپسې داستان په توګه د شپیګل په مجله کې خپاره کړې ترڅو دانګیسي امپریالیزم اصلي څیره خلکو ته څرګنده کړي. داکتاب دوهابي مسلمانانو له خوا غندل شوې او د محمد ابن عبدالوهاب او هغه دپیروانو دبې اعتباره کولو دپاره دانګریزانو هڅه ګڼل شوې ده.

او ملا امام دنده تر سره کوله. کله چې هرات دځینو روسي منصبدارانو په ګډون دایران دلښکرو تر ګوابڼ او حملې لاندې راغې ، نود هغه اصلي څیره هم خلکو ته په ډاګه شوه او له هراته وتښتید[105].

کرنیل لارنس بل مشهور انګریز جاسوس وو چې د پیرکرم شاه تر نامه لاندې یې دغازي امان الله خان دواکمنۍ دنسکورولو دپاره فعالیت کاوه ، او زیار یې ویست تر څو دانګریزانو څخه دهیواد دخپلواکۍ دغه ګټونکي مترقي پاچاخلکو ته دکافر او درسم او رواج ددښمن په توګه وروپیژني.

دافغانستان دکنټرول دپاره دانګریزانو دهلوځلو په ترڅ کې ګڼ شمیر نورو انګریزي جاسوسانو هم فعالیتونه درلودل. ویلیام مورکروفت William Moorcroft دترکمن آسونو دسوداګر په نامه په افغانستان کې فعالیت درلود. ده دسیلاني او سوداګر په نامه د ۱۸۱۹ او **۱۸۲۵** کلونو ترمنځ همالیا، پنجاب، کشمیر، پیښور، کابل، کندز او بخارا کې فعالیت درلود. هغه په یوه روایت په **۱۸۲۵** کال کې بلخ سره نژدې مړ شو. خو د ابي حک (Abbé Huc) په نامه یوه فرانسوي عیسوي مبلغ په وینا هغه په۱۸۲۲م کال کې دتبت مرکز لاسا ته ورسید او دولس کاله وروسته، کله چې بریتانوي هند ته ستنیده، په لاره کې ووژل شو.

---

105. ایلدرد پاتینجر Eldred Pottinger دهرات په محاصره کې له هغه ځایه په تیښته بریالې شو. هغه په افغانستان باندې دانګریزانو دلومړۍ حملې دقواوو غړې وو ، دمکناټن دمرګ نه وروسته په کابل کې دانګریزانو مشر سیاسي نماینده شو ، دافغانستان څخه دانګریزي قواوو دویستلو په خبرو کې د انګلیسي هیئت مشر وو ، دافغانو او انګریزانو دلومړۍ جګړې دماتې مسئول وګڼل شو ، په ۱۸۴۱ کال کې دکاپیسا په کوهستان کې هغه وخت دافغانانو لخوا بندي او وزیر اکبر خان ته وسپارل شو ، کله چې یې په سیمه کې تبلیغات کول. هغه څو میاشتې وروسته د جنرال پالک دقواوو په مرسته له زندانه خلاص او دخیبر په دره کې دانګریزي قواوو دقتل عام څخه ژوندې پاتې شو او یو کال وروسته په ۱۸۴۲م کال کې په هانګ کانګ کې د محرقې په تبه مړ شو.

ډګروال ریچارد ستودارت Charles Stoddart دانګریزانو دنظامي استخباراتو یو بل مامور وو چې دستري لوبې په دوران کې یې په هرات او مرکزي آسیا کې فعالیت درلود. هغه په ۱۸۴۲کال کې دبخارا دامیر نصرالله خان لخوا ونیول شو. هغه دخپل یو بل انګریز ملګري ارتر کونولي Arthur Connolly سره یوځاې د ۱۸۴۲کال دجون په میاشت کې دجاسوسۍ په تور ووژل شو. دغه وروستي کس هم دا استخباراتي فعالیتونو په ترڅ کې سیمې ته اوږده سفرونه کړي وو. دا دواړه جاسوسان په انګلستان کې هغه وخت مشهوره شول، کله چې په ۱۸۴۵کال کې د جوسف ولف Joseph Wolff (1795 - 1862) په نامه یوه تن مسیحي مبلغ چې پخوا یهود وو، دهغوې د سرنوشت دمعلومولو دپاره سیمې ته سفر کړې او وروسته یې دسفر خاطرات نشر ته وسپارل. جوسف ولف خپله دمرګ نه هغه وخت ژوندي پاتې شو، کله چې امیر ته دهغه په جامو ډیره سخته خندا ورغله او ځان یې کنټرول نکړاې شو. ډاکټر پیرسیول بارتون Lord Percival Barton[106] (۱۸۰۸-۱۸۴۰) یو بل انګریز ډاکټر او جراح وو چې دالکساندر برنیس دسفر ملګرې او دافغانستان دچارو کارپوه ګڼل کیده. هغه وروسته دمکناټن سیاسي مرستیال شو، د ۱۸۳۸کال دخیبر په جګړه کې یې برخه واخیسته، دامیردوست محمد خان دتختیدو نه وروسته په ۱۸۳۹-۱۸۴۰کال کې ورته دهغه په هکله دمعلوماتو دپیداکولو ماموریت وسپارل شو، ژمې یې د بامیانو په سمڅو کې تیر کړ او په ۱۸۴۰کال کې هغه وخت ووژل شو، کله چې انګریزي قواوو دپروان په دره کې دامیردوست محمد خان دقواوو څخه ماتې وخوړه.

106. دهندي بیوګرافۍ ډکشنري، ۲۵۳ مخ

الکساندر برنیس Captain Sir Alexander Burnes (1805 –1841) چي دبخارا په برنیس مشهور وو، د ستري لوبې یو بل لوبغاړي وو چه د سیلاني په جامه کي یې فعالیت کاوه. هغه په شپاړس کلنۍ کي د شرقي هند د کمپنۍ د پوځ غړیتوب ترلاسه کړ. لومړي ماموریت یې داباسین د سیند او دريې په هکله دمعلوماتو ترلاسه کول وو. وروسته یې د موهن لال په ملګرتیا دافغانستان او هندوکش له لارې بخارا او پارس ته سفرونه وکړل. کله چي په ۱۸۳۹ کال کي شاه شجاع د کابل په تخت کښینول شو، نو برنیس هم په کابل کي دانګریزانو د سیاسي ایجنټ په توګه وټاکل شو او تر څو چي په ۱۸۴۱ کال کي ووژل شو، هلته اوسیدو. په ۱۸۲۱ کال کي څرګنده شوه چي په ۱۸۳۹ کال کي له کابله د هغه په ځینو استول شوو ریپوټونو کي ګوتي وهل شوي وي تر څو د هغه نظریات په بل ډول منعکس کړای شي.

الکساندر برنس

دیادوني وړده چي انګریزانو دخپلو استخباراتي فعالیتونو په لړ جاسوسانو کي داروپایي او امریکایي څخه هم کار اخیستلي دئ. جوزیه هارلن Josiah Harlan (۱۷۹۹-۱۸۷۱) چي وروسته دغور په شهزاده مشهوره شو شاید په افغانستان کي لومړني امریکایي جاسوس اوسي. هغه پرته لدي چي کومه رسمي زده کړه ولري، دشرقي هند په کمپنۍ کي د هند دکلکتي په عمومي روغتون کي دجراح په توګه مقرر شو. لومړي د څه مودي دپاره دپنجاب د مهاراجا (په سانسکریت کي ستر پاچا) رنجیت سنګهـ په دربار کي او بیا دافغانستان دفراري پاچا شاه شجاع په خدمت کي وو. هغه دشاه شجاع دبیا قدرت ته

حوزیه هارلن

رسولو په لړ کې پیښور او کابل ته ماموریتونه درلودل. هغه په پیښور کې د امیر دوست محمد خان دورور نواب جبار خان سره ځکه وکتل چې انګریزانو کوښښ کاوه جبار خان د شاه شجاع په ملګرتوب دامیردوست محمد خان درقیب په توګه استعمال کاندي. حوزیه هارلن وروسته دامیردوست محمد خان په پلویتوب دهغه د کشر ځوې سره یوځای دیوه ستر لښکر په ملګرتیا دازبیک مراد بیګ دټکولو دپاره دهندوکش څخه تیر شو او ځان ورته دنوي عصر مقدوني سکندر ښکاره شو. هغه په سیغان کې دیوې کوچنۍ جګړې نه وروسته د محلي واکمنانو سره ملګرتوب پیدا کړ او بیا دڅه مودې دپاره د غور د محلي واکمن محمد رفیع بیګ میلمه وو. او ویل کیږي چې رفیع بیګ هغه سره ژمنه وکړه چې که غور ته راستون شي نو هغه او دهغه اولاده به دغور شهزادګان وګڼل شي. حوزیه هارلن په امریکې کې هغه وخت شهرت ته ورسید ، کله چې رودیارد کیپلینګ Rudyard Kipling له هغې څخه د ***"هغه سړي چې پاچا کیدو"*** په نامه خپل داستان د اتل په نامه یادونه وکړه.

دپیرانو او ملنګانو په جامه کې دهندوستاني جاسوسانو لیږل:
له کومه ځایه چې انګریزانو ته ددیني عقایدو په هکله د افغانانو احساسات څرګند وو ، نو ددوې ددغو احساساتو څخه دناوړې استفادې دپاره یې زیار وویست تر څو دروحانیونو په جامه کې افغانستان ته خپل جاسوسان راواستوي. ارواښاد غبار پدې هکله لیکي چې "کله چې دانګریزانو مسلمانه نوکران داباسین څخه تیریدل، نو هریوه به ځانته د ملا ، مولوي، مولانا ، پاچا او سید لقب غوره کاوه ، او دخلکو دغولوني دپاره به یې د "انګریزانو دمخالفت " بیرغ په اوږه کړې ، او داسلام دیووالي او هندوستان دخپلواکۍ ډبره په سینه وهله. نو دوې به دافغانستان د خلکو او افغاني دولتونو لخوا په

مینه او اعتماد سره قبلیدل، او ځینې به دافغانستان دلوړ پوړو نظامي او ملکي مامورینو په ډله کې شاملیدل[107] ".

ددې پیرانو په ډله کې يو هم میا عبدالستار شاه ووچې په نقاب پوش مشهور وو، او په قندهار کې يې د شاه زمان دوژلو ناکامه دسیسه جوړه کړه، خو خپله دنیول کیدو څخه وروسته ووژل شو. بل کس میا غلام محمد هندي وو چې د روحاني په جامه کې په کندهار کې اوسېده او هڅه يې کوله چې د شاه زمان پرضد د یوې بلې دسیسې کار ترسره کړي. دده په کور کې دپاینده بارکزي، عظیم الکوزي، نورالله بابري، اسلام پوپلزي، حکمت سرکاني، سلطان نورزي، خضر علیزي، زمان پوپلزي، جوانشیر ارسلان، جعفر جوانشیر، او شریف قزلباش په ګډون د شاه زمان د راپرزولو دسیسه جوړه شوه.

دغازیانو او انګریزانو دمخالفینو په جامه کې دهندوستاني ایجنټانو استول: کله چې دآزاد سرحد په قبایلي سیمو کې دانګریزانو په خلاف غزاګاني او فعالیتونه پیل شول نو انګریزانو هم ددې غورځنګ دناکامولو دپاره خپل ایجنټان دانګریزانو دمخالفینو او آزادي غوښتونکو مبارزینو په جامه کې هلته واستول. دوې داکار وروسته دخلافت دتحریک، په ۱۹۱۲م کال کې په کابل کې دهندوستاني آزادي غوښتونکو دجلا وطن یا موقت حکومت دجوړیدو، اوبیا وروسته د هجرت دتحریک په وخت کې هم وکړ او خپل ګڼ شمیر جاسوسان يې دبریتانوي هند په خلاف دهندي مسلمانانو او مهاجرینو په جامه کې کابل او دافغانستان نورو سیمو ته ولیږل.

دهیواد پاله مشرانو ترور او وژنه :

دانګریزانو مخالفین او هغه کسان به چې ددوې دپلانونو دعملي کولو په وړاندې خنډ واقع کیدل، نه یوازې داچې د دوې دجاسوسانو او لاس پوڅو لخوا په راز- راز بدناموونکو تبلیغاتو تورن کیدل، بلکې ددوې د کرکټر د

---

107. غبار، میر غلام محمد (۱۳۶۲). افغانستان در مسیر تاریخ، ۴۵۵ مخ

وژلو د کوښښونو په څنګ کې به په فزیکي توګه هم له منځه تللي او په مرموزه او یا څرګنده توګه وژل کېدل. دمثال په ډول موهن لال دهغو ملي او قومي مشرانو دوژلو دپاره زیاتې پیسې مصرف کړي، کومو چې دانګریزانو سره مخالفت کاوه. په دې ترڅ کې دعبدالله خان اچکزي وژل، دمیرمسجدي خان او امین الله خان لوګري دوژلو هڅه، په جلال آباد کې په سردارمحمد اکبر خان حمله او دهغه ټپي کېدل، او لسهاوو نورو کسانو ته دزهرو ورکول یوائې ځو نمومي دي. دانګریزانو دمخالفینو دوژلو او له منځه وړلو دا سلسله وروسته حتی دسیمې څخه دانګریزي مستقیم استعمار دتګ ترتولیدو وروسته هم روانه وه چې ژوندي مثالونه یې دغازي امان الله خان دحکومت په وروستیو شیبو کې دکنړ دغازي میرزمان خان شهادت او وروسته دمحمد نادر خان او دهغې دکورنۍ داستبداد دقربانیانو اوږد لست دئ.

دانګریزانو پلوي چارواکي او افغاني ګوډاګیان:
داعلیحضرت غازي امان الله خان ددولت په نسکورولو کې دانګریزانو دتوطئو دکتاب دلیکونکې محمد ولي په وینا "انګلیسي ختیځ پیژندونکو دختیځې نړۍ دخلکو خواص او عادتونه درک کړي او پوهیدل چې دیوه انګریز لخوا د هغوې دپلانونو عملي کول ناشوني دي، دمثال په ډول که دافغانستان خلکو ته شاه شجاع دمنلو وړ نه وو، نو بیا مکناټن او یا ایلفنسټن کله په مستقیم ډول دا دنده تر سره کولای شوه. له همدې امله یې کوښښ وکړ داپلانونه خپله دافغانانو په لاس عملي کړي او ددی کار لپاره یې له چارواکو نیولې تر روحانیونو، سیاسیونو او غلو او داړه مارانو پورې سره راټول کړل".

انګریزانو په خاصه توګه هغو کسانو ته ډیره اړتیا درلوده، کومو چې سیاسي، روحاني او نظامي مهارتونه درلودل، تر څو دخپلو مقاصدو دلاسته راوړلو دپاره په سیمه کې دامنیت خرابوالي او دخلکو ترمنځ د جګړو اونفرت اور ته پوکې ووهي. څرنګه چې دانګریزانو دافغاني جاسوسانو او همکارانو لست

ډیر اوږد او ددې لیکنې دحوصلې نه بهر دئ، نو دلته یې دلیکلو څخه ډډه کوو.[108]

ددیوبندي ملایانو په جامه کې د جاسوسانو او تخریب کارانو فعالیتونه :

ددیوبند مدرسه د هندوستان د "ډیلي" شمال لورې ته سل میله لرې د "اوترپردیش" د ښار ددیوبند په سیمه کې موقعیت لري. د اتلسمې پیړۍ په وروستۍ او د نونسمې پیړۍ په لومړي سر کې ددی مدرسی نه د "شیخ الهند مولانا محمودالحسن" په ګډون ګڼ شمیر اسلامی عالمان فارغ شویدي. ددیوبند فارغانو په مختلفو سیمو کې مدرسې جوړې کړي او په اوسني پاکستان کې ګڼ شمیر پیروان لري. دوې عقیده لري چې د مسلمانانو لومړنۍ وفاداري د خپل دین سره او بیا وروسته د خپل هیواد سره ده؛ دویم دا چې مسلمانان یو اځې د خپل امت دیني سرحدات (پولې) پیژني نه ملي سرحدات؛ او دریم دا چې دوې د مسلمانانو د حمایت دپاره هر هیواد ته د تګ او جهاد کولو حق او وظیفه لري. ددیوبند مدرسه که څه هم ددیني علومو یوه مدرسه وه، خو ګڼ شمیر داسې مجاهدین یې وروزل چې دمذهبي احکامو په اساس یې دانګریزانو دښکیلاک څخه دهندوستان خپلواکي غوښتله. ددې مدرسې شاګردانو دانګریزانو د ښکیلاک نه دهندوستان دخلاصون دپاره په مبارزو او سیاسي فعالیتونو کې د فعاله برخې اخیستلو له کبله داعتماد وړ مبلغینو په توګه دهندوستان دخلکو په زړونو کې ځای نیولې وو. داروانښاد غبار په وینا، څرنګه چې انګریزانو دهند په ټولنه کې ددې مدرسې اغیزه په خپله ګټه نه

108. لوستونکي کولای شي په دې هکله دزیاتو معلوماتو دپاره د لیډې سیل Lady Florentia Sale (1790-1853) کتاب (چې د "شبیخون افغان" په نامه میر عبدالرشید بیغم ژباړلې او په ۱۳۷۰ کال کې په کابل کې چاپ شوې)، دموهن لال د "امیر داست محمد خان دژوند "کتاب، داروانښاد میر غلام محمد غبار د "افغانستان در مسیر تاریخ" کتاب، دښاغلی عبدالرحیم شیون د "برګ های از تاریخ معاصر وطن ما" او نور کتابونه ولولي.

لیدله، نو ځکه یې دهغې د شنډولو د پاره ګڼ شمیر کسان دغه مدرسې ته ورننویستل، تر څو دفراغت نه وروسته دديوبند تر نقاب لاندې دانګریزي استعمار په خدمت بوخت شي. دا دديوبند دمدرسې ښه نوم ته یوه سخته ضربه وه. انګریزانو دامیر حبیب الله خان او غازي امان الله خان دواکمنۍ په وخت کې دديوبند دمدرسې یو شمیر ملایان افغانستان ته واستول. داماني دولت په وړاندې پرسختو تبلیغاتو برسیره، دملا عمادالدین هندوستاني په نامه یوه تن دخپلو ملګرو په مرسته د پغمان په لاره دقرغې دپله په برخه کې دغازي امان الله خان دوژلو ناکامه هڅه هم وکړه.

دافغانستان د خپلواکۍ د ګټلو نه وروسته دانګریزانو جاسوسي او تخریبي فعالیتونو شدت وموند. دوې دافغانانو سره دانګریزانو ددوو لومړنیو جګړو ددرسونو په نتیجه کې دافغانستان په هکله تر ټولو ویجاړونکي پالیسۍ ته لاس واچوو. داپالیسي خپله دافغانانو په واسطه دهیواد کنټرول وو. ځکه چې دمستقیم اشغال په صورت کې خلک خپل خارجي دښمن پیژندلاي او دهغو په وړاندې خپله لار تعینولاې شي، په داسې حال کې چې دکورني نقاب لاندې ددښمن نفوذ دخلکو څخه دغه لاره ورکوي.

داروانښاد غبار په وینا[109] دافغانستان په هکله دانګریزانو ددولت پالیسي په مختلفو پړاوونو کې یو واحد هدف او ستراتیژي تعقیب کړې او هغه داوو چې څه دجګړې او پوځي اشغال له لارې، څه دولسلي د په اصطلاح ملګرتوب او مرستې د پالیسۍ له لاري، څه دټوټې کولو او تجزیې له لارې ، او څه دافغاني ګوډاګي حکومتونو له لارې دهیواد سیاسي استقلال او دنړۍ دهیوادو سره دهغې اړیکي له منځه یوسي، ملت په نفاق او کورنۍ جګړه کې وساتي ، د دولت څخه دخلکو تنفر ځکه زیات کړي تر څو دوې ته اړتیا ولري، او ددې په څنګ کې خپلو پراخو تبلیغاتو سره هیوادنړۍ ته دجهل، وحشت، غلا او

109. غبار، میر غلام محمد (۱۳۶۲). افغانستان در مسیر تاریخ ، ۴۴۴ مخ.

دروغو په صفتونو وروپېژني، او هیڅ ډول تاریخي افتخار او فضیلت ورته پرې نږدي.

که چیرې دافغانستان اوسني حالت او په افغانستان کې دناتو دسوله ساتونکو قواوو په ډله کې دانګریزي لښکرو او قواوو موجودیت او کړو – وړو ته ځیر شو نو څرګنده به شي چې که څه هم د زاړه استعمار بڼه په نوي استعمار، او بیا دنړۍ په نوي نظم بدله شوه، خو دافغانستان په هکله دانګریزانو په پالیسۍ کې کوم بدلون راغلې ندئ.

دآزاد سرحد د قبایلو غزاګانې اوامیر حبیب الله خان

د۱۹۰۵م کال دمارچ د یویشتمې (۲۱) نیټې په ترړون سره، کله چې انګریزانو په کال کې د ۱۸ لکه روپیو (۱۲۰۰۰۰ پونډه) تخصیصیې او هندوستان له لارې د وسلو د راوړلو داجازې په بدل کې دافغانستان دخارجي مناسباتو بشپړ

په دې عکس کې یو بل ملا او دهغې دوه تنه ملګري لیدل کیږي چې په غازي امان الله خان باندې دناکامه حملې څخه وروسته نیول شویدي.

کنترول تر لاسه کړ[110]، امیر حبیب الله خان دبریتانوي هند تر سرپرستۍ لاندې راغي. کله چې لارډ مینټو، هند ته د نائب السلطنه په توګه راغي نو کوښښ یې

110. Fraser-Tytler, W. K. (1967)، ۱۷۹ مخ

وکړ چې هند ته د امیر د بللو له لارې ، هغې سره دوستانه مناسبات نور هم ټینګ کړي.

څرنګه چې د هغه د پاره د هند نه د امیر لیدنې زیات سیاسي اهمیت درلوده، نو په دې هکله یې د لندن سره زیاتې مشورې وکړې او ټینګار یې کاوه چې "دا سفر به هم د آزاد سرحد پر قبایلو ډیره ستره اغیزه ولري، او هم د هند د مسلمانانو پر احساساتو[111] " . هغه زیاته کړې وه چې د سرحد په قبایلو او پر مسلمانانو د نفوذ د پاره د دغه ګاونډي ملګرتوب مونږ ته تقریبا ضروري دئ.

امیر که څه هم د انګریزانو او روسانو د نوي تړون نه خوښ نه وو ، د ۱۹۰۷ کال په سر کې هند ته سفر وکړ او د شاهانه هرکلي سره مخامخ شو[112] . هغه د حرکت نه مخکې د انګریزانو د بلنې په ځواب کې د درې ژبې دغه شعر ولوست:

کفر است در طریقت ما کینه داشتن
ائین ما ست سینه چون آئینه داشتن[113]

په دې سفر کې چې له یوې میاشتې زیات وو ، د بین المللي سیاست په هکله د هر راز خبرو نه ډډه وشوه، خو امیر د سرحدي قبایلو په هکله خپل نظریات په ساده ډول انګریزي چارواکو ته څرګند کړل. د هغه په عقیده، ترڅو چې دا

111. مورلي ته د مینټو د ۱۹۰۲ کال د سپتمبر د دریمې نیټې لیک، د ایډینبرا په ښار کې د سکاټلنډ په ملي کتابخانې کې د مینټو اوراق

112. امیر حبیب الله خان د ۱۹۰۷ م کال د جنورۍ په لومړۍ نیټه لنډي کوتل ته ورسید. په هماغه ورځ د انګریزانو حکومت هغه ته د اعلیحضرت لقب منظور او سلامي یې د ۲۱ نه ۳۱ توپونو ته لوړه کړه. هغه د مارچ د میاشتې تراومې (۷) نیټې پورې د دوو میاشتو او شپږ ورځني سفر په موده کې د پیښور، آګرې، علی ګړه ، ډیلي، اجمیر، کلکتې، بمبئي، کراچۍ، لاهور، امرتسر او راولپنډۍ په ګډون د ګڼ شمیر سیمو څخه کتنه وکړه .

113. غبار، میر غلام محمد (۱۳۶۶)، ۷۲۹ مخ

قبایل خپلواکه پاتې شي ، او انګریزان پرې دبرې مونډلو هڅه ونکړي، نو په سرحد کې به کومه ستونزه رامنځ ته نشي. دانګریزي چارواکو سره د خبرو اترو په ترځ کې امیر ژمنه وکړه چې د روسیې سره به، د انګریزانو د منځګړیتوب نه پرته، هیڅ ډول مخامخ معامله نه کوي[114].

دهندوستان نه دامیر کتنه د انګریزانو دپاره ډیره ګټوره وه. امیر افغانستان ته په راستنیدو ټینګ عزم درلود چې دانګریزانو د حکومت سره اعلان شوې دوستي په خپل ټول طاقت سره عملي کړي[115] ، خو امیر دننه په افغانستان کې د سخت مخالفت سره مخ شو. دا مخالفت دومره شدیده وو چه د بیرته ستنیدو په وخت کې یې لغمان سره نږدې د کابل او جلال آباد ترمنځه لار کې دوژلو هڅه وشوه، خو امیر ددې برید نه ژوندې خلاص شو. امیر تر دې وروسته دځان په وړاندې دخلکو د سختو احساساتو او غبرګونونو د کنټرول دپاره د سختګیرۍ نه کار واخیست او شدیده مقررات یې وضع کړل. دانګریزانو سره د امیر حبیب الله خان د وفادارۍ رویه د هغه شهرت او حیثیت ته سخت تاوان ورساوه او د خلکو کرکه او نفرت ترې هغه وخت نور هم زیات شو کله چې دروسانو او انګریزانو تر منځ د ۱۹۰۷ کال پټ تړون نه خبر شول[116].

114 . Haroon, Sana (2007)، ۲۰ مخ.

115 . Fraser-Tytler, W. K. (1967)، ۱۷۹ مخ

116 . دا تړون دایران، افغانستان او تبت په هکله د روسیې او بریتانوي امپراتوریو د نفوذ د ساحې د ټاکلو په هکله د ۱۹۰۷م کال د اګست دمیاشتې په ۳۱نیټه په پیټزبرګ کې د تزاري روسیې د باندنیو چارو د وزیر او د انګریزانو د سفیر تر منځ لاسلیک شو. ددې تړون برخې د ایران او افغانستان په هکله په لاندې ډول وې:
ایران: په دریو برخو ویشل شوې وو. په شمال کې د روسانو د نفوذ ساحه، په جنوب کې د انګریزانو د نفوذ ساحه او په منځ کې نرۍ بیطرفه ساحه یا بفر سټیټ.
افغانستان: روسانو ومنله چې دا هیواد به د انګریزانو تر نیمه حمایت لاندې وي، او دخپلو پخوانیو هڅو نه، چې مستقیم روابط ورسره وساتي، تیر شول.

په ۱۹۰۸م کال کې د مومندو د سرې غزا په وخت کې نائب السلطنه لارد مینټو د مومندو په سیمه کې د ناڅاپي پاڅون په هکله د حالاتو نه امیر حبیب الله خان خبر کړ او د هغې نه یې غوښتنه وکړه چې سمدلاسه د افغانستان د خاورې نه هغه راغلي وسلوال جنګیالي بیرته ستانه کړي ، کوم چې په جګړه کې برخه لري، او په راتلونکې کې هم د انګریزانو په خاوره د تیریو مخه ونیسي.

امیر حبیب الله خان د بریتانوي هند د نائب السلطنه د اپریل د میاشتې د څلرویشتمې (۲۴) نیټې د پیغام په اخیستو سره د مې د میاشتې په پنځمه (۵) نیټه هغه ته ډاډ ورکړ چې خپلو مامورینو ته یې د اسې سخت احکام صادر کړي چې خلک د سرحد د تیریدو نه په ټینګه منع کړي، که څه هم د ګڼ شمیر ناپیژندل شوو لارو د موجودیت له امله به په ځینو سیمو کې د دوې د تیریدو قطعي بندیز امکان ونلري[117].

دلیک استولو سره سم امیر د مومندو او افریدو د سیمې نه افغان ملایان بیرته وغوښتل او دوې ته یې په عام محضر کې په ډاګه کړه چې د مومندو سره د هغوې د ملګرتوب سره مخالف دئ. امیر همدا شان هغه کسان چې په جګړه کې یې ګډون کړې وو، کابل ته واستول او د دوې مهم کسان یې تر څارنې لاندې ونیول[118]. د ډیورنډ د لیکې نه د افغاني غازیانو د تیریدو د ټینګ ممانعت او په جګړه کې د ګډون کوونکو غازیانو د بیرته ستنیدو په وخت کې د هغوی د مشرانو په وړاندې سخت اقدامات د کومو په نتیجه کې چې د کونړ غازي میرزمان خان هم د انګریزانو د خوشالولو د پاره بندي کړای شو، سبب شول چې انګریزي چارواکي د امیر حبیب الله خان د دې کار نه خوشاله او هغه ته د مننې یو لیک هم ولیږي.

Summary of the Administration of Lord Minto, No. 16, P.14 .117

118. هماغه ځای

دسردار نصرالله خان رول او برخه

امیر عبدالرحمن خان په ژوند کې خپل ولیعهد ټاکلې نه وو. هغه په ۱۹۰۱م کال کې مړ او پنځه زامن او دوه لوڼې ترې پاتې شول. د هغه دوه زامن سردار نصرالله خان او حبیب الله خان له یوې موره وو. د امیر درې نور زامن امین الله جان ، محمد عمر او غلام علي له نورو میاندو وو.

امیر حبیب الله خان د ۱۹۰۱م کال د اکتوبر په پنځمه (۵) نیټه د سردار عبدالقدوس خان اعتمادالدوله په مرسته د واک پرګدۍ کیناست او یو کال وروسته یې د خپل ورور سردار نصرالله خان په وسیله د "سراج الملت والدین " یا "دملت او دین د څراغ "لقب ترلاسه کړ.

سردار نصرالله خان په ظاهره یو صوفي مشربه او مذهبي سړې وو، د ملایانو او روحانیونو سره یې ټینګې اړیکې درلودې او ددوې ملاتړ هم ورسره وو. په کابل کې د انګریزانو د وخت مسلمان ایجنټ (عامل) سید افتخارالدین د افغانستان په اړوند خپل ورستني رپوټ کې د سردار نصرالله خان په هکله لیکلي چې "سردار نصرالله خان او ږده ږیره لري او ټولو ته ملا ښکاري، خو هغه په حقیقت کې ډیر چالاکه او دسیسه سازه سړې دئ . هغه په ظاهره داسې څرګندوي چې ګواکې په ټولو چارو کې د امیر اطاعت کوي، خو د هغې د صداقت په هکله د شک دپاره ډیر کافي دلایل موجود دي. هغه تل هیله لري چې یوه ورځ د امیر لقب او امتیاز ترلاسه کړي. هغه د نائب السلطنه (وایسرای) رتبه او ددولت په چارو کې بې حده اختیارات لري. هغه په نظامي چارو کې هم لاس لري. دهغه د کرکټر اصلیت هغه وخت څرګندیږي کله چې څوک دهغه په حرمسرای کې دننه دفرانسوي فیشن دپام وړ تقلید ته ځیر شي. هغه عیاشۍ

ته سخت لیواله دئ، خو په ډیر مهارت سره دا د خلکو څخه پټ ساتي او پدې بریالې کیږي چې خلکو ته ځان ملا ورپیژني."[119]

سردار نصرالله خان دمختلفو دلایلو له امله دانګریزانو نه کرکه ښودله، چې تر ټولو لومړې دلیل یې دپلار دژوند په وخت کې د لندن دسفر ناکامي وه. د ۱۸۹۳ کال د نومبر دمیاشتې د ډیورنډ د توافق نامې نه وروسته دهندوستان وایسرای لارد ایلګین امیر عبدالرحمن خان ته بلنه ورکړه چې د بریتانوي هند او انګلستان څخه لیدنه وکړي. دامیر زړه غوښتل چې لاړ شي خو دنقرص دناروغۍ له امله یې سفر کولاې نشو، نو خپل دوهم زوې سردار نصرالله خان یې واستاوه. دسفر لویه موخه په انګلستان کې دافغانستان دسفارت په پرانیستو کې د ملکې ویکتوریا دموافقې لاسته راوړل وو. خو نصرالله خان بریالې نشو او امیر په سختۍ سره نا امیده شو. هغه شکایت وکړ چې "دا یواځې داشرافي ډلو رواج نه بلکه زمونږ د خوارو خلکو رواج هم دې چې دمیلمه د غوښتنې په نه منلو سره هغه نه مایوسه کوي[120] ".

سردار نصرالله خان د انګریزانو او روسیې دتړون څخه خپه وو، او دهغه ګوند مشر هم وو چې د ترکیې په پلویتوب یې په نړیواله جګړه کې دافغانستان ورګډیدل او د اسلامي وحدت او افغانستان د طاقت څرګندول غوښتل.

دافغانستان دخاورې څخه په انګریزانو د حملو او دمومندو په جګړو کې د افغاني غازیانو دګډون په هکله د امیرحبیب الله خان د پالیسۍ او دهغه دورور سردار نصرالله خان د رول په برخه کې انګریزي چارواکي، د خپلو ایجنټانو د رپوټونو په بنسټ، بیلابیل نظریات څرګند کړیدي:

119. دانګریزانو پټ استخباراتي اسناد، L/MIL/17/14/15/1، ۱مخ
120. Adamec, Ludwig.W. (1994)

- ځيني ادعا کوي چې امير د حکومت د چارو ټول واک خپل ورور سردار نصرالله خان ته پريښې او خپله په مزو چړچو کې ډوب وو.
- مينتو بيا په دې نظر وو چې امير د سردار نصرالله خان د سياسي طاقت او مذهبي متعصبينو په کړۍ کې راګير ، او د سرحدي جګړو مخنيوې ورته ممکن نه وو.
- ځيني بيا وايي چې امير په لوې لاس د حالاتو نه بې خبره ساتل شوې وو.
- بله ډله وايي چې هغه د حالاتو نه ښه خبر او په بشپړه توګه پوهيده چې څه روان دي. که څه هم هغه خپل خلک په دې الوګولو کې ګډون ته نه تشويقول، خو له بلې لورې يې د هغوې مخه هم نه نيوله.

دافغانی مؤرخ پوهاند عبدالحی حبيبي نظر دد غه وروستۍ ډلې نظر ته ورته دئ. هغه ليکي چې امير عبدالرحمن خان بريالي شوې وو چې خپل سياسي لياقت سره دافغانستان په امارت ځان ټينګ کړي. هغه که د کورنيو سرغړونکو سره د قهر او غوڅوونکي تيغ په ژبه خبرې کولې، نو په خارجي سياست کې يې په پوره خوشالتيا سره يوازې په ډيلي اتکا درلوده. له بله پلوه هغه د سازش او نرمش او د هند د وايسرای نه په کال کې د اتلس لکه کلدارو د مرستې داخيستلو سره سره د ختيزو سرحداتو او قبايلو چارې يوازې د هغوې رحم او کرم ته ونه سپارلې. هغه که له يوې خوا وايسراې لدې لورې ډاډمن او مطمئنه ساته، نو له بلې خوا يې دافغانستان د سياسي او سوق الجيشي موقعيت څخه د پوره ګټې د اخيستو د پاره د هډې د ملا نجم الدين آخندزاده په شان ملايان قبايلي سيمو ته فرارول تر څو هلته د جهاد هنګامه توده وساتي او وايسرای ته وښايي چې که افغانستان هم داسې قبايلې غورځنګونه تحريک کړي نو د بريتانوي هند د پاره به ډير خطرناکه نتايج ولري.

پوهاند حبيبي زياتوي چې د امير عبدالرحمن خان د مرګ نه وروسته د هغه زوې حبيب الله خان په ځانګړي توګه د غه حالت ته دوام ورکولاې نشو، نو ځکه يې خپل ورور سردار نصرالله خان ته چې ملا مشربه وو، او پټکې به يې آغوسته، د دې سياست د بل اړخ د پرمخ بيولو وظيفه ورکړه. هغه يې دارګ له منځه

وویست او د ارګ لوېدیزې لورې ته یې دزین العماره په نوم یو بل قصر ورته جوړ کړ تر څو هر خان او ملک او ملا ورسره رابطه ولري او پرته له کوم قید و شرطه په آزاده ډول ورسره تګ راتګ ولري، او د سرحداتو او قبایلو ټولې چارې هغه پرمخ بوځي، او د ضرورت په وخت کې په ختیزو پولو کې حرکت منځ ته راولي ، او که وغواړي جهاد اعلان او هغه دافغانستان د خلکو دارادې مظهر وګڼي. او دا هغه سیاست وو چې امیر حبیب الله خان او د هغه ورور د خپل پلار څخه زده کړې وو[121].

مولانا عبید الله سندهي چې په کابل کې د هندوستان د جلاوطن حکومت فعاله عالیرتبه غړې او د سردار نصرالله خان او حاجي عبدالرزاق خان[122] سره نژدې اړیکي درلودې، وایي چې دنړیوالې جګړې په وخت هغه ته دوه خبرې معلومې شوې، یوه دا چې امیر حبیب الله خان دافغانستان د علماوو او سترو شخصیتونو ، او سرحدي سیمو د علماوو او مشرانو څخه دا وعده او بیعت اخیستې وو چې ترڅو هغه حمله پیل نکړي، تر هغې به دغه مشران او علما یوائې د جګړې دپاره تیاري او کوښښ ته دوام ورکوي. دا ځکه چې په اسلام کې دپاچا داجازې او دستور نه پرته د جګړې اجازه نشته. او پدې توګه خلکو ته ډاډ ګیرنه ورکول کیده چې دافغانستان پاچا به هرومرو جګړه پیل کوي ، خو یوه موده وروسته څرګنده شوه چې امیر انګریزانو ته یقین ورکړې وو چې په جګړه کې به ناپیلې او بې طرفه پاتې کیږي؛ او دوهمه خبره دا وه چې دجرمني څخه راغلي ګډ هندي (الماني او ترکي) هئیت هم تر ډیره وخته غولول شوي

121. حبیبی، عبدالحی (۱۳۷۲)، ۱۱۵-۱۱۷ مخونه.

122. ملا باشي ، د میزان التحقیقات مشر یا دافغانستان د شرعي محکمې رئیس حاجي عبدالرزاق خان

وو[123]. مولانا سندهي زیاتوي چې نائب السلطنه سردار نصرالله خان د دې حقیقت څخه خبر وو، خو ماته یې هیڅکله ویلي نه وو.

د امیر حبیب الله خان د امارت د دورې په هکله بیلابیلو نورو اسنادو او شواهدو څخه هم څرګندیږي چې د خلکو د عمومي نارضایتۍ په وړاندې د غبرګون، د تخت او تاج څخه د حمایت، او د سرحدي پښتنو قبایلو د پاڅونونو او احساساتو د مخنیوي پدې سیاسي لوبه کې سردار نصرالله خان خپل رول په بریالیتوب سره لوبولای دئ.

123. لغاړي، مولانا عبدالله (۱۹۹۸)، ۵۹-۶۰ مخونه

دریمه برخه

دمومندو په مشهورو غزاګانو کې د کنړ د غازي میرزمان خان ونډه

له لرې څخه یوه پرتمینه ننداره
(دانګریزي منصبدار بادین پاول په لاس جوړ شوې انځور)

د کنړ دغازي میرزمان خان لنډه پیژندنه

دلوې خان غازي میرزمان خان نوم په افغانستان کې د انګریزانو سره د افغانانو په دریمې جګړې پورې نه شلیدونکې مهم تړاو لري. په هیواد او خپلواکۍ مین دغه شخصیت د هغو معدودو کسانو په ډله کې وو چې د هیواد د بشپړ استقلال د ګټلو او ژورو بدلونونو په پړاو کې یې مهم او تاریخ جوړونکې رول درلود. میرزمان خان په ۱۸۲۹ میلادی (۱۲۴۸ هجری شمسی) کال کې د کنړ د لمټک په کلي کې د حاجي ګلروز خان په کور کې سترګې وغړولې. د هغه غور نیکه محمد اکرم خان د سپین غره د تیرا د سیمې مشر وو چې د قبیلوي شخړو او اختلافاتو په وجه یې خپل کلې "کوټ" پریښود او د کنړ د لمټک په سیمه کې میشته شو.

میرزمان خان د انګریزي استعمار سره د فطري دښمنۍ په وجه د ځوانۍ له وخته د آزاد سرحد په سیمه کې د آزادي غوښتونکو جنګیالیو سره نژدی اړیکي درلودې، د هغوې د پاڅون او جهاد ملاتړ یې کاوه، او خپلو جنګیالیو ملګرو سره به یې د ډیورنډ د کرغیړنې لیکې نه په تیریدو د هغوې په وسلوالو مبارزو کې عملي ونډه اخیسته.

په صوبه سرحد او افغانستان کې د غازي میرزمان خان د نوم او شهرت انګازې هغه وخت خپرې شوې کله چې یې په ۱۹۰۸ م کال کې د انګریزانو په وړاندې د مومندو په مشهورې او تاریخې غزا کې، چې په تاریخ کې د "سرې غزا" په نامه ثبت شویده، د غازیانو د یوه وتلي مشر په توګه برخه واخیسته. د انګریزانو سره د میرزمان خان همدا دښمني او شهرت د ځوان شهزاده "عین الدوله" امان الله خان سره د پیژند ګلوۍ سبب شو، هغه پیژند ګلوي او آشنایي چې د وخت په تیریدو او بیلابیلو تاریخي ازمیښتونو نه وروسته په کلکې دوستۍ او ورورګلوۍ بدله شوه، او د ژوند تر پایه یې دوام وکړ. له بله پلوه د

ډیورند له لیکي او ښتل او په انګریزي قواوو وسله وال بریدونه سبب شو چې غازي میرزمان خان د امیر حبیب الله خان د رژیم تر څارنې لاندې راشي او د یوې دسیسې په ترڅ کې زندان ته واستول شي. شهزاده امان الله خان به په زندان کې د غازي میرزمان خان پوښتنه کوله. په زندان کې د یوه کال د تیرولو او نورو سیاسي بندیانو او مشروطه غوښتونکو سره د معرفت نه وروسته میرزمانخان په ضمانت خوشې او کنړ ته ستون شو، خو ډیر ژر بیا ونیول شو او د شیرپور زندان ته واستول شو. هغه داخل د ۱۹۱۹ م کال تر فبرورۍ پورې، کله چې امیر حبیب الله خان په لغمان کې ووژل شو، د څه کم پنځو کلونو دپاره په زندان کې پاته شو.

کابل ته د امیر حبیب الله خان د مرګ د خبر په رسیدو سره سم غازي میرزمان خان د خپلو ملګرو سره د زندان نه خلاص شو، او د سردار نصرالله خان په ځای یې امان الله خان ته د مشرقي د خلکو او قومونو د بیعت په اخیستلو او د هغه د حکومت د ټینګښت په لاره کې تاریخي کوښښونه وکړل، او ډیر ژر ورته بیا د انګریزانو سره د افغانانو په دریمې جګړې یا د هیواد د خپلواکۍ په جګړې کې د کنړ د اولسي لښکرو مشري او د چترال د جبهې قوماندانې وسپارل شوه. د چترال (ارنوۍ، دوکلام، لمبربټ او اسمار) دغه بریالۍ جبهه د استقلال د څلورمې جبهې په نوم یاده او ثبت شویده[124]. غازي میرزمان خان په ۱۳۰۳ هجري شمسي/۱۹۲۴ میلادي کال کې د ګوډ ملا په مشرۍ د منګلو د شورش په ختمولو کې ستره تاریخي برخه واخیسته او د ۱۳۰۷ کال د شینوارو د بغاوت په غلي کولو کې یې هم ارزښتناکه خدمتونه وکړل.

---

124. دزیاتو معلوماتو دپاره د "جنګ استرداد استقلال افغانستان: جبهۀ فراموش شدۀ چترال و کنر، حقایق نهفته و حرف های ناګفتۀ جبهۀ چهارم" کتاب وګورئ. داکتاب په بشپړه توګه دانترنیټ په پاڼه کې هم په لاندې پته کتلای شئ www.zamanifamily.com/publications.html

غازي میرزمانخان د اماني دورې د دولتي شورا غړي وو. دا قانون جوړونکې شورا د استقلال د گټلو نه وروسته ځوان پاچا غازي امان الله خان ته د سلا مشورې ورکولو او نوو قوانینو او نظامنامو د جوړولو، تعدیل او تصویب د پاره جوړه شوې وه، او د ۱۳۰۷ کال د لویې جرگې نه وروسته خپلو ۱۵۰ تنو غړو سره د افغانستان په لومړنۍ ملي شورا بدله شوه.

غازي میرزمانخان د خپل وخت په لاندنیو دریو مهمو تاریخي جرگو کې گډون درلود:

1. په جلال اباد کې د هډې لویه تاریخي جرگه چې د اتحاد مشرقي د تاریخي جرگې په نامه هم یاده شویده. دا ستره تاریخي غونډه د استقلال د گټلو نه وروسته د ۱۲۹۸/۱۹۲۰ کال د حوت په میاشت کې د هډې په تاریخي سیمه کې د غازي میرزمان خان په اهتمام او کوشش د سپه سالار محمد نادر خان په مشرۍ جوړه شوې وه، پدې جرگې کې د ننگرهار، لغمان، کنړونو او سرحد ددواړو غاړو مشرانو، سپین ږیرو، علماوو، ساداتو مشایخو او او سیدونکو پنځه زره (۵۰۰۰) کسانو گډون کړې و، او د سرحد د دواړو خواوو د قبایلو د یووالي، د هیواد د خپلواکۍ او ارضي تمامیت د ساتلو او وطن د آبادۍ په هکله یې فیصلې وکړې، او انگریزانو ته یې اخطار ورکړ چې د افغانستان په کورنیو چارو کې د گوتو وهلو او د هیواد په سرحداتو کې د ورانکارۍ او تحریکاتو نه لاس په سر شي او که نه نو د زړورو افغاني اقوامو او قبایلو د قهر او مقاومت سره به مخامخ شي.
2. د ۱۳۰۱ کال د جلال آباد لومړنۍ لویه جرگه چې د افغانستان د بشپړې خپلواکۍ د گټلو نه وروسته لومړنۍ لویه جرگه وه. پدې جرگې کې د دولتي شورا پر غړو برسیره د کابل او شاوخوا سیمو، ننگرهار، لغمان او کونړونو استازو برخه اخیستې وه. ددې جرگې اصلي مقصد ټولنیز اصلاحات وو، او د افغانستان لومړنې اساسي قانون (نظامنامه اساسي) یې هم تصویب کړه. پدې نظامنامې کې د مرئیتوب لغو کول، ملي وحدت،

شخصي آزادۍ، د حقوقو مساوات او پر عایداتو د مالیې لګول په ګوته شوي وو.

3. په ۱۳۰۷ شمسي / ۱۹۲۸ میلادي کال کې د پغمان دریمه لویه جرګه. د یادولو وړ ده چې غازي میرزمانخان د پغمان په دوهمې لویې جرګې کې چې د جلال آباد د لویې جرګې ادامه وه، د منګلو د بغاوت د ټکولو د مصروفیت له امله ګډون نه درلود. پدې جرګې کې د غازي میرزمانخان ځوې عصمت الله خان برخه اخیستې وه.

غازي میرزمان خان ته د بې سارو خدمتونو او سرښندنو په ویاړ لاندني مډالونه ورکړ شوي دي چې هر یو سره نقدي او د ځمکو امتیازات هم ملګري وو:

- د وفا مډال
- د لوې خان مډال
- د خدمت مډال
- د صداقت مډال

په هیواد او خپلواکۍ مین دغه ستر شخصیت د هغو لږو کسانو په ډله کې وو چې د ژوند تر پایه غازي امان الله خان او د هیواد د پرمختګ د پاره د هغې آرمانونو ته وفاداره پاتې شو، او د هغې د نوښت او پرمختګ د پروګرامونو پلویتوب یې کاوه. ستر غازي اوزړور قوماندان، لوې خان میرزمانخان د اعلیحضرت غازي امان الله خان د سلطنت په وروستیو میاشتو کې د هغه د سلطنت د ټینګښت دپاره په تاریخي هلوځلو بوخت ؤ چې د ۱۳۰۷ کال د حوت په میاشت کې د افغانستان د خارجي دښمنانو او هغوې د کورنیو ګوډاګیانو د یوې دسیسې په ترڅ کې د کنړ د شینکوړک د کلي په جومات کې د ماخستن د

لمانځه د ادا کولو په وخت پرې ناځوانمردانه حمله وشوه او د **۵۸** کلنۍ په عمر په شهادت ورسید. روح دې ښاد وي[125].

125. اخځلیکونه:

- زمـونږ غازیـان: د نومیـالیو ملـي مبـارزینو د ژوندانـه حـالات، ۱۹۸-۲۰۲ مخونه، محمد ولي ځلمی.
- د امـان افغـان جریـده، پـنځم کـال، ۹ او ۱۰ گنـه، ۳ او ۴ مخونـه، "داوطلبان سرکوبی باغیها"، د ۱۳۰۳ کال د وږي د میاشتې ۱۴ نیټه.
- د امـان افغـان جریـده، پـنځم کـال، ۱۳ او ۱۴ گنـه، ۹ مـخ، "جنـگ لـوگرو هزیمت کلي اشرار"، د ۱۳۰۳ کال د وږي د میاشتې ۲۲ نیټه.
- د امـان افغـان جریـده، پـنځم کـال، ۲۲ گنـه، ۴ مـخ، "ورود دلاوران سـمت مشرقي"، د ۱۳۰۳ کال د جدي د میاشتې ۷ نیټه.
- د حقیقت جریـده، لـومړی کـال، ۱۰ گنـه، د سـنبلې ۱۱ نیټـه، ۱۳۰۳ شمسـی کال.
- د استقلال څلورمه جبهه، د عبدالخالق اخلاص تالیف، د حبیب الله رفیع سریزه، سمون، لمنې او نښلونې، دویم چاپ، ۲۰۰۵ کال.
- هفته نامـه کلید، بـه مناسبت هشتادوسومین سالگرد استرداد اسـتقلال افغانستان،صـفحه ۱۴، شـماره ۲۳، سـال اول، هفتـه اول سـنبله ۱۳۸۱ خورشیدی.
- د غازي میرزمانخان کنړي د ځوې الحاج محمد ارسلان زماني سره مرکه.
- عبـدالله غمخـور، د افغانسـتان د آزادۍ شهسـوار، د افغانـان جریـده، د ۱۳۷۹ کال د سنبلې ۲۴ مه، ۳ مخ.
- Fire in Afghanistan, 1914-1929, Rhea Talley Stewart, 2nd Edition, 2000, USA
- Adamec, W Ludwig (1975).Historical and Political Who's Who of Afghanistan. Craz, Austria

رویداد لویه جرگه دارلسلطنه، ۱۳۰۳، مطبعه سنگی وزارت حربیه.

د مومندو په مشهورې سرې غزا کې دغازي میر زمان خان ونډه

د افغانستان د ختیځ سرحد په قبایلي سیمو کې چې د انګریزانو په ضد د جهاد کوم چاپیریال جوړ او خوځښت پیل شوې وو، دافغانستان په پولو کې دننه میشتو خلکو ته، چې د انګریزانو د ګوډاګې امیرانو تر پنجې لاندې یې ژوند تیراوه، هم دا زمینه برابره کړه چې، په پټه او یا ښکاره، دې مبارزو او پاڅونونو کې برخه واخلي. پدې لړ کې د غازي میرزمان خان ټولې کورنۍ هم د انګریزي ښکیلاک سره د فطري دښمنۍ له امله د آزاد سرحد په قبایلي سیمو، خصوصا کنړ سره نږدې سیمه، کې د آزادۍ غوښتونکو جنګیالیو سره کلکې اړیکې درلودې او د هغوې د پاڅونونو او مبارزو ټینګ ملاتړ یې کاوه.

پداسې حال کې چې د غازي میرزمان خان دکورنۍ نورو غړو به د جنګیالیو غازیانو دخوراک او آذوقې دپاره خپله شتمني په خاصه توګه د سرکاڼو د میا صاحب[126] په وسیله ددوې په واک کې اچوله، خپله غازي میرزمان خان به په ښکاره د خپلو جنګیالیو ملګرو سره د ډیورنډ د کرغیړنې لیکې تیریده، او د مومندو په وسلوالو مبارزو کې به یې عملي ونډه اخیسته.

دلومړي ځل دپاره په صوبه سرحد او افغانستان کې د غازي میرزمان خان د نوم او شهرت انګازې هم هغه وخت خپرې شوې کله چې یې ده په ۱۹۰۸ م کال کې د انګریزانو په وړاندې د مومندو په مشهورې او تاریخې "سرې غزا " کې د غازیانو د یوه وتلي مشر په توګه برخه واخیسته[127].

---

126 . دسرکاڼو د میا صاحب او دانګریزانو سره په جګړو کې د برخه اخیستونکو مشهورو غازیانو او روحانیونو په هکله زیات معلومات د څلورمې برخې په دوهمه ښلونه کې ولولی.

127 . اخلاص، عبدالخالق (۲۰۰۵م)، ۹۳ مخ

د ۱۹۰۸ م (۱۲۸۷ لمریز هجري) کال د سرې غزا د جریان تفصیل

د انګریزانو حکومت د مومندو د پاڅون په اصلي علت نه پوهیده. د انګریزانو مشر کمیشنر "دین" (Harold Arthur Deane[128]) په دې باور وو چې دا پاڅون د مومندو په خاوره د انګریزانو د حملې د ګونګسي نتیجه وه[129] مینتو[130] ته دا پاڅون یوه معما وه. د سرې غزا د پیل او جریان په هکله د انګریزانو په رسمي اسنادو کې خپاره شوي معلومات په لاندې ډول دي[131]:

" په تیرو څو اونیو کې د پیښور په شمال لویدیز کې د مومندو په سیمه کې د خورا زیاتو ناکراریو نښې لیدل شویدي. دا سې څرګندیږي چې د 'زخه خیلو' په سیمه کې د وروستنیو جنګي سفربریو په موده کې ملایانو د مومندو په قبایلو زور اچولې تر څو د حکومت په مقابل کې د زخه خیلو سره یو ځای شي. د دوې هلې ځلې، سیمې ته د یوه کوچني لښکر په لیږدولو کې بریالۍ شوې، خو دوې د عملیاتو سیمې ته ډیر ناوخته راورسیدل، ځکه چې {زمونږ پوځي} عملیات په ډیرې چټکۍ سره پاې ته رسیدلي وو. څرګنده ده چې راپاریدلو قبایلیانو په آسانۍ سره بیر ته ستنیدو ته زړونه نه ښه کول، نو سملاسي نتیجه یې د مارچ د میاشتې تر پایه د مومندو او پیښور په سرحدي سیمه د بریدونو یوه لړۍ وه... د دې بریدونو په نتیجه کې د مُلکې چارواکو په غوښتنه په

---

128. Harold Arthur Deane د بریتانوي هند د اداري مامور وو. ده په ۱۸۹۵ کال کې د ملکنډ د لومړني پولیټیکل ایجینټ په توګه دنده درلوده، او په ۱۹۰۱م کال کې د سرحد د ایالت د جوړیدونه وروسته د ۱۹۰۸م کال د جولای تر اومې نیټې پورې د دغه ایالت لومړې چیف کمیشنر وو.

129. خارجه سکرتر ته د وایسرای د ۱۹۰۸ کال د اپریل د اولسمې نیټې تلګرام.

130. لارد مینتو Lord Minto په ۱۹۰۵م کال کې د کرزن Lord Curzon د استعفی نه وروسته تر ۱۹۱۰ م کال پورې، چې تقاعد یې وکړ، د بریتانوي هند وایسرای او عمومي ګورنر وو.

131. Nevill, H. L. (1977)، ۳۳۲ مخ.

ابازیو او شبقدر کې پرتو پوځي ټولګیو ته مرسته ورسول شوه او د څارنې (ګزمې) دپاره د پوځي پولیسو د وزګارولو په مقصد د 'متې مغل خیلو ' په سیمه کې یو پوځي لښکر کوټ جوړ شو. "

داپریل ۲۰/۱۹ (د۱۲۸۷ کال دحمل دمیاشتې ۳۱/۳۰) په شپه انګریزانو ته خبر ورسید چې مومند په سرحدي پوستو د حملې تیارې نیسي، د دواړو خواوو ترمنځ ډزې لا پخوا پیل شوي دي او په متحه کې انګریزي قواوو ته د سرزیان اوختې دئ. د اپریل دشلمې نیټې په سهار د 'سرجیمز ویلکوکس' (Sir James Willcocks) په ملتیا دټولو وسله والو قواوو په ګډون شبقدر ته د مرستې دپاره لښکرې واستول شوې ، او د نوښار نه پیښور ته د هغو قواوو د ځاې د ډکولو دپاره عسکر واستول شو ، چې اوس یې د مومندو د سرحد د څارنې دنده ترسره کوله. اټکل شوې وو چې دراټول شوو قبایلو شمیر لس زره (۱۰۰۰۰) تنو ته رسیده ، خو دا شمیر دافغانستان د خاورې په ګډون هر لورې نه د جنګیالیو په رارسیدو سره په چټکۍ مخ په زیاتیدو دئ[132].

داپریل په ۲۳-۲۰ مه (دحمل په ۳۱- ثور ۳)نیټه دمومندو سرتیرو ډزې د انګریزانو دشاهي صحرایي توپخانې د اتلسمې او اتیاومې بطریې د توپونو د ډزو له امله له لرې روانې وې، انګریزانو دلومړې ځل دپاره د ۱۸ پونډه چټک ویشتونکو توپونو نه استفاده کوله. په مختلفو پوستو د شپې لخوا حملې او ډزې روانې وې.

انګریزان لدینه چې مومندو د کال پدې وخت کې، چې د غلو د حاصلاتو د ټولولو موسم وو، داسې ښکاره دښمني پیل کړې وه هک پک شوي وو. د سرحد قبایلو ته د غلو د حاصلاتو تلف کیدل ډیره غټه ستونزه وه، او هغې ته غاړه ایښودل پخپله د جنګیالیو د ټینګ عزم یوه څرګنده نښه وه.

132. Nevill, H. L. (1977)، ۳۳۸ مخ.

دانګریزانو سره په دې غزا کې د مومندو د ملاتړ د پاره د ننګرهار او کنړ نه هم یو لوې لښکر تیار شو[133]. پدې لښکرو کې د کنړ د میرزمان خان په مشرۍ یوه ستره ډله هم شامله وه. انګریزان پدې خبر او خپه وو چې ولې د افغانستان د امیر سرحدي مامورین د سرحد نه په تیریدو کې د غازیانو مخه نه نیسي، کوم چې د دوې د ښمنانو ته د مادي او معنوي مرستې معنی درلوده[134]. د زخه خیلو د عملیاتو په لومړي سر کې امیر حبیب الله خان دیوه فرمان په ترڅ کې خپلو خلکو ته ویلي وو چې د سرحد نه تیر نشي او د انګریزانو سره د سرحدي قبایلو په دښمنۍ کې ګډون ونکړي. خود هغه د ممانعت سره- سره، او د جګړې سیمې ته د هغه د نږدیوالې ، یعنی په جلال آباد کې د موجودیت با وجود ، ګڼ شمیر غازیان د سرحد نه تیر شول او په جګړه کې یې ګډون وکړ[135].

د اپریل په **۲۳/۲۲** (ثور ۲- ۳)شپه په 'مَتهه' کې یوه عجیبه پیښه وشوه. د پایونیر (Pioneer) دخپروني د خبریال په وینا[136] په هغه شپه د غازیانو د ډزو له امله د عسکري کمپ د رسالې (سپرو قواوو) آسونو دناڅاپي ویرې له امله ټیل ناټیل جوړکړې او د کمپ نه په چاپیرشوي اغزن سیم ورغلل. په دغه پیښه کې لس (۱۰) آسونه مړه او نور داسې سخت ټپیان شول چې دوې یې په ویشتلو مجبوره شول.

د اپریل په **۲۳** مه نیټه د انګریزانو د میچنۍ –ابازۍ کرښه د توپچي او پیاده قوواوو لخوا نوره هم تقویه شوه، او د غازیانو د ډاروونکې طاقت له ویرې انګریزانو د پیښور دوو مکملو غونډونو، دفرقې قواوو ، او احتیاط غونډ ته د حرکت امر ورکړ. ډګر جنرال اندرسن، تورن جنرال باریت او تورن جنرال رامزي

---

133. Khalil, Jehanzeb (2000)، **۲۳۹** مخ

134 . هماغه ځای

135 . Keppel, Arnold (1911)، **۲۹** مخ.

136 . د **۱۹۰۸** کال د اپریل د میاشتې د **۲۵** مې نیټې خپرونه

د غونډونو قوماندانې په غاړه درلوده[137]. د خیبر او ملکنډ د ګرځنده پلټنو د قطارونو د بشپړه تیاري حکم هم وشو تر څو د ضرورت په صورت کې چمتو اوسي. د ملکنډ د صحرايي قواوو جوړښت په راتلونکي جدول کې کتلای شئ[138].

د اپریل د میاشتې په ۲۴/۲۳ (ثور ۳-۴)شپه غازیانو د مَتې او سردار ګړهۍ په پوستو باندې سخته حمله وکړه خو د اغزن سیم له کبله یې ونشو کړای چې د جنرال اندرسن د غونډ لښکرو ته ماتې ورکړي، ډزې د نیم ساعت د پاره روانې وې، خو د ښې پناه (خوندي پوښښ) د درلودو له امله د انګریزي قواوو تلفات زیات نه وو. تردې وروسته غازیانو د 'مَتې' شمال لویدیزې ته خپلې مورچلې جوړې کړې او د سهار په شپږنیمو بجو یې د جیمز ویلکاکس قواوو سره سخته جګړه وکړه. د انګریزي رسمي منابعو په حواله په دغه جګره کې د انګریزانو تلفات ۲۲ تنه او د پښتنو شهیدانو شمیر ۵۰۰ تنه اټکل شوی دی[139].

انګریزي چارواکي اعتراف کوي چې د دې جګړې له امله د بریتانوي هند د شمالي پوځ ټول هغه منصبداران چې په هندوستان کې د ننه یې خپلې رخصتۍ تیرولې بیرته راوغوښتل شول او په لنډه موده کې د یوې سترې قوې د راټولولو ټولې تیارۍ نیول شوې وې. دوې زیاتوي چې که چیرې زمونږ دفاع لږه هم کمزورې وای، یا د مرستیالو قواوو په رسولو کې ځنډ پیښ شوی وای، نو بیا به د [ماتې له امله] ګاونډیانو په وړاندې زمونږ حیثیت او آبرو ته سخت زیان رسیدلای وای[140]. تردې وروسته د څو ورځو د پاره جګړه سړه شوه او

137. Keppel, Arnold (1911)، ۳۱ مخ
138. Nevill, H. L. (1977)، ۳۳۸ مخ
139. Nevill, H. L. (1977) ، ۳۴۰ مخ
140. هماغه ځای، ۳۴۱ مخ

داسې ښکاریده چې د افغانستان یو شمیر غازیان د خپلو شهیدانو د وړلو د پاره تللې دي.

لارد مینټو د حالاتو نه د افغانستان امیر خبر کړ او د هغې نه یې غوښتنه وکړه چې د افغانستان د خاورې نه هغه راغلي وسلوال جنګیالي بیرته ستانه کړي ، کوم چې په جګړه کې برخه لري، او د انګریزانو په خاوره د راتلونکو تیریو مخه ونیسي. امیر د انګریزانو په غوښتنه سخت احکام صادر کړل چې څوک تردی وروسته د انګریزانو خاورې ته تیریدې نشي او هغه کسان یې بیرته ستندیدو ته وبلل، کومو چې د مومندو سره په غزا کې ګډون کړې وو[141]. ده د افغانې لښکرو د مشرانو په وړاندې سخت اقدامات هم وکړل[142، 143]، د کومو په نتیجه کې چې د کونړ غازي میرزمان خان هم د انګریزانو د خوشالولو د پاره بندې کړای شو. انګریزي چارواکي د امیر حبیب الله خان ددې کار نه خوشاله او هغه ته یې د منني یو لیک واستاوه.

انګریزانو اوس غوښتل چې د قبایلو سره د روغې جوړې کوښښ وکړي. دوې د مومندو دیوې جرګې د راغوښتلو هڅه وکړه، خو د مومندو ملکانو د راتګ نه ډډه وکړه. مینټو بیا د انګریزي لښکرو مشر سر جیمز ویلکاکس ته هدایت ورکړ چې ددې موقع نه په استفادې سره کوښښ وکړي چې د مومندو خاورې کې پرمختګ وکړي، او دوې نه خپله بدله واخلي خو د وې ته د ۱۸۹۷م کال هغه سبق ورپه یاد وو، کوم چې د هډې د ملا صاحب په مشرۍ غازیانو د انګریزي اتمې فرقې جنرال ایلیس (General Elles) ته ورکړې وو. دوې په ویرې او احتیاط مخ ته تلل، او زړه یې نه ښه کاوه چې په لومړۍ ورځ د "کړَپې" په سخت پیچومې ورشي.

---

141. Khalil, Jehanzeb (2000)، ۲۴۰ مخ

142. Baha, Lal (1978)، ۷۵ مخ

143. اخلاص، عبدالخالق (۲۰۰۵م) ۹۳ مخ

دمې د مياشتې په ۱۱ (دثور دمياشتې په ۲۱ مه)نېټه، ويلکاکس ديوه لوی لښکر سره په دې نيت روان شو چې د مومندو سره ددوی په درو او غونډيو کې جګړه وکړي. په دې جګړه کې د الوتکو نه هم استفاده وشوه[144].

مې دمياشتې په ۱۷/۱۲ (ثور په ۲۲-۲۷) شپه دانګريزانو د لومړي غونډ په قواوباندې په داسې حال کې يوه سخته حمله وشوه چې هوا سخته توفاني او شديده باران وريده. پدې حمله کې د پنجابيانو ۲۲ ام کنډک ته زيات تاوان ورسيد او انګريزان مجبوره شول چې د شپې د لسو او يولسو بجو ترمنځ ورته مرستيال قوتونه ورورسوي. سخته جګړه تر يوه بل ساعته هم روانه وه. دانګريزانو تلفات پدې شپه نهه(۹) تنه مړه او ځلرويشت(۲۴) تنه زخميان ښودل شويدي.

دمې دمياشتې په ۱۸مه(ثور ۲۸ مه) نېټه کومه جګړه ونه شوه، خو انګريزانو د سيمې دکلو ورانولو، داوبو د ذخيرو له منځه وړلو او دحاصلاتو سيځلو ته دوام ورکړ. جنرال باريت د مومندو په سيمه کې خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او د خويزو د حاصلخيزې سيمې 'بهايي ډاګ ' ته ورسيد. غازيان ټوله ورځ د جنرال باريت سره په جګړه بوخت وو، د کومې په نتيجه کې چې د انګريزي قواوو تلفات دري ديرش (۳۳) تنو ته ورسيد. انګريزانو د پنجابيانو داته ويشتم او وسله وال پنځه پنځوسم کنډک په مرسته د خپل عسکري کمپ شاوخوا غونډۍ دغازيانو نه ونيولې. انګريزي قواوو دمومندو دوه کلي او دوه برجونه ويجاړ کړل ، خو ناڅاپه د دولسو تنوغازيانو ديوې ډلې تر سختې حملې لاندې راغلل. ددې حملې او لاس په لاس جګړې په ترځ کې دانګريزي قواوو څخه درې تنه مړه او دوه تنه زخميان شول، او په پای کې دولس واړو غازيانو د شهادت جامونه وڅکل.

---

144 . Khalil, Jehanzeb (2000)، ۲۴۰ مخ

دمې دمیاشتې په ۲۰/۱۹ (دثور ۲۹-۳۰) شپه دصافو یوې ډلې د 'نهقي' په کمپ حمله وکړه. پدې مهال جنرال اندرسن د کمپ قوماندانې په غاړه درلوده.

دمې دماشتې په ۲۰ مه (ثور ۳۰مه) نیته نهقي کمپ ته د دوهم غونډ په راستنیدو سره جنرال اندرسن د شمال په لورې وخوځیداو غونډ یې د 'عمرا' په کلي کې د دویزو، صافو او اتمانخیلو د یوې ډلې د سختې مقابلې سره مخامخ شو، کومو چې د یوې غونډۍ په سر مورچه نیولې او مخې ته یې یوه ژوره نالۍ وه. غازیان چې دښې لورې د اوه پنځوسم وسله وال کنډک، د چپ لورې د سکهانو د درې پنځوسم کنډک او په منځ کې د اتم نمبر غرنې توپچي قواوو تر حملې لاندې راغلې وو، د خپل سنگر نه په شا شوو، خو کله چې انگریزي لښکرې بیرته کلي ته ستنې شوې، نو دوې هم ورپسې راستانه او سخته جگړه یې وکړه. انگریزان اعتراف کوي چې که څه هم د دښمنانو (غازیانو) نه دوه سوه تنه مړه شول، خو دوې په ډیرې مړانې، توري په لاس جگړه کوله، او کله به زمونږ قواوو ته سل گزه نږدې رانبوتل. دشپې لخوا څه نوره جگړه هم وشوه، خو کومه خاصه نتیجه یې ورنکړه[145].

دانگریزانو درسمي اسنادو په وینا دمې دمیاشتې په ۲۳مه (جوزا ۲مه) نیته دآزاد سرحد دقبایلو یوې دوه زره کسیزې قوې دامبار دسیند ښې لورې ته د انگریزي قواوو په مقابل کې ټینگې مورچلې نیولې وې او د دوې د اوه پنځوسم وسله وال کنډک، یوویشتم سواره کنډک او اتم نمبر غرنۍ توپچي قواوو سره یې جگړه وکړه.

دمې د میاشتې په ۳۱ مه (جوزا په ۱۰مه) نیته سره غزا هغه وخت پای ته ورسیده کله چې د سر جیمز والکاکس انگریزي لښکرې په شا تگ او ستنیدو ته مجبوره شوې. د انگریزي قواوو د وروستنیو شلو ورځو تلفات په لاندې ډول ښودل شویدي:

145. Nevill, H. L. (1977)، ۳۴۵ مخ.

انګریزي قواوې ۵۲ مړه ۴۲ زخمیان

هندي قواوې ۴۵ مړه ۱۷۲ زخمیان

مونږ سره کوم باوري اسناد نشته، خو انګریزان اټکل کوي چې په همدې موده کې ۴۰۰ تنه غازیان وژل شوي او ګڼ شمیر زخمیان شویدي.

د۱۹۰۸ کال په سرې غزا کې ګډون کوونکې انګریزي قواوې

دقواوو قوماندان تورن جنرال سر جیمز ویلکاکس[146]

(Major-General Sir James Willcocks)

لومړی غونډ چې قوماندان یې ډګر جنرال اندرسن (Brigadier-General C. A. Anderson) وو:

- د نارتمبرلین فیوزیلیر لومړې کنډک (وروسته یې د پنجابیانو دوه ویشتم کنډک ځاې ونیو)
- د سکهانو دري پنځوسم کنډک
- د وحشي سپرو اوه پنځوسم کنډک
- د سایند سپرو نهه پنځوسم کنډک

دوهم غونډ چې قوماندان یې تورن جنرال باریت (Major-General Barrett) وو:

- د سي فورت هایلیندر لومړې کنډک
- د پنجابیانو اته ویشتم کنډک
- د کوکس پنځه پنځوسم نمبر وسله وال کنډک
- مخکښنه سپاره چې وروسته یې ځاې د سکهانو څلورپنځوسم کنډک ونیو

146. Nevill, H. L. (1977)، ۳۳۹ مخ.

دریم غونډ چې قوماندان یې ډگر جنرال رمزي Brigadier-General J. (Ramsay) وو:

- د شاهي منستر فیوسیلر لومړې کنډک (وروسته یې ځای د ویست یوکشیئر لومړي کنډک ونیو)
- د پنجابیانو یوویشتم کنډک
- د پنجابیانو دوه ویشتم کنډک (وروسته یې ځای د پنجابیانو نولسم کنډک ونیو)
- د پښتنو څلویښتم کنډک

د فرقې قواوې:

- د سپرو یوویشتمه قوا
- د شاهي لښکر کوټ د توپچي اتم نمبر غرنۍ بطریه
- د پېښور درویشتم نمبر غرنۍ بطریه
- اته ویشتم نمبر غرنۍ بطریه
- د کنډر وهلو او ماین ښخولو لومړۍ او شپږم نمبر قوا
- د سکهـ مخکښانو څلوردیرشمه قوا
- یو محلي صحرائي روغتون

د یادونې وړ ده چې د هر غونډ سره د انگریزي صحرایي روغتونونو دوه برخې، یو محلي صحرایي روغتون او د غونډ د لوژستیک قطار ملگري وو.

د۱۹۱۵ م (۱۲۹٤المریز)کال د شبقدر په مشهورې غزا کې دغازي میرزمان خان ګډون

د۱۹۰۸م (۱۲۸۷المریز هجري) کال د سرې غزا نه وروسته د لومړي نړیوال جنگ تر پیله، که څه هم کوچنۍ پیښې او خال خال ډزې کیدې، خو په مومندو او نورو قبایلې سیمو کې وضعه آرامه وه. انگریزي چارواکي وایې چې په دې

موده کې د آزاد سرحد دقبایلو د پاښتونو د خپریدو دمخنیوي درې مهم علتونه وو:

1. دامیر حبیب الله خان رویې تر زیاتې اندازې پورې دغازیانو د حملو په مخنیوي کې مرسته وکړه. امیر د زړه له کومې، که څه هم تل بریالې نه وو، زیار وویست چې د خپل قلمرو نه د غازیانو دتیریدو او انګریزانو ته د ستونزو د جوړولو مخه ونیسي[147]. روز کیپل (Roos-Keppel[148]) د۱۹۱۵ کال د اپریل د میاشتې په دیرشمه نیټه د بریتانوي هند دچارو د پاره سکرتر ته ولیکل چې:

"که چیرې امیر په وخت اقدامات ترسره کړی نه وې، نو د جهاد داور لمبې خپریدې، او د ټول ننګرهار، مومند او باجوړ سیمو به پاڅون کړې وای. اعلیحضرت د ملایانو او جهاد دپارټۍ په وړاندې غیر عادي زړورتیا وښوده، خپل محبوبیت ته یې زیان ورساوه، خو دې کار سره یې مونږ ته ډیر لوې خدمت وکړ."

2. بل عامل چې دانګریزانو په ګټه وو، د خیبر ایجنسۍ د مرستیال پولیټیکل ایجنټ، صاحبزاده عبدالقیوم خان، په مرسته او بې نظیره کوښښونو په جګړو کې د افریدو دګډون مخنیوې او هغه چلند وو، چې انګریزانو ځانته د هغوې وفاداري ګڼله. روزکیپل دبریتانوي هند نائب السلطنه لارد هاردینګ (Lord Charles Hardinge) ته اطلاع ورکړه چې

---

147. Baha, Lal (1978)، 87 مخ.

148. Sir George Olaf Roos-Keppel لومړې د کرمې او خیبر ایجنسیو د پولیټیکل ایجنټ په توګه کار کړې او وروسته د ۱۹۰۸ او ۱۹۱۹ کلونو په موده کې درې ځل د شمال مغربي سرحدي ایالت چیف کمیشنر وو، او د افغان – انګیس په دریمه جګړه کې ډیر شهرت ته ورسید..

که مونږ ددې ډیر مهم کال نه په خیر سره تیر شو ، نو دا به، زما په ګډون ، د بل هر چا نه، بلکه د عبدالقیوم خان له برکته وي[149] .

3. دانګریزانو په ګټه بل عامل په اوارو سیمو کې د خانانو ، اربابانو او نوابانو همکاري او مرسته وه. دوې د قبایلو د جهادي عملیاتو په مقابل کې په خپله خوښه د انګریزانو مرسته کوله. روزکیپل د ۱۹۱۵م کال د اپریل په پنځمه (۵) نیټه دبریتانوي هند نائب السلطنه لارد هاردینګ ته ولیکل چې:

"د پیښور د ولسوالۍ ډیرو وتلو خانانو، لکه څنګه چې ددوې پلرونو او نیکونو د تیرو اله ګولو په وخت کې کړي وو، مونږ ته د خدمت دپاره د پَلُو (پیاده) او سپرو د برابرولو وړاندیز وکړ. حالات د ۱۸۵۷ کال راهیسې بدل شویدي. په هغه وخت کې به دوې خپلې وسلې درلودې، خو اوس باید حکومت دوې ته وسلې ورکړي... "

کله چې د ۱۹۱۵ کال د اپریل د اتلسمې (۱۸) نیټې مشهوره جګړه پیل شوه نو د پیښور او دیره اسمعیل خان د ولسوالۍ نوابانو، اربابانو او خانانو په خپله خوښه د انګریزانو مرستې ته راودنګل او د مومندو په مقابل کې د جګړې دپاره شبقدر ته حاضر شول.

د نړیوالې جګړې په پیل کیدو سره دبریتانوي هند سیاسي اوضاع بدله شوه. سیاسي مشرانو د خپلو سیاسي دریځونو په اساس تحریکونه پیل، او غازیانو دجګړې دپاره ځانونه چمتو کول. دترنګزو حاجي صاحب هم د اوارې سیمې نه لومړۍ ملکنډ ایجنسۍ او بیا د مومندو سیمې ته هجرت وکړ او په "لکړو "کې یې د غازیانو مرکز جوړ کړ.

د۱۹۱۵ م (۱۲۹٤لمریز)کال د شبقدر د مشهورې غزا تفصیل

149. Baha, Lal (1978)، ۸8مخ, (Roos-Kepple to Hardinge, 19 July 1915, R. P.

د مارچ په میاشت کې د غازیانو وتلي مشران لکه د چکنور ملا صاحب، د اسلامپور پاچا صاحب (میر صاحب جان) او د بابړې ملا صاحب د مومندو او باجوړ په ټوله سیمه وګرځیدل او خلک یې د انګریزانو په مقابل کې جګړې ته وهڅول. دانګریزانو د استخباراتي رپوټونو په اساس[150] په هماغه وخت د امیر حبیب الله خان یو داسې پیغام هم په خلکو کې خپور شو چې ګواکې امیر د جهاد اعلان ندې کړې او په دې کمپاین کې باید د هغه نوم استعمال نشي.

د اپریل په میاشت کې د چکنور ملا صاحب د جهاد د تیارۍ دپاره خپل استازي د بیزیو او خویزیو قبیلو ته واستول، خو د هغوې ځواب منفي وو، ځکه چې دا د فصلونو دپخیدو او حاصلاتو د ټولیدو وخت وو، او په دې وخت کې په غزا کې برخه اخیستل ددوې دپاره ممکن نه وو. دوې دا هم وویل چې غزا ته د ټولو مومندو دپاڅون دپاره د اسلام پور د پاچا صاحب او شینکیارۍ د ملا همکاري ضروري ده.

د چکنور ملا صاحب خپله ستراتیژي بدله کړه او تصمیم یې ونیو چې د انګریزانو پَلوي 'ملک انمیر ' ته د انګریزانو د ملګرتوب له امله سزا ورکړي. ملک انمیر حلیمزې او د مهمندو د ایجنسۍ دګنداب او سیدونکې وو چې په مختلفو حساسو شیبو کې یې د انګریزانو هر راز مرسته کړیده. پدې وخت کې د انګریزانو د یوه بل پلوي ملک عنایت الله سره هم د ملک انمیر اختلاف پیدا شوې وو. انګریزي چارواکو ددواړو ملکانو نه وغوښتل چې خپل منځي اختلافات لرې او د غازیانو د فعالیتونو په وړاندې عملي ګامونه واخلي[151]. په

150. File No. 8-A (1915-1916) Tribal Research Cell Home Department, N.W.F.P., pp.1-8.

151. Khalil, Jehanzeb (2000)، ۲۴۵ مخ

دې وخت کې د افغانستان د پولې د ننه هم ګڼ شمیر خلک جهاد ته تیار او یو شمیر یې د چکنور د ملا صاحب د لښکر سره ملګري شول.

کله چې غزا ته د افغانانو د تیاریو خبر انګریزانو ته ورسید، نو د بریتانوي هند د خارجي چارو دفتر امیر حبیب الله خان ته لاندې تلګرام واستوو:

"د صمیمیت د څرګندولو نه وروسته، مونږ ته خبر رارسیدلې چې د چکنور ملا او نورو ملایانو په پارونه او لمسون ستاسې اعلیحضرت په سیمه کې مومندو د هزارناو، لالپورې، چارده، ګوشتې، چکنور او باسول ګڼ شمیر سړې په کوډا خیلو کې راټول شوي او د انګریزانو په خاوره د حملې هڅه کوي. زه اطمینان لرم چې که دا خبره رښتیا وي، تاسې اعلیحضرت به سمدلاسه د دې قبایلي قواوو د خپریدو، او لمسوونکو ته د جزا اوامر صادر کړی. که چیرې دا قبایلي قواوې د نګریزانو په خاوره تیرې وکړي، نو سخته سزا به ورکړ شي. او زه پوهیږم چې تاسې اعلیحضرت هم زما په شان د بې ځایه وینو د توئیدو د مخنیوې د پاره پریشانه یاست[152]. "

د اپریل د میاشتې په (۱۷) اولسمه (حمل د میاشتې ۲۷مه) نیټه د مومندو لښکر د شاکوتل او ښاپښ تر منځ راټول شوې او په شبقدر باندې د حملې د پاره د کړَپې او ګنداب په لوري روان شو. په لاره کې ورسره د ملک ماسل خان (محصل خان) کوډا خیل لښکرې هم ملګرې شوې[153].

د اپریل د میاشتې ۱۸ مه (حمل په ۲۸مه) نیټه د مومندو لښکر پر انګریزي قواوو برید وکړ. پدې جګره کې د انګریزانو سره د ټول صوبه سرحد نوابانو او

152. File No. 8-A (1915-1916) Tribal Research Cell Home Department, N.W.F.P., pp..8-10.

153. هماغه ځای ۱۹-۲۸-۲۹ مخونه

خانانو هم مرسته کوله. د يوه تلګرام په ترځ کې چيف کميشنر ته د حالاتو د تشريح کولو په ترځ کې پوليټيکل ايجينټ وليکل چې:

"نن، د اپريل د مياشتې په (۱۸) اتلسمه نيټه، دبابړې ملا تر مشرۍ لاندې قبايلي قواوو دانګريزانو په خاوره د بريد کولو کوښښ وکړ، او ددوې حمله د پيښور د کتارونو له خوا په شا وتمبول شوه. زمونږ د توقع په خلاف، دښمن بې نظيره زړورتيا او تکړه توپ وښود. که څه هم دوې د موقعيت له پلوه برلاسې لري ، خو زمونږ په عقيده ددوې تلفات زمونږ په نسبت ډير زيات دي."

په دې جګړه کې ، دانګريزي رپوټونو له مخې ، د دواړو خواوو تلفات په لاندې ډول ذکر شوي دي:

- دانګريزانو له خوا پنځه (۵) منصبداران او پنځه ويشت (۲۵) عسکر مړه شوي او لس (۱۰) منصبداران او پنځوس (۵۰) عسکر ټپيان
- د غازيانو لخوا يوسلو پنځوس (۱۵۰) تنه شهيدان[154]

دمی او جون (ثور او جوزا) په مياشتو کې چې د جګړې اور په اروپا کې پيل شوې وو، او سراج الاخبار هم په خپلو خپرونو کې بريتانيا او روسيه د اسلام دښمنان بلل، انګريزانو ځانونه نيکمرغه ګڼل چې امير حبيب الله خان نه يوائې په لومړۍ نړيواله جګړه کې خپله بې طرفي ساتله، بلکه افريدو هم ځانونه نه ښورول.

له نظامي پلوه، روان کال د بريتانوي هند دپاره يو ځوروونکې او ربړوونکې کال وو. د بريتانوي هند حکومت د بريتانيا د مرکزي حکومت د هغه پرلپسې غوښتنو په وړاندې مقاومت ښوده چې بهرته د هندوستان نه لښکرې ورولېږي. د هندوستان نه د ځينو لښکرو لېږل په سرحد کې دانګريزي دريو ميشتو فرقو

154. File No. 8-A (1915-1916) Tribal Research Cell Home Department, N.W.F.P., pp..38-39, 41-42, 51.

کفایت تر زیاتې اندازې پورې هغه وخت متاثره کړې وو ، کله چې د دوې د ځایونو د ډکولو د پاره ټیټې او ادنا هندې لښکرې استول شوې وې. د هاردینګ په عقیده غازیانو محلي هندوستاني لښکرو ته اهمیت نه ورکاوه[155].

د جولای (اسد) په میاشت کې د بریتانوي هند نائب السلطنه لارد هاردینګ (Lord Charles Hardinge) او د بریتانوي لښکرو عمومي قوماندان بیوچمپ ډف (Beauchamp Duff) دواړو د سرحد د وضعې په هکله سخته نګراني ښوده او لدې ځایه یې د هر ډول عسکرو د ویستلو سره کلک مخالفت وښود. پدې وخت کې په هندوستان کې دانګریزانو د عسکري قواوو اته (۸) لښکرې موجودې وې چې ټولې په سرحد کې ځای په ځای شوې وې. د هاردینګ په عقیده، که دنړیوالې جګړې په هکله سوله منځ ته رانشي، نو د سرحد د حالاتو سره مقابله امکان نلري[156].

د **۱۹۱۵** کال د سپتمبر (**۱۲۹۴** کال د قوس) په میاشت کې د اسلام پور پاچا ، میرصاحب جان (شیخ پاچا) او د کنړ غازي میرزمان خان د افغانستان نه د غازیانو یو لښکر برابر کړ.

عزیز جاوید د ترنګزو د حاجي صاحب په نامه د خپل اردو ژبې کتاب[157] او ډاکټر جهانزیب خلیل[158] په ملکنډ او مهمندو ایجنسیو کې د مجاهدینو د تحریک تر نامه لاندې هغه تحقیقي انګریزي کتاب کې چې د خپلې ډکتورا (پی ایچ ډي) د پاره یې لیکلي، د پیښور په آرشیف کې د چیف (مشر) کمشنر د استخباراتو

155. Baha, Lal (1978)، ۸۸ مخ. (Harding to Chamberlain, 2 Juky, 1915, H. P.

156. هماغه ځای

157. جاوید ، عزیز (۱۹۸۱) ، **۲۴۲-۲۴۷** مخونه

158. Khalil, Jehanzeb (2000)، **۲۵۱-۲۵۲** مخونه

دروزنامچې (ورځنیو یاداشتونو) د ۳۶ گنې د ۲۰۵ مخ، او د مرستیال کمیشنر د استخباراتو دروزنامچې د ۱۵ بنډل د ۳۷ گنې د ۲۵۲ مخ په حواله لیکي چې:

"دترنگزو حاجي صاحب د اسلام پور د میرصاحب جان پاچا او دکنړ د ملک میرزمان خان نه غوښتنه وکړه چې د افغانستان نه د غازیانو دلښکر سره ددوې مرستې ته ورشي. ددوې د درخواست په ځواب کې د غازیانو یو لښکر تیار او د سپتمبر دمیاشتې په دوهمه هفته کې دلکړو سیمې ته ورسیدل. د سپتمبر په پنځلسمه (۱۵) نیټه په لکړو کې یوه لویه جرگه جوړه شوه چې په هغې کې د صافو، میتې، موسی خیلو، کوډاخیلو، بئیزو او خویزو مشرانو گډون کړې وو. په دې جرگه کې د انگریزانو په قواوو دحملې فیصله وشوه او د جگړې یو جامع پلان جوړ شو. تر دې وروسته غازیانو د انگریزانو په پوستو متعددې حملې وکړې او انگریزي قواوو ته یې د سر او مال زیات زیان ورورساوه. ددې تلفاتو په بدل کې انگریزانو د برهان خیلو دکلي دبمبارۍ او سملاسي ورانولو حکم صادر کړ. ددې کلي دبمبارۍ په نتیجه کې که څه هم غازیانو ته زیاته ځاني او مالي خساره ورسیده، خو دوې خپل روحیات له لاسه ورنکړل او بله شپه یې د "کانگړې" په سیمه کې دانگریزانو په قواوو سخته حمله وکړه، او د سر او مال زیات زیان یې ورواړاوه. په دې حمله کې د برهان خیلو، منډې خیلو، کمالي او حلیمزو قبیلو فعاله برخه واخیسته. دانگریزانو قواوو ماتې وخوړه، او شاتگ ته مجبوره شول، خو د تیښتې په وخت کې یې د مومندو کلو ته اور ونه هم واچول. "

غازیان اوس د شبقدر په لورې وخوځیدل. دشاوخوا غرونو نه دالله اکبر د نارو انگازې اوریدل کیدې. انگریزانو چې دغازیانو د طاقت اندازه ولیده، او دا طاقت ددوې د اټکل نه ډیر زیات وو، نو پیښور سره نږدې د ابازیو په سرک یې خپلې دفاعي مورچلې ټینگې کړې. په عین حال کې غازیانو د پیښور، بنو،

ديره اسمعيل خان او هندوستان په نورو سيمو کې هم دانګريزانو په وړاندې د پاڅون اعلانونه خپاره کړل[159].

ډاکټر جهانزيب خليل[160] د پېښور په آرشيف کې د مرستيال کميشنر د استخباراتو دروزنامچې د ۱۵ بنډل د ۳۷ ګڼې د ۲۵۲ مخ په حواله[161] ليکې چې دغازيانو د وسلو د ضروورياتو د پوره کولو دپاره، پاچا ګل، ميرصاحب جان پاچا او د الينګار فقير دکنړ دغازي ميرزمان نه وغوښتل چې په پيسو د وسلو او کارتوسو د اخيستو او ترلاسه کولو دپاره کابل ته لاړ شي. دمومندو او مسحودو قبيلو ددې کار دپاره دولس زره (۱۲۰۰۰) روپۍ هم برابرې کړې وې.

دانګريزانو سره دغازي ميرزمان خان دښمني او دآزاد سرحد په آزادۍ غوښتونکو مبارزو کې دهغه درنده ونډه دانګريزانو څخه پټه نه وه. پدې جګړو کې انګريزانو خپل مخبران او جاسوسان هم د معلوماتو دراټولولو دپاره دغازيانو په ښه مامور کړي وو. دغو مخبرانو به دغازي ميرزمان خان دنقل او حرکت او جهادي فعاليتونو په هکله رپوټونه استول چې اسناد يې اوس هم دانګريزي استخباراتو په آرشيفونو، او دپېښور، اسلام آباد او هندوستان په آرشيفونو موجود دي.

انګريزانو لومړې دغازي ميرزمان خان او دهغه دزامنو او کورنۍ دوتلو غړو دتطميع کولو او جال کې دراګيرولو متعدد دې ناکامې هڅې وکړې، او کله چې

159 . د پېښور په آرشيف کې د مرستيال کميشنر د استخباراتو دروزنامچې د ۱۵ بنډل د ۳۷ ګڼې د ۲۵۱ مخ

160 . Khalil, Jehanzeb (2000)، ۲۵۱-۲۵۲ مخونه

161 . Deputy Commissioner diry No. 37, bundle No. 15, p. 252

يې دغه آزادۍ غوښتونکي د ځان سره ملګري نکړاې شول ، نو بيا يې د هغوې په وړاندې په راز راز توطئو لاس پورې کړ.[162]

دانګريزانو د فشار له امله دامير حبيب الله خان په بند کې

غازي ميرزمان خان دانګريزانو سره د دښمنۍ او د سرحد پورې غاړه دمومندو په خپلواکۍ غوښتونکو جګړو کې د فعاله برخې اخيستنې له امله دوه ځل دامير حبيب الله خان د واکمنۍ په دوران کې بندي کړاې شو.

لومړې ځل د سرې غزا نه وروسته دانګريزانو دفشار له امله دامير حبيب الله خان د رژيم تر څارنې لاندې راغې او د يوې دسيسې په ترڅ کې زندان ته واستول شو. دا هغه وخت وو چې په ۱۹۰۸م کال کې دبريتانوي هند نائب السلطنه لارد مينټو د مومندو په سيمه کې د ناڅاپي پاڅون په هکله اميرحبيب الله خان ته خپل تشويش څرګند کړې او د هغه څخه يې وغوښتل چې سمدلاسه دافغانستان د خاورې نه راغلي وسلوال جنګيالي بيرته ستانه او په راتلونکې کې هم دانګريزانو سيمې ته د هغوې د تيريدو مخه ونيسي. امير حبيب الله خان د بريتانوي هند دنائب السلطنه په غوښتنه د سرحدي پولي نه دغازيانو د تيريدو د مخنيوي په هکله سخت احکام صادر کړل او هغه ته يې پدې هکله د ډاډګيرنې د ورکولو په څنګ کې څرګنده کړه چې د ګڼ شمير ناپيژندل شوو لارو د موجوديت له امله به په ځينو سيمو کې د دوې د تيريدو قطعي بنديز امکان ونلري[163]. امير دمومندو او افريدو د سيمې نه افغانان بيرته وروغوښتل او د دوې مهم کسان يې تر څارنې لاندې ونيول[164]. د ډيورنډ د ليکې

162. دانګريزانو ددغو دسيسو په هکله مفصل معلومات دزماني دکورنۍ په ويب پاڼه کې د www.ZamaniFamily.com په پته ترلاسه کولاې شئ.

163. Summary of the Administration of Lord Minto, No. 16, P.14

164 . هماغه ځاى

نه دافغاني غازيانو دتيريدو د ټينګ ممانعت او په جګړه کې د ګڼون کوونکو غازيانو د بيرته ستنيدو په وخت کې دهغوی د مشرانو په وړاندې سخت اقدامات د کومو په نتيجه کې چې د کونړ غازي ميرزمان خان هم بندي کړای شو، انګريزي چارواکي خوشاله کړل ، او نائب السلطنه امير حبيب الله خان ته د منني يو ليک هم واستاوه.

کله چې غازي ميرزمان خان دکابل په نغاره خانه کې سخت بند تيراوه، نو شهزاده امان الله خان (عين الدوله) دانګريزانو په ضد غزاګانو کې دهغه په ګډون ، مړانې او درنې برخې خبر وو ، په زندان کې به يې دهغه پوښتنه کوله او په سره غزا کې يې دبهادرۍ له امله ورته دوروری لاس ورکړی او دهغه مور سراج الخواتين (عليا حضرت) هم ورته "زوي " ويلي وو. غازي ميرزمان خان تر يوه کال بند وروسته دلس زره روپيو په نقدي ضمانت خوشې کړای شو او د خپلو ملګرو سره بيرته کنړ ته لاړ.

دشيرپور په زندان کې

غازي ميرزمان خان دوهم ځل دمومندو د ۱۹۱۵ م کال د جګړې نه وروسته يو ځل بيا ونيول شو او د شيرپور زندان ته واستول شو. پدې جګړه کې د غازي ميرزمان خان تر مشرۍ لاندې د کنړ دغازيانو ډلې د مومندو دلښکرو سره يوځای د "اقرب " په ډاګ کې دانګريزي پوځونو سره مخامخ جګړه کړې وه.

ددې کال د مئ په مياشت کې لارد هاردينګ (Lord Hardinge) ، دبريتانوي هند نائب السلطنه او عمومي والی، امير حبيب الله خان دمومندو په سيمه کې د انګريزانو د دښمنانو د فعاليتونو څخه خبر کړ او دهغه نه يې غوښتنه وکړه چې ددې کار محرکينو ته سخته سزا ورکړي.[165]

165 . دبريتانيا کتابتون، دبريتانوي هند ددفتر ثبت شوي اسناد، پټه او سياسي څانګه، ۲/۱۴، ۱۰مه کڅوړه، شيمله، د ۱۹۱۵ کال دمی ۱۰ مه نيټه، اعليحضرت امير حبيب الله ته د عالی جناب نائب السلطنه له لورې

دغازي میرزمان خان په سر د شهزاده امان الله خان جریمه

غازي میرزمان خان دا ځل د شیرپور په زندان کې ترڅلورو کلونو زیاته موده تیره کړې وه ، چې امیر حبیب الله خان په ژمي کې جلال آباد او لغمان ته لاړ او عین الدوله امان الله خان په کابل کې د هغه په وکالت د حکومت چارې پر مخ بیولې. ده غازي میرزمان خان له بنده خوشې کړ. ددې پیښې خبر امیرحبیب الله خان ته ورسول شو، او وویل شول چې میرزمان خان دده په کورنۍ کې درزونه اچوي او امان الله خان بیا له بنده خلاص کړیدئ. ددې اطلاع په اوریدو امیر حبیب الله خان، امان الله خان ته فرمان صادر کړ چې میرزمان خان دې زما تر درتلو پورې د شیرپور د جرثقیل په سیاه چاه کې (چې په اعدام د محکومو کسانو ځای وو) واچول شي او عین الدوله دې د میرزمان خان د بند نه د خلاصولو په وجه د دولت خزانې ته پنځلس زره روپۍ تحویل کړي. غازي امان الله خان، میرزمان خان ته د تښتیدو سلا ورکړه، خو هغه قبوله نکړه او سیاه چا ته واچول شو.

په سیاه چاه کې د غازي میرزمان خان شپې ورځې وتلې وې چې امیر حبیب الله خان د لغمان په کله گوش کې ووژل شو او دی یو ځل بیا له زندانه خلاص او ځنځیرونه ترې لرې کړای شو. میرزمان خان، امان الله خان سره د کتلو نه وروسته هغه ته وویل چې د زندان د ملگرو د خبر د اخیستو او خداې پامانۍ دپاره یو ځل هلته ځي. امان الله خان ورته وویل چې کولای شي د خپلو دوستانو بندیانو لست راوړي چې د بخښنې فرمان یې صادر شي. هغه زندان ته لاړ او د یو سلو پنځوس تنو هغو مبارزینو او قومي مشرانو لست یې جوړ کړ چې تیر حکومت ترې ویره احساسوله او زندان ته یې اچولي وو. ددوې د عفوې فرمان صادر شو او ټول له زندانه راووتل. په دوې کې هغه کس هم ؤ چې یو کال مخکې یې په زندان کې په خنجکې (کروشنیل) د غازي میرزمان خان دپاره دجهاد یو بیرغ اوبدلې وو. له دې تاریخي وریښمین بیرغه چې قرآني آیتونه او

د میرزمان خان نوم پکې اوبدل شوي وو، څو میاشتې وروسته د استقلال د گټهلو د جگړې په څلورمې جبهې کې استفاده وشوه او تاسې یې عکس په دریمـــــــه نښـــــــلونه کـــــــې کـــــــتلاې شـــــــئ.

څلورمه برخه

نښلونې

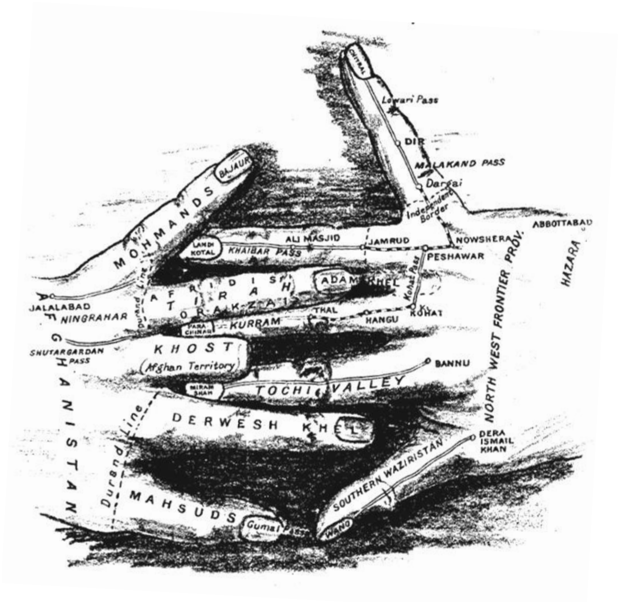

دډیورنډ د کرښې په تحمیلولو سره بریتانوي هند د دوو سرحدي کرښو خاونده شوه، یوه د بندو سرحدونو کرښه او بله پر افغانستان تحمیل شوې سرحدي کرښه. ددې دواړه کرښو ترمنځ د پنځه ویشت زره مربع میله په شاوخوا کې د آزادو قبایلو سیمه پرته ده .

لومړی نښلونه : دمومندو غزاګانې د ولسي شاعرانو په اشعارو کې

دهډې صاحب د۱۸۹۷ کال دډیرۍ شبقدرغزا

(ولسي شاعر مَخّی)

په غزا پسې روان شو دا دځیرمې صاحبان
تول واړه ماذونان راپورته د خیبره
راتوې له تورو غرو شو پښتانه وړې بازان
د تورو غرو زمریان، مدد ورکړې اکبره
په غزا پسې روان شو زیړ ګلونه د توحید
قوت ورکړې مزید ، الله العالمینه
لښکر ورپسې جوړ شو د شیخانو او مرید
روان شو پخپل برید ، قربان به شي له دینه
رادرومې لوځې تورې مومندان دي که اپرید
نشان اخلي شهید ، آرزو لري متینه

***

غوبل شو د انګریز د چمرکنډ په تورو غرونو
د غرونو په سرو کې لار نشته د ګریز
شوې رنګینې نرۍ تورې، د انګریز په وینو سروکې
لیت پیت شو په ایرو کې، شو واړه ریز مریز
غازیان لکه بازان ګرځي چاپیر په سردرو کې
غلیم یې په پنجرو کې ، پرې جوړ به کړي خونریز
راکوز شه کمیشنره څه له تښتې له میدانه
ولاړ درته غازیان، لر تینګ شه کمیشنره
مخَی د دین له جوشه قلقلې لکه طوطي کړي

دښمن بـــه تومتي کړي، که ودريږي جاهله
صاحب له خـداى قوت د غيبو نه زياتي کړې
ملګري دې راستي کړي ، غليم به کـړي قائله
يوې ګړۍ نه پسته به دښمن په اور ستې کـړې
کلی بـــه يې بياتې کړی، غليم به کړی زائله
قاتل يې شـو په توره په لندن کښې پيرنګيان
دجنګ واړه جنګيان، صاحبـــه !ډير زړه وره

داقرب ډالې[166] غزا

(ولسي شاعرشريف)

دخـداې رحمت پـه دې مـلا شه
دده ملـــــګرې پـاک الله شـه
غـزا يې وکړه په اختيار بـاندې
چپاو يې وکـړو په کفار باندې
دچـکنور مـلا اختيار وکـــړو
دغــزا نيت يــې په تـلوار وکړو
کور په کور وګرځيد مومند باندې
راځئ غزا وکړئ په خوند باندې
مـومنـدو واړو اتـفاق وکـــړو
هــــر سړي دارنګه طلاق وکړو
زمــونږ په دغــې بسم الله شـــه
دخداى رحمت په دې مــلا شه
مـاذونان واړه پـــه يـو څنګ لاړ
مــلا صاحب ځانله په څنګ لاړ
په براق سور شو لاړ په خيز باندې
چپاو يې وکـړ په انګريز باندې
کـوز يې لـه متې[167] نـه راغونډ کړ
د ميچنۍ نـه يې ورته پنډ کـړو
ډيرې[168] له راغې ځان په وير باندې
غـــــوغاشوه ګډه په خنځير باندې

---

166. شبقدر ډيرى سره نژدې هغـه معـــــروفه ډاګ چې دانګريزانو سره دمختلفو غزاګانو ډګر وو
167. دځاې نوم

ځوانانو توري پکښې پخې کړې   د کافرانو گلې[169] يې غوځې کړې
انگريزان شو خلاص بالاحصار باندې   چپاؤ يې وکړ په کفار باندې
چې د توپکو يې دندو کار کړ   انگريز يې منځ کې راحصار کړ
وهم[170] يې گډ کړو په سرکار باندې   چپاؤ يې وکړو په کفار باندې
ملا صاحب پکې افسر راغئ   غزا يې وکړله بهادر راغئ
نامه يې پاتې شوه پرنگ باندې   ويلې رحمت د ښه په جنگ باندې
بيا به ونه گورم مومندو ته   عالمه دا سې سربلندو ته
زما يې داسې وار خطا کړو   عقل يې ټول رانه جدا کړو
هره پيره مې داسې دَل کاندي   چې غازيان راکښې غوبل کاندي

دخاپښ او ناوکي غزا

(عبدالمستعان)

شهيدان مونږه له ظلمه د فرنگ يُو
په سرو وينو د خپل دين ټول لاله رنگ يُو
په آرمان سره ژړا په مونږ مه کاندئ
ښائسته حورو د جنت سره هم څنگ يو
داويا (۷۰) تنو خپلو شفاعت کړو
دا عزت مونږ لره بس دئ خوش آهنګ يو
دوطن گټل په ننگ او په غيرت شي
که خپل ځان مو قربان نه کړو بيو بې ننگ يو

168. دځاې نوم
169. مرۍ
170. ويره

پاڅۍ ورونـــــو پښتنو ځـــان قربان کړئ
په شنو سترګو د فــرنګ تیر د خدنګ یو
حورو تاج درته نیولې پاس پـه ســــر دي
انتظار د حـــــورو تـــه بس څه دلتنګ یو
مونږ به هله پــــــــه غزا کې بریالي شو
د غیرت شمشیر په لاس په چنګ تفنګ یو
هــزار ځـــــله اقبــــال مند بختیار ظفر یو
پـــه رضــــــا درب فرنګ سره په جنګ یو
چې سر خیل مو باباجي صاحب غازي دئ
همیشه غــزا کـــوي فیــــروز رنګ یو
یـــا الله نصـــــرت فتح مـــو نصیب کړې
په حرمت د پاک رسول بیا فاتح جنګ یـــو
د غـــازي شهید عمــــــر خان کوډاخیل[171] نه
روحـــاني بیان قــــاري کړي ظفر جنګ یو

دغازیانو د شهامت خبرې

(سیال مومند)

صاحبه وکــړه دغزا او شهادت خبرې
د پښتنو غازیانو توري او همت خبرې
د کـــړپــې جنګ او د خـاپښ او نحقۍ دجګړو
دځنـــاور چینې د ســــــر فتــح نصـرت خبرې
غــازیانو سره چې کــړه کاســونه د غلیم په وینو

171. شهید عمر خان کوډاخیل د اروابناد میراجان سیال تره وو.

د ګندا و جنګ کـــې د غازیانو شهامت خـبرې
ټوپک و سلې چې پښتنو ورنه ولجه کړې ټولې
دانګــریز وکــړه راتــه هغـــه د شکست خبرې
دقــام دپاره چــې ددار دپــاســـه وځــړیده
راتــه کــوه دحبیب نور[172] دشجــاعت خبــرې
چې ترې لاړه او ددښمن په وینو یې ځان خړوب که
د دوا جـــان او اکبـــري غور ځنګ صفت خبرې
چې دانګـــریز په لښکر ګډ شو دنــرانو په شان
شــو شهیدان عمر، خان جان[173] ورونو عبرت خبرې
چـــې دپـــیرنګ په فوځ ورغې دبـاز په څیرې
راته کوه حـاجـي مـــیا جان[174] غازي جرات خبرې
خاوند دې وساتي په نــوم پښتـــون د توره ځنې
دپـــردو بـــډو او بـدنـامـۍ درشـوت خبرې
ټـــول پښتانـــه به یې دزړه په غوږو واوري مدام
ســـــیاله کـــــوه راته مــدام دا دعــزت خبرې

172. حبیب نور د مومندو داتمانزو دقبیلې هغه غازي چې انګریز افسر یې په دفتر کې وژلې و او بیا په دار وځړول شو.
173. عمر خان او خان جان د اروابناد سیال مومند ترونه د ۱۹۱۴م کال داقرب ډاک په غزا کې شهیدان شوی دي.
174. حاجي میا جان د سیال صیب پلار دئ.

دمومندو د۱۹۳۳ کال غزا

(ولسي شاعر وزیر)

دمومندو دغزا کوم بیان
همیشه به یې کول پرې چپاوونه
پیښور کې دي تنګ کړي پیرنګیان
پرې کول به یې د ټوپکو ګذارونه

پیرنګي شو ناعلاجه زما وروره
راروان شو پسې دوې ترلې لام
دپلټنو رسالو سره وګوره
ویلې ځمه قتلومه خاص و عام
خبر نه وو دا کافر د دین له زوره
شو راجمع ورته ټول مومند تمام
ترې مردار یې کړل بې شماره ګوره ګان
ورنه پاتې شول بیشماره ډیر مالونه

مومندانو وکړ عرض په صاحبانو
دښمني شوه راپه غاړه زورآوره
غزا فرض ده په تمامو مسلمانو
میراثه ده پاتې شوې له سروره
هر طرف نارې سورې شوې د غازیانو
هر سړې ورباندې تیر وو له خپل سره
ملا بسته ورپسې لاړه صاحبانو
په دعا یې پسې پورته کړل لاسونه

تـــــــرنگزو حاجي صاحب لـــکه شاهین
پــرې غــــــوټې به یې کولې وار پـــه وار
پیرنگې یې ورتنگ کړې په خپل ژوند
ډیر یې گرو ترینه په هغه ځاې مــــردار
دغـــــــــزا دئ خلقه داسې عجب خوند
هر شهـــید ته به رب ورکړي خپل دیدار
خداې به ورکړي د جنت حوري غلمان
پــــه جنت کې رنگارنگ دي نعمتونه

چـــکنور ملا صاحب غازي بهادر دئ
چــې په ځنگ یې اچولې د ننگ توره
ملا بسته روان په سر کې د لښکر دئ
پـــــه کفـــارو باندې ده کــــړه مور بوره
هم ملا دئ هم غازي دئ هم زړه ور دئ
کــوکوزي وو ورســـــــــره واړه لالپوره
رب دئ وکـــــــــاندي له ده سره احسان
اوس دده په حـق کـې ډیر کوم سوالونه

کندهاري[175] دي مړني په حق د جنگ کې
ټــــول لـــــه مخې پسې وواته لـــه واره
اچـــولې هـــــر سړي تـــوره په ځنگ کې
وغــــــــزا پسې روان شــــو خداې د پـــاره
ډیر کفار یې کړو برهمه په یوه درنگ کې
غونډه غونډه کمپني به یې کړه برباده

175. قوم

جنگ یې وکړ پکښې ډیر شو شهیدان
ډیـــر یې غوڅ کړل د کافـــرو نه سرونه
خـــویزي که بابازي کـــه حلیم زي دي
وارو کړې دئ په دیــــن باندې غیرت
کوکوزي که مامازي که ابـــــازي دي
رب دې ورکـــاندي واړه تــــــه جنت
تـــرکـــزي که اتمـــانزي که بارکزي دي
زه کـــومـــــه د تـــمــــام مـومند صفت
پـــوزه یې کیښـــوده د ټول افغانستان
پـــیـــښـــور کـــې پیـــرنگي کوي ویرونه
دبـــاچـــا صـــاحب معلوم شو ورته زور
پــــه لنـــدن کـــې یـــې کمپنی[176] وژړوله
فقـــیرانـــو مـــونږه وســـولو پـــه اور
خـــداې دپـــاره رانه لاس واخلـــه ماسله[177]
پیرنـــگي وکـــړو امیر صاحـــب ته شور
عـــریضې یــــــې پورته لاړې تر کابله
رانــــه منـــع کـــړه دانـــور مسلمانان
پـــه انگـــریز باندې یې وکړل څه کارونه
اوس گـــردش دزمانــــې شو په بل پیر
شـــو گذار پـــرې د اجـــل غشي تاوگیر
ستا پــــه زړه کـــې د غزا ارمان وو ډیر

176 . دختیزهند هغې کمپنۍ ته اشاره دو چې په هندوستان کې یې دتجارت په نامه دانگریزانو مداخلې ته لاره پرانیستله.

177 . دکوډاخیلو ماسل خان (محصل خان) غازي

شهـــادت دې په نصیب کړې رب وزیره
عـــاقبت به شـــئ د ځمکې لانـــدې زیر
رامـــــد د شـــې د بغـــــداد کامله پیره
خیـــــر د خـــدایـــه مدام غـــواړم دایمان
د دنـــیـــا نـــه پـــــوره کیـــــږي کارونه

دارنوۍ د ۱۹۱۹ کال غزا[178]

تور طالب

غزا د ارنوي وه
د شنو توپو ړلۍ وه
ساپي پرې رژېدل لکه ګلونه د نمېر
ټول وو له سره تېر

غزا وه په کفارو
غوږ ښه کېږدئ هوښیارو
د ټول ساپي سالار و د کونړ میر زمان خان
جبین یې و روښان

جبین یې د نرګس وه
بدن یې د طاوس وه
وریسې تمام اولس و هر غازي لکه پتنګ و
اسلام د کفر جنګ و

178 . که څه هم دا غزا په چترال او ارنوۍ کې وه، خو پدې کې دغازي محصل خان د ځوې حاجي محمد امین کوډاخیل په ګډون د مومندو یوه لوې لښکر هم برخه اخیستې وه.

اوه کسه باداران شوو
جنت له ځي روان شوو
جنت له ځي روان شوو حورې تلې ترېنه چاپېر
ټول وو له سره تېر

جنت کې يې د برې شوې
د گلو منجرې شوې
له قارېې سترگې سرې شوې "حيدر" وويل ولاړ ئ چېرته
ساپور ورځئ پرې ببرته

وباسئ پسې تورې
پيالې گرځوي حورې
ځان مړ کړه که تربور يې چې لاړ نه شې له ميدانه
ښکاره دې کړه مېړانه

ښکاره زلمي د جنگ شو
ستانه ببرته په ننگ شو
په سرو وينو کې رنگ شو ارناوۍ د دوی سولۍ وه
د شنو توپو ږلۍ وه

"حيدر" چاړه په لاس
ورستون شو په اخلاص
وهل يې کوز او پاس په کفر گډ و لکه شېر
ټول وو له سره تېر

دې شبېر يې وکړه توره
مور مه شه په ده بوره
بدن يې ډک له نوره آفرين شه په قتلان
مردار يې کړل سګان

مرچل کې "شهسوار "و
جنت ته اميدوار و
ملګری يې سردار و له ګولو ډکه ځولۍ وه
د شنو توپو ږلۍ وه

خزان راغی په ګلو
شور ګډ شو په بلبلو
جنت د هغو خپل و

چې تمام يې کړه پرې سبر
ټول وو له سره تبر

جنت شه ترې قربان
ورځي "مير اعظم خان "
ورځي مير اعظم خان "لايق د حورو دی "ګل مست "
د خدای په مينه مست

د خدای په مينه سبر شو
په مځکه باندې زبر شو
"جمروز " د خلکو هبر شو په کفارو يې حمله کړه
ترې غوڅه يې کله کړه

ترې غوڅې یې مرۍ کړې
کفارو به زارۍ کړې
"بختیار" پسې خوارۍ کړې د بیرغ مخکې لولۍ وه
د شنو توپو ډلۍ وه

پوځونو کې ایسار شو
چا ویل پاتې "شهسوار" شو
نظر پرې د سرکار شو ویل لایق د بهادرۍ دی
خو زوی د زمرۍ دی

اوچت یې کړ، ډولۍ کې
وروړئ یې په تادۍ کې
تېزابو په ګولۍ کې چې پټۍ ورکړي درازه
شي طبع یې پرې سازه

چاپېر ترې حکیمان وو
خدمت ته په ښه شان وو
ولاړ په هر زمان وو ترې پرته لاندې نالۍ وه
د شنو توپو ډلۍ وه

د "تور طالب" بیان
ښکاره په درست جهان
بادر "میر زمان خان" لره به ورکړي عزت ډېر
تول وو له سره تېر

دګنداو(ګنداب) د ۱۹۳۳کال غزا

(حضرت ولي)

چـــې مومندو ته انګریزو تاړه لام
په ګنداو کې په خاپښ باندې غزا وه
عـالمونو کې ښکاره لکه مهتاب شو
کوډاخیلو کې شهید عمر نواب شو

هغه ورځ د پنجشنبې وخت د زوال وو
دا ظاهره ډک د نــــور او د اقبال وو
دجنت هورې وې ده ته ســـــــلام
چې مـــــومندو ته انګریز وتاړه لام

دادتـــــوپ ګوله باري وه دجازونو
هغه ورځ دندوکار وو د پـــوځــــونو
امـــر شـــوې وو د رب په ده قضـا وه
په ګنداو کې په خـــاپښ باندې غزا وه

شهــــادت دې بختور شه بخت بلنده
ستاره دې په جنــــت کې شه څرګنده
دی جوړه د انوربیګ زیات یې ثواب شو
کوډاخیلو کښې شهید عمر نواب شو

پیرنګې یې کړو ګنداؤ باندې بې پته
زغلولې به یې ډولۍ چوړیانو ښکته
پکښې وو سکهـ او ګوره راجپوت هر قام
چې مومندو ته انګریز تاړه لام

چې سالار یې کړو خبر لاړ شو مردار
ولایته پورې شو خفه کفار
بادشاهانو کې شو سپک دایې سزا وه
په ګنداو کښې پاه خاپښ باندې غزا وه

کندې ډ کې کړې مومندو په کفارو
وایې اتلس سوه پوځ مردارو و
څوک وایي دوه ویشت سوه زیات و کم حساب شو
کوډا خیلو کې شهید عمر نواب شو

باجوړ او انځري نه یي کړه راغونډ
په ګنداو کښې په اوبو یې کړلو پنډ
یو المیر د پیرنګي وه خاص و عام
چې مومندو ته انګریز و تاړه لام

درمعلوم شو د خوئیزي ، بئیزي قوت
بل صافو ورباندې کړې وو غیرت
جوړه شوې حلیم زو له دا نزاع وه
په ګنداو کښې په خاپښ باندې غزا وه
ښه زلمی ښایسته ټوپک ولیده زور
پیرنګي کړه په ګولیو باندې تور
په لعلونو چې ارزان هریو القاب شو
کوډا خیلو کې شهید عمر نواب شو

مقابل دې د جنت حورې دې څنګ ته
وړاندې وروستو دې ښکاره توره د ننګ شه

تا غیرت کړې په خداې او په کلام
چې مومندو ته انگریز وتاړه لام

دا صفت د خانزاده عمر مومند دئ
چې دښمن د پیرنگیانو د لندن دئ
سپین جبین یې په سرو وینو کې گلان شو
کوډاخیلو کې شهید عمر نواب شو

دانگریز نه چې روپۍ اخلي کلدارې
په قیامت کې جهنم کښې به ایسار یې
څه له طمع کړې د دین او د اسلام
چې مومندو ته انگریز وتاړه لام

بل یې ورور خان جان غزا کې شو وفات
په جگړه کښې د ډیرۍ سم مې ابیات
چې خبر حضرت ولي په دې حساب شو
کوډاخیلو کې شهید عمر نواب شو

دوهمه نښلونه : په مومندو کې دانګریزانو سره په جګړو کې برخه اخیستونکي مشهور غازیان او روحانیون

۱. دلالپورې سعادت خان مورچه خیل

دلالپورې مشهور خان، سعادت خان مورچه خیل، د سعدالله خان زوې او د انګریزانو سخت دښمن وو. سعادت خان د افغانانو او انګریزانو د لومړنۍ جګړې په دوران کې په میچنۍ، شبقدر او اقرب ډاګ کې دانګریزانو سره جګړې کړیدي. په ۱۸۴۱ م کال کې په افغانستان باندې دانګریزانو د حملې په وخت کې سعادت خان د مومندو د لښکر په مشرۍ دتیري کوونکو قواوو سره جګړه وکړه. کله چې انګریزانو کابل ونیوو، نو سعادت خان هم دلالپورې پریښودو ته مجبوره شو، خو دانګریزانو په وړاندې یې خپلې مبارزې ته دوام ورکړ. په ۱۸۴۴ کال کې دانګریزانو دماتې نه وروسته سعادت خان بیرته لالپورې ته راستون شو. په ۱۸۶۴ کال کې په میچنۍ کې د انګریزانو په قواوو د حملې نه وروسته سعادت خان دانګریزانو په غوښتنه دامیر شیرعلیخان لخوا کابل ته استول شوې او هلته په کور کې تر مرګه پورې نظربند وساتل شو. امیر شیر علی خان د سعادت خان دلور قمرجانې سره واده هم کړې وو چې دمیوند مشهور فاتح غازي ایوب خان او د ګندمک د کرغیړن قرارداد امضا کوونکې امیر یعقوب خان دهمدې مومندې ښځې ځامن وو.

۲. دهدې ملا صاحب نجم الدین آخندزاده

دهدې په ملا صاحب مشهور ملا نجم الدین آخندزاده یو عالم، عارف او ستر ملي مبارز شخصیت وو. دهغه اصلي ټاټوبې د غزني شلګر وو چې هلته یې دعقایدو او فقهې د علومو دزده کړې څخه وروسته د نورو علومو د زده کړې

دپاره لوګر، کابل او ننګرهار ته سفر وکړ او وروسته د ننګرهار په هډه کې میشت شو[179].

د هډې ملا صاحب د سوات په بابا صاحب مشهور د ملاعبدالغفور مرید وو. د ۱۸۶۳ او ۱۹۰۰ کلونو تر منځ د آزاد سرحد د بونیر، ملکنډ، چکدرې، باجوړ او مهمندو په سیمو کې دانګریزانو په مقابل کې د هډې د ملا صاحب تاریخي جګړو هم انګریزان او هم امیر عبدالرحمن خان سخت پریشانه او وارخطا کړي وو، دانګریزانو په مقابل کې د هډې د ملا صاحب په جګړو کې د چمرکنډ او جروبي جګړې ډیرې مشهورې دي او پردې سربیره یې په ۱۸۹۷ م کال کې د مومندو په مرسته انګریزانو ته د شبقدر او سکهو ډیرۍ په سیمه کې سخته ماتې ورکړه. ویل کیږي چې د ډیورنډ د کرغیړنې توافق نامې څخه وروسته انګریزانو په امیر عبدالرحمن خان باندې زور واچاوه چې هغه بندي کړي، خو په یوه روایت امیر په قبایلي سیمو کې د هغه د ستر نفوذ له امله د هغې سره د مخامخ مقابلې او وژلو څخه ډډه وکړه او ویې غوښتل چې په یوه چل یې له منځه یوسي. ملا نجم الدین آخندزاده د امیر په بد نیت پوه او ځان یې د امیر د نفوذ د ساحې نه لرې دآزادو قبایلو سیمې ته ورساوه او هلته یې دانګریزانو په وړاندې خپلو مبارزو ته دوام ورکړ. خو په یوه بل روایت، امیر هغوی ته د تیښتې زمینه خپله برابره کړه تر څو آزاد سرحد ته تللې او دانګریزانو په وړاندې د سرحد د قبایلو مبارزې تودې وساتي.

د هډې صاحب مریدان که څه هم ډیر وو خو د هغو کسانو شمیر چې دده لخوا په ماذونیت سره منل شوي وو او نورو خلکو ته د طریقې دورکولو اجازه یې ورته کړې وه، دولسو کسو ته رسیږي[180] چې په دوې کې د پېښور د چینی میاقمرالدین، د بټخاک حضرت ضاحب عبدالشکور، صوفي عالم ګل چې د

179. زمانی، عبدالرحمن (۲۰۰۷)، ۱۲۰ مخ
180. خدمتګار، عبدالله بختانی (۲۰۰۷/۱۳۸۶)، ۴۴-۴۵ مخونه

ترنګزو د حاجي صاحب پیر وو ،د سرکانړو میاصاحب سید اکبر شاه ، او د اسلامپور میر صاحب جان پاچا دزیات شهرت خاوندان وو.

۳. دترنګزو حاجي صاحب

دترنګزئیو حاجي صاحب

شیخ المشایخ سید فضل واحد چې وروسته د ترنګزئیو د حاجي صاحب په نامه مشهوره شود انګریزي استعمار په وړاندې یو نامتو مبارز، سیاسي او پوه شخصیت و . هغه په ۱۸۵۸م کال کې د پیښور د چارسدې د ترنګزئیو د سیمې په "نوي کلي" کې زیږیدلې وو. هغه د لومړنیو دیني علومو د ترلاسه کولو وروسته د پیښور د تهکال په یوې اسلامي مدرسې کې شامل او د شپږو کلونو د پاره یې خپلو زده کړو ته ادامه ورکړه. څرنګه چې دا مدرسه د کابل ډیلي په لویه لاره پرته وه او د افغانستان او هند ډیرو علماوو او مشایخو د سفر تمځای وو ، نو هغه هم د ګڼ شمیر علماوو ، فضلاوو او مشایخو سره پیژندګلوي پیدا کړه چې په دوې کې یو شمیر د انګریزانو سره د خپلواکۍ په مبارزو او هلو ځلو مصروفه وو.

سید فضل واحد د زده کړو د ختمیدو نه وروسته خپل کلي ته ستون شو او د ریاضت په څنګ کې یې په کر کیلې پیل وکړ او دآزاد سرحد په سیمه کې دانګریزانو په وړاندې جنګیدونکو غازیانو د مشرانو سره آشنا او په دې ترڅ کې یې د کنړ، مومندو ، او باجوړ د غازیانو د ډلو د مشرانو سره لیدني کتني

وکړې او د دهډې صاحب د ملا نجم الدین آخندزاده سره یې هم له نژدې وکتل او او دهغوې د فیض نه یې برخه واخیسته.

سید فضل واحد په ۳۲ کلنۍ کې د دیوبند د مدرسې[181] څخه د لیدنې په وخت کې د شیخ الهند مولانا محمود الحسن سره هم وکتل او دهغوې د ډلې سره یې اړیکې پیدا کړې. هغه په همدغه کال د مولانا محمود الحسن او ځینو نورو هندوستاني علماوو په ملګرتوب حج ته لاړ او تر راستنیدو نه وروسته یې

181. د دیوبند مدرسه یا اسلامیه دارالعلوم د هندوستان د "ډهلي" شمال لورې ته سل میله لرې د "اوترپردیش" د ښار د دیوبند په سیمه کې واقع ده چې په ۱۸۶۶ کال کې د ځینو مشهورو علماوو لخوا جوړه شویده. د دی مدرسې په درسي نصاب کې د اسلامي شریعت، فقهې، تصوف او نورو اسلامي مطالعاتو زده کړې برخه درلوده. د اتلسمې پیړۍ په وروستۍ او د نونسمې پیړۍ په لومړي سر کې د دی مدرسی نه د "شیخ الهند مولانا محمود الحسن" په ګډون ګڼ شمیر اسلامی عالمان فارغ شویدي. د دیوبند فارغانو په مختلفو سیمو کې مدرسې جوړې کړي او په اوسني پاکستان کې ګڼ شمیر پیروان لري. دوې عقیده لري چې د مسلمانانو لومړنۍ وفاداري د خپل دین سره او بیا وروسته د خپل هیواد سره ده؛ دویم داچې مسلمانان یوائې د خپل امت دیني سرحدات (پولې) پیژني نه ملي سرحدات؛ او دریم داچې دوې د مسلمانانو د حمایت دپاره هر هیواد ته د تګ او جهاد کولو حق او وظیفه لري. د دیوبند مدرسه که څه هم د دیني علومو یوه مدرسه وه، خو ګڼ شمیر داسې مجاهدین یې وروزل چې د مذهبي احکامو په اساس یې دانګریزانو د ښکیلاک څخه د هندوستان خپلواکي غوښتله. د دې مدرسې شاګردانو دانګریزانو د ښکیلاک نه د هندوستان د خلاصون دپاره په مبارزو او سیاسي فعالیتونو کې د فعاله برخې اخیستلو له کبله داعتماد وړ مبلغینو په توګه د هندوستان د خلکو په زړونو کې ځای نیولې وو. دارواښاد غبار په وینا، څرنګه چې انګریزانو د هند په ټولنه کې د دې مدرسې اغیزه په خپله ګټه نه لیدله، نو ځکه یې دهغې د شنډولو دپاره ګڼ شمیر کسان دغه مدرسې ته ورننویستل، تر څو دفراغت نه وروسته د دیوبند تر نقاب لاندې دانګریزي استعمار په خدمت بوخت شي. دا د دیوبند د مدرسې ښه نوم ته یوه سخته ضربه وه.

دمردان په سیمه کې په ټولنیزو اصلاحاتو او ګڼ شمیر مدرسو په جوړولو پیل وکړ.

دغازي آباد جومات او د ترنګزئیو دحاجي صاحب مقبره

دلومړۍ نړیوالې جګړې دپیل کیدو نه وروسته ، کله چې انګریزان هم په جګړه کې شامل شول ، او دخلافت تحریک او شمال مغربي ایالت د اوسیدونکو آزادۍ غوښتونکو مبارزو شدت وموند ، نو انګریزانو د ترنګزئیو د حاجي صاحب د نیولو امر وکړ. حاجي صاحب ته د انګریزانو دپلان او دده د نیولو خبر ورسید ، نو ځکه یې دخپلو دریو ځامنو او یو شمیر ملګرو په ګډون د مومندو سیمې ته هجرت وکړ. د مومندو "سور کمر" سره نژدې د حاجي صاحب د اوسیدو سیمه د انګریزانو په خلاف د مجاهدینو په یوه مرکز بدله او د "غازي آباد " په نامه مشهوره شوه.

د ترنګزو حاجي صاحب د انګریزانو سره د افغانانو په دریمې جګړې کې هم د شبقدر او ډکې په سیمو کې برخه واخیسته. هغه د ۱۹۳۷م کال د دسمبر په ۱۴ نیټه له دې فاني نړۍ څخه سترګې پټې او د غازي آباد د جومات په انګړ کې خاورو ته وسپارل شو.

٤. دچکنور ملا صاحب

دچکنور ملا صاحب هغه نوميالي روحاني شخصيت و چې نه یوازې د منبر او موعظو له لارې په ټولنیزو اصلاحاتو بوخت وو، بلکې تل به د هیواد د خپلواکۍ د جګړو په لومړي کتار کې ولاړ وو.

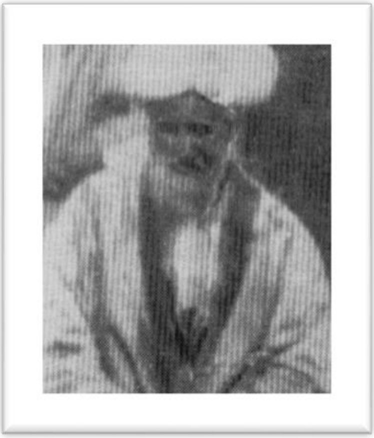

دچکنور ملا صاحب آخندزاده امیر محمد

دچکنور د ملا صاحب اصلي نوم امیر محمد او د پلار نوم یې اختر محمد په ختې مومند او د ننګرهار د مومند درې د "چکنور" د کلي اوسیدونکي وو. د خپل لاسلیک پر ځای به یې تل (فقیر چکنور) لیکه.

دچکنور ملا صاحب دا ټکل له مخې په ۱۸۴۴م کال کې زیږیدلی او د وخت د رواجي علومو تر زده کړې وروسته یې د نورو اسلامي علومو د زده کړې د پاره د هند د نیمې وچې بیلا بیلو سیمو ته سفرونه وکړل. هغه د لنډې مودې د پاره د قادریه طریقې زده کړې د هډې د ملا صاحب، نجم الدین آخندزاده، څخه ترلاسه او په ۱۹۰۳ کال کې د ددوې د مرګ نه وروسته د بتخاک د حضرت صاحب عبدالشکور مجددي څخه د طریقې او تجدید زده کړو ته ادامه ورکړه.

د چکنور ملا صاحب به د اسلام او وطن سره د مینې له مخې لا د خپلې طالب العلمۍ له وخته د نورو غازیانو سره د انګریزانو په مقابل کې جګړو کې برخه آخیسته. پدې جګړو کې یوه هم دده د پیر او مرشد، ستر روحاني او غازي شخصیت د هډې د ملا صاحب تر لارښوونې لاندې د ۱۲۷۳ لمریز هجري (۱۸۹۴م) کال هغه جګړه وه په کومه کې چې د مومندو جنګیالیو په ګډون د ننګرهار یوه ستر قومي لښکر د شبقدر په پوځي قلا برید وکړ، او انګریزي پوځي قواوو ته د سختې ماتې د ورکولو نه وروسته یې دغه قلا ونیوله.

د چکنور ملا صاحب د هډې د ملا صاحب دیوه بل پیرو، د بتخاک د حضرت صاحب عبدالشکور مجددي په مشرۍ د ۱۹۰۲ کال د مومندو دلښکرو په هغه پاڅون کې هم برخه درلوده، دکومې په نتیجه کې چې د "اقرب" په ډاګ کې انګریزي قواوو ته د یوې سختې خونړۍ جګړې په ترڅ کې سخت تلفات وروا وختل.

د چکنور ملا صاحب د ۱۹۱۵م کال د اپریل په ۱۸ نیټه د یوه لوی لښکر سره دانګریزانو لخوا نیول شوې سیمې ته لاړ او د اقرب په ډاګ کې یې د انګریزانو سره په یوې مخامخ جګړې کې د مومندو دلښکرو مشرې په غاړه درلوده. په دې جګړې کې غازیانو له انګریزانو څخه زیاته اندازه وسله ترلاسه کړه چې وروسته ترې دانګریزانو په نورو جګړو کې کار واخیستل شو.

د چکنور ملا صاحب په ۱۹۱۹م کال کې دانګریزانو په وړاندې دغازي امان الله خان داستقلال دجګړې او جهاد داعلان هرکلې وکړ او دمومندو دغازیانو دیوه ستر لښکر په راغونډولو سره یې په "ډکه" کې د سپه سالار صالح محمد خان دماتې څخه وروسته په مومند دره کې دنګریزانو په وړاندې وسله والې مبارزې ته ادامه ورکړه او دهغوې دقواوو د پرمختګ مخنیوې یې وکړ.

د چکنور ملا صاحب د ۱۳۰۳ هجري لمریز کال په لویه جرګه کې هم برخه درلوده. پدې لویه جرګه کې ګډون کوونکو علماوو د شورشي ملایانو په مقابل کې

اماني رژیم ته یوه فتوی ورکړه چه په یوې برخې کې یې داسې راغلي وو: "مونږ علما و، ساداتو، مشایخو، وکیلانو، مشرانو او خپلو ټولو مسلمانو ورونو ته خبر ورکوو چې که هر څوک زمونږ دحکومت او دولت او یا ددولت د جوړو شوو نظامنامو په وړاندې خاینانه هلې ځلې وکړي، او د شخصي مقاصدو دپاره یا پخپله اقدام او یا په تحریک لاس پورې کړي، نو اولی الامر به هغوې ته دزندانه نیولې تر اعدامه دهرډول سزا دورکولو شرعي اختیار ولري او مونږ ټول علما، سادات، مشایخ، مشران او وکیلان به ددې ډول خاینانو د رفعې او دفعې دپاره، چې زمونږ افغانانو دشان او شرفه ډک ژوندانه په تاریخ داغ لګوي، هر راز قربانۍ ته چمتو او حاضر وو، یاستو او واوسو ! "[182]

دلویې جرګې د ختمیدو نه وروسته هم دچکنور د ملاصاحب په ګډون دیني علماوو د غازي امان الله خان څخه خپل ځرګند حمایت جاري وساتو. دانګریزي استخباراتو د رپوټونو په اساس د چکنور ملا صاحب داګست دلومړۍ نیټې د جمعې دلمانځه په خطبه کې، دعلماوو دسپارښتنو د منلو له امله، دپاچا ستاینه وکړه او اعلان یې وکړ چې نظامنامې نورې په بشپړه توګه د شریعت سره مطابقت لري . [183] دچکنور ملا صاحب دسپتمبر په شپږمه نیټه دعلماوو د دیرش (۳۰) کسیز هیئت په ډله کې دګوډ ملا او شورشیانو سره د خبرو دپاره لوګر ته لاړ، خو داخبرې کومې نتیجې ته ونه رسیدلې.[184]

دچکنور ملا صاحب د ۱۹۲۸ کال دشینوارو د اغتشاش په دوران کې بیطرفه پاتې شو. دلندن دټایمز ورځپاڼې د ۱۹۲۸ کال ددسمبر په لسمه (۱۰) ګڼه کې دیوه رپوټ په ترڅ کې ولیکل چې دحالاتو کلي (کونجي) د چکنور دملا په لاس کې ده خو هغه لاتراوسه کومه اعلامیه خپره کړې نده. دانګریزي استخباراتو

182 . رویداد لویه جرګۀ دارالسلطنۀ ۱۳۰۳، ۳۴۷ او ۳۴۸ مخونه.

183 . سنزل نوید (۱۹۹۹). ؟؟؟ مخ.

184 . هماغه ځای

په استناد "د ناپيژندل شوو دلايلو له مخې، د امان الله خان يو اځيني پلوي، د چکنور ملا صاحب، دد سمبر د مياشتې په پای کې خپل دريز بدل کړ او مخالفينو سره ملګرې شو.[185] پدې هکله د "اور په افغانستان کې" د کتاب دليکوالې د څرګندولو څخه معلوميږي چې دا کار به د چکنور د ملا صاحب د ملګرې عبد الواحد شينوارې په کوښښونو شوې وي. په آسترالياېي مستر ويد مشهور عبد الواحد شينوارې دانګريزانو جاسوس او د غازي امان الله خان پخوانې دښمن وو.[186]

د چکنور ملا صاحب د ۱۳۱۰ لمريز کال د جوزا د مياشتې په ۱۵ نيټه د نوي (۹۰) کلنۍ په عمر وفات او د خپل جومات په انګړ کې په درنښت سره خاورو ته وسپارل شو. د چکنور ملا صاحب يو زوې او درې لونې درلودې. اروانښاد سناتور غلام نبي چکنوري د چکنور د ملا صاحب يو اځنې زوي وو.

۵. دبابړې ملا صاحب

دبابړې په ملا صاحب مشهور، سيد امير جان، د قادريه د طريقې يو وتلې عالم او دهډې د ملا نجم الدين آخندزاده صاحب يو داسې مريد وو چې په ټولو ملي مبارزو کې يې ورسره برخه آخيستله. دانګريزانو ښکيلاک دغه سرسخته مخالف په ۱۸۴۵م کال کې د ليتهې په کلي کې زيږيدلی، لومړنې ديني زده کړې يې په خپل کلي کور کې د ماما صاحب په نامه يوه عالم نه ترلاسه او دزياتو زده کړو د پاره اسمار او نورو سيمو ته لاړ. دزده کړو د ختميدو نه وروسته د "باجوړ" د سيمې د "چارمنګ" د درې د "بابړې" په کلي کې ميشت او دبابړې د ملا صاحب په نامه مشهوره شو.

---

185. دبريتانيا کتابتون، دبريتانوي هند ددفتر اسناد ثبت شوي اسناد، سياسي او پټه څانګه، د ۱۹۲۸ کال د ۱۲۸۷ د لسمې برخې ۲۹۱۱ مخ.
186. Stewart, Rhea Talley (1973)، ۵۳۹ مخ.

دبابړې ملا صاحب په ۱۹۰۲م کال کې د هډې د ملا نجم الدین آخندزاده صاحب تر وفات کیدو وروسته دانګریزانو په وړاندې خپلو وسله والو مبارزو ته دوام ورکړ او دباجوړ د سیمې د خپلواکۍ غوښتونکو قواوو مشرې ورپه غاړه شوه. هغه د چکنور د ملاصاحب او ترنګزو دحاجي صاحب په مرسته د "لکړو"، "اقرب ډاګ" او "شبقدر" په بیلابیلو جبهو کې دانګریزانو سره جنګیدلی دئ. پدې ترځ کې د موмندو، ترکانړیو، او اوتمانزو دقامونو په ګډون، د "شبقدر" په سیمه کې په انګریزانو د ۱۹۱۵م کال د مشهورې حملې دخاطرو او کیسو انګازې لا تر اوسه هم د آزاد سرحد په مختلفو سیمو کې اوریدل کیږي.[187]

دبابړې ملا صاحب د ۱۳۰۴المریز هجري کال د روژې په میاشت کې د ۸۰ کلنۍ په عمر وفات او د "چارمنګ" د "ګل آباد" په کلي کې خاورو ته وسپارل شو. دبابړې د ملا صاحب تر وفات وروسته د هغه مشر زوې، په ګل صاحب مشهور محمد یوسف، آزادۍ غوښتونکو مبارزو ته ادامه ورکړه او د "ګل آباد" په کلي کې یې د "اتفاق" په نامه یوه جریده هم خپروله.

۶. دسرکانړو میا صاحب

دکنړ د سرکانړو په میا صاحب مشهور، میا محمد اکبر شاه دهډې دملا صاحب نجم الدین آخندزاده هغه نومیالي او وتلې مرید، شیخ او روحاني و، چې دده سره یې یو ځای دانګریزانو په مقابل کې په غزاګانو کې برخه اخیستې ده.

دسرکانړو میا صاحب دننګرهار په کامه کې زیږیدلی او دهډې دملا صاحب سره یې یوځای دچمرکنډ په سیمه کې دانګریزانو سره مبارزه کوله. کله چې دامیر حبیب الله خان په وخت کې دهډې ملاصاحب بیرته ننګرهار ته ستنیده، نو دکنړ د سرکانړو خلکو ترې وغوښتل چې خپل یو خلیفه هغوې ته واستوي.

187. صابر، محمد شفیع. تذکرۀ سرفروشان سرحد

دهغوي غوښتنه ومنل شوه او محمد اکبر شاه ورته واستول شو، چې وروسته يې د سرکاڼو دميا صاحب په نامه شهرت وموند.[188]

د سرکاڼو ميا صاحب د استقلال په جګړه کې هم برخه درلوده او د پوهنې او هيواد د ترقۍ پلوي هم وو. کله چې غازي امان الله خان په ۱۳۰۲ لمريز هجري (۱۹۲۳)م کال کې دهيواد د ترقۍ او پرمختګ دپاره خپل اصلاحي پروګرامونه پيل کول، او د پوهنې په برخه کې د انجونو د ښوونځيو جوړول هم پکې شامل وو، نو د سرکاڼو مياصاحب يې کلک ملاتړ وکړ. پدې هکله د اتحاد مشرقي د جريدې د ۱۹۲۳ کال د جنوري د ۱۳مې نيټې ګڼې د سرکاڼو دميا صاحب دملاتړ يوه اعلاميه نشر ته وسپارله، چې د کنړ مشرانو او مخورو هم امضا کړې وه.[189]

دميا صاحب لنګر دانګريزانو په مقابل کې د کنړ دغازيانو دمه ځای وو، او د کنړ خلکو به يې دغازيانو د خوراک څښاک دپاره په خلاص مټ مرسته کوله.

۷. داسلام پور ميرصاحب جان پاچا صاحب

په شيخ پاچا مشهور د کنړ د اسلام پور دپاچا صاحب اصلي نوم ميرصاحب جان پاچا وو چې د نسب شجره يې دمشهور محدث سيد علي ترمزي (پيربابا) له لارې حسين بن علي بن ابي طالب ته رسيږي[190].

داسلام پور پاچا صاحب، دهډې د ملانجم الدين آخندزاده صاحب خليفه او دانګريزانو سخت دښمن بلل کيده. هغه د نورستان دپخواني حاکم سيد قادر جان پاچا تره او داسلام پور ددوو متنفذو سيدانو، سيدعباس پاچا او بابا

---

188. رفيع، حبيب الله. د استقلال څلورمه جبهه، د ۱۴۷ مخ لمنه

189. دانګريزانو داستخباراتو پټ رپوټونه، دسياسي او پټې څانګې د۱۹۲۴کال دفبروري دمياشتې د اومې نيټې ۲مه ګنه، د۱۰/۱۰۸۱ ګڼې ۱۰۵۴ مخ.

190. داسلام پور دپاچا صاحب د لمسي اروابناد سيد عبدالله پاچا په لاس ليکل شوې قلمي يادداشت.

پاچا، پلار ؤ. ویل کیږي چې هغه دامیر حبیب الله خان په دربار کې منلې شخصیت، د سردار نصرالله خان سره ډېر نژدې، او ډېر نفوذ خاوند ؤ.

میر صاحب جان پاچا د هډې صاحب متولي او دهغه دلنگر یا خیراتي پخلنځي مسئولیت هم په غاړه درلود، دکوم دپاره چې امیر حبیب الله خان په کال کې دولس زره (۱۲۰۰۰) روپۍ ورکولې.[191] میر صاحب جان پاچا په ۱۹۰۷ م کال کې د بریتانوي هند څخه د امیر حبیب الله خان د لیدنې سره سخت مخالفت درلود، خو بیا هم امیر حبیب الله خان ورته په درنه سترګه او احترام کتل.

داسلام پور پاچا صاحب د مومندو د ۱۹۰۸ او ۱۹۱۵م کال په غزاګانو کې دکنړ دیوې برخې د مجاهدینو مشري په غاړه درلوده. هغه د ۱۹۱۹ کال په فبروري کې دامیر حبیب الله خان دمرګ نه وروسته دپاچا په حیث دسردار نصرالله خان په سر پګړۍ وتړله، اودشهزاده امان الله خان په مقابل کې دمقاومت دپاره یې ورته دپنځه زره (۵۰۰۰) کسیز لښکر د برابرولو وعده ورکړه.

۸. کاکا جي صنوبر حسین مهمند

کاکاجی صنوبر حسین دهند د نیمې وچې د خپلواکۍ د بهیر مخکښ غړي، د پښتونخوا نومیالې سیاستمدار، هغه منوره ادیب، شاعراو ژورنالست ؤ چې یوازې په ژبه او قلم نه، بلکې په عمل کې یې هم دازادۍ په جګړه کښې عملې برخه اخیستې وه، او د ژوند زیاته برخه یې دانګریزي استعمار سره په مبارزه کې تیره کړه.

191. Who’s Who in Afghanistan (1914)، ۲۰ او ۲۱ مخونه.

کاکاجی صنوبر حسین مومند په ۱۸۹۷ م کال کښې پېښور سره نژدې په "کړه وله" نومې کلي کښې چې د پېښور د ښار جنوبي لورې ته په اته کیلومترۍ کې، بډه بیرې سره نژدې په کوهاټ روډ پروت دئ، زیږېدلې وو. هغه د ابتدائی او متوسطه تعلیم د حاصلولو نه وروسته په ښونځي کې د استاد په توګه مقرر شو، خو دخپلو انقلابی افکارو او انګریزانو سره ددښمنۍ له امله یې ډیر ژر سرکاري کار پرېښود، او په سیمه کې یې د دهقانانو او مزدورانو په تنظیمولو سره دهیواد دازادۍ په عملی سیاست بوخت شو. هغه لومړې دخدائی خدمتګار او بیا دکانګرس دسیاسي تګ لارو پیروي کوله، خو دخپل تیز او انقلابی خوې او خاصیت له امله هلته پاتې نۀ شو.

چې یې سر چیرې خزان وَته ټیټ نه شو ځکه
نوم پرې ادې ایښې صنوبر دئ

کاکاجی دعدم تشدد د سیاست سره موافقه نه درلوده او هغه یې دوخت او حالاتو مطابق نۀ ګڼلو. هغه دانګریزي استعمار نه سخت نفرت درلود او دانګریزانو د ملګرو او د تالی څټو خانانو، اربابانو او جاګیردارانو خلاف مبارزه یې دخپل سیاست اصلي مقصد ګاڼه.

دهند انګریزی حکومت کاکاجی د څه مودې دپاره بندي کړ. له زندانه د خلاصیدو وروسته دوطن او خلکو سره دهغې مینه او دانګریزانو نه نفرت نور هم زیات شو. هغه دیوه ټینګ سیاسي تنظیم د جوړولو ضرورت درک کړ او د "سیلاب" په نامه د یوې اونیزې په خپرولو یې لاس پورې کړ. انګریزانو نه یواځې د "سیلاب" په خپرېدو بندیز ولګولو، بلکې د کاکاجي د بیا نیولو

هڅې یې هم پیل کړې، نو هغه د بندي کېدو نه د ځان د ژغورلو او انګریزي استعمار په وړاندې د مبارزې د جاري ساتلو د پاره د پټې (زیرزمیني) مبارزې لار غوره کړه. کله چې په کاکا جي د کار کولو ساحه نوره هم تنګه شوه، نو د ملګرو په مشوره د آزادو قبایلو سیمې ته لاړ. هغه لومړې په باجوړ کښې دیره شو او بیا په غازي اباد نومې کلی کښې د ازادۍ دیوه بل سترغازي حاجي صاحب ترنګزیې سره ملګرې شو، او د ازادۍ جدو جهد ئې په بله بڼه جاري وساتو.

څرنګه چې کاکا جی صنوبر حسین مهمند په اصل کې یو ریښتوني انقلابي ادیب، پوه او ژورنالست ؤ او د هغه وخت د مطبوعاتو په ارزښت او اهمیت ښه پوهیده، نو ځکه یې په خلکو کښې د سیاسی شعور د پیدا کولو او د ازادۍ په قیمت او اهمیت د هغوې د پوهولو د پاره د "شعله" نومې یوې مجلې د خپرولو کار پیل کړ. دا مجله به د "المجاهد" د خپروني په شان په لاس جوړې شوې مطبعې کې چاپیده. د رسالې لیکونه به د کاکا جی خپل ؤ. خبرونه، تبصرې او مضمونونه به ئې هم لیکل.

کاکا جی په پښتو، اردو او فارسي ژبو پوهیده. د انګریزی ادب مطالعه ئې هم لرله. د تخلیقی ادب سره سره یې د عمر خیام د رباعیاتو ژباړه هم وکړه، او د ایران دیوه انقلابی شاعر لاهوتی، انقلابی نظمونه ئې هم پښتو ته راواړول، او د نړیوال شهرت د خاوند مصری ادیب ډاکټر طه حسین او شاه ولی الله د کتابونو د ترجمو نه علاوه ئې د مشهور صحابی ابو ذر غفاری رض د ژوند حالات هم ولیکل. د هغه په نورو چاپ شوو آثارو کې د آزادۍ په غور ځنګ د خپلو دوو شهیدانو ملګرو صاحبزاده اسلم او حافظ عبدالستار کتاب هم شامل دئ.

کاکا جی په ۱۹۴۷م کال کې د پاکستان د جوړیدو نه وروسته بیرته پیښور ته راغئ او د خپل انقلابی ملګری صاحبزاده اسلم خان شهید په نوم ئې د "اسلم" په نامه مجله خپره کړه، خو بیا وروسته دا مجله هم د "سیلاب" په سرنوشت

اخته او د حکومت د بندیز سره مخامخ شوه. کاکاجی په پښتونخوا کښې د ترقی پسند ادبی تحریک په بنسټ ایښودونکو کې شامل ؤ او د انجمن ترقی پسند مصنفینو (ترقي غوښتونکو لیکوالو د ټولنې) په جوړولو کښې ئې برخه واخسته. هغه په ۱۹۵۴ م کال کې د ټولنې د مشر په توګه بندي کړای شو. هغه د اولسی ادبی جرګې په جوړولو کښې هم مهم رول ولوباوه.

کاکاجي صنوبر حسین د ژوند تر پایه په پښتونخوا او پاکستان کې د نوي استعماري نظام په خلاف قلمی او سیاسي مبارزې ته ادامه ورکړه. هغه د چارواکو د سترګو اغزي ګڼل کیده او له همدې امله د ناروغۍ او بوډاتوب سره سره په ۱۹۵۲ م کال کې بیا ونیول شو او د جیل نه دلاهور د شاهی قلعه اذیت خانې (د شکنجې ځای) ته واستول شو چرته چې دزړه او ساه لنډۍ په رنځ اخته شو. خو حکومت ترې بیا هم ویره کوله، او تر هغه وخته یې بندي وساتو تر څو چې یې د ژوندي پاتې کیدو هیله له منخه لاړه.

ستر انقلابي مشر، سیاسی- ادبي شخصیت، لیکونکې، شاعر، روښان فکره انسان، کاکاجي صنوبر حسین، د ۱۹۶۳ م کال د جنورۍ په دریمه (۳) نیټه د دې فانی نړۍ نه سترګې پټې کړې او په خپل پلرني کلي "کړه وله" کې خاورو ته وسپارل شو. روح دې ښاده اوسي.

۹. غازي ماسل خان (محصل خان)

ماسل خان (محصل خان) مومند د حاجی محمد امین کوډاخیل پلار او د فضل المنان کوډاخیل نیکه، په قام مومند، په مومندو کې اتمر، بیا کوډاخیل او په کوډاخیلو کې مستي خیل وو.

غازي محصل خان مومند د انګریزانو سخت مخالف او د هغو سره په پرلپسې جګړو کې د مومندو د غازیانو یو وتلې مشر وو. هغه د استقلال په جګړه کې هم د ډکې په محاذ کې درنه برخه درلودلې ده. انګریزانو په خپلو استخباراتي

اسنادو کې غازي محصل خان مومند ته د مومندو د برید کوونکو ډلو د زړه ور او بې باکه مشر خطاب کړې دئ.

محصل خان مومند د انګریزانو سره د دښمنۍ او مبارزو له امله په اولس کې بشپړ محبوبیت ترلاسه کړې او په اولسي سندرو او غزلو کې به یې ستاینه کیدله. ښاغلې حبیب الله رفیع د استقلال د څلورمې جبهې په یوې ښسلونې کې د غازي محصل په هکله لیکي چې دده په مرګ ټول اولس ووژل او منظومې ویرنې یې پسې جوړې کړې چې څو نیمګړې نمونې یې په لاندې ډول دي:

دماسل خان د مرګ خبر راغی | په چا شو غم په چا اختر راغی
دمرګ خبر یې د لندنه خور شنه | چې ماسل خان بندي د ګور شنه
ماسل خان ګل و د ګلاب | خلکه دیدن یې دی ثواب
ماسل خان پسې مسینې نغارې ځي | مومندو له جرګې ځي

۱۰. میراجان سیال مومند

اروا ښاد میراجان د حاجي میا جان زوې او دملک بازوان لمسې د ۱۹۱۲م کال دمارچ په میاشت کې دمومندو په کوډاخیلو کې زیږیدلې ، او دلیکوالۍ او شاعرۍ په مهال یې ځانته د "سیال" تخلص ټاکلې ؤ. نومورې دودیزه او لومړنۍ زده کړې په خپل کور او کلي کې له ګڼو استادانو څخه ترلاسه کړې، په پښتو ، فارسي او اردو ژبو کې یې لیک لوست کولاې شو او یو څه په عربي او انګریزي ژبو هم پوهیده.

ښاغلي سیال او دده کورنۍ ټل دانګریزانو داستعماري سیاست مخالفت کړې او دهغو په مقابل کې یې په

غزاګانو کې درنه برخه اخیستې ده. د ده دوه مشهور ترونه ملک محمد عمر خان او ملک خان جان هم په همدې غزاګانو کې شهیدان شوي دي.

اروابناد سیال خپله سیاسي روزنه د ښاغلي کاکاجي صنوبر خان مومند مرهون ګڼي او د خپلو سیاسي افکارو په هکله پخپله لیکي چې "په ۱۹۱۹م کال کې د برو پښتنو د آزادۍ په تحریک پسې د لرو پښتنو او پښتونستان د آزادۍ حرکت هم سم راروان و او ورو ورو ګړندي کیده، ترڅو چې په ۱۹۳۰م خواوشا کې کې یې ښه زور پیدا کړو او دغه وخت په پښتنو کې د قومیت او ملیت او وطنیت جذبې راولټېدلې او په ما کې هم د "پښتون" اخبار[192] له برکته قومي جذبه رابیداره شوه او د قومي بیدارۍ خواته مې پام شو او د قومي خدمت ارزو او مینه راسره ملګرې شوه. د دې لارې محترم ملګرې او پوه مشر او ښه لاربښوونکی خان صنوبر حسین خان مومند، چې اوس په کاکاجي مشهور دئ، هیڅکله نه شم هیرولی او دی د خپلې لنډې ګنډې سیاسي دنیا او ماحول رهنما او استاد بولم".

ښاغلي بختاني خدمتګار د سیال مومند د کلیاتو په مقدمه کې پدې هکله لیکي چې "دغه (د خدایي خدمتګار) تحریک او حزب په "عدم تشدد" پابند او کاکاجي د هغه وخت د مترقي نظرېې خاوند او دغه پابندي یې نه منله، نو که څه هم ښاغلي سیال خپله قومي جذبه د د قومي بیدارۍ خواته پام او قومي خدمت آرزو او مینه د پښتون مجلې له برکته بولي، مګر د آزادو قبایلو د عیني موقعیت او ښایي، چې تر څه حده پورې د کاکاجي د نظر تر اغیز لاندې نوموړي د انګریزانو په مقابل کې په ملي آزادۍ بخښونکو غزاګانو کې سربیره پر فکري، نظریاتي، تنظیمي او قلمي خدمتونو د جګړه ګرونو تـه هم ورغلې او عملي برخه یې اخیستې ده. مثلا په ۱۹۲۷م کال کې د فقیرصاحب په غزا کې،

192. د پښتون په نامه مجله د پاچا خان د "خدایي خدمتګار" د ګوند نشراتي ارګان ؤو.

په ۱۹۳۰ کال کې دډنډونو په غزا کې، په ۱۹۳۳م کال کې دګند او په لومړنۍ غزا کې او په ۱۹۳۵م کال کې دګند او په دویمه غزا کې عملا شامل و ".

سیال صیب د مومندو په سیمه کې دآزادو ولسي مدرسو دجوړولود هڅو په ترڅ کې دکوډاخیلو مدرسه جوړه کړې او پخپله یې هم پکې دافتخاري ښوونکې په توګه خدمت کړیدئ.

اروابناد سیال د "ویښ زلمیانو " د ډلې غړیتوب درلود ، د هند دنیمې وچې تر ویش دمخه یې د "مومند "او "الغازي " په نامه خپرونې کړي او د پاکستان دجوړیدو نه وروسته یې د "لوې پښتون " مجله تاسیس او چلولې ده. دا مجله لومړې په جلال آباد کې د اتحاد مشرقي په مطبعه او بیا وروسته په کوډاخیلو کې دجوړې شوې مطبعې په ذریعه چاپیدله او دویښ زلمیانو لیکوالو او شاعرانو به هم ورسره مرسته کوله.

اروابناد میراجان سیال په ۱۹۹۰ م کال کې په پیښور کې دورپیښې ناروغۍ له امله دژوند پور ورلنډ کړ. دده نه تر شلو زیات څیړنیز او تخلیقي پښتو آثار په میراث پاتې دي. دده په چاپ شوو آثارو کې دوه دمینې شهیدان، دمومندو غزاګانې، دپښتنو قبیلو شجرې، ایمل خان مومند ، دچکنور ملا صیب، دپښتونخوا افسانې، په افغانستان کې مهمې تاریخي پیښې، سفرنامه، زما اندیښنې، دریا خان اپریدې، په نولسمه پیړۍ کې دافغاني تاریخ یوه برخه، دپښتونخوا شتمني، پښتني غړونه، دسیال کلیات او په پښتنو پردو څه کړي کتابونه او رسالې شامل دي.

۱۱. د بتخاک حضرت صاحب (عبدالشکور)

د بتخاک حضرت صاحب عبدالشکور المجددي د هډې د ملا صاحب مريد او خليفه وو. هغه د ۱۹۰۸ کال د سرې غزا د لښکرو مشر او د انګريزانو سره په مړانه وجنګيد.

د بتخاک حضرت صاحب عبدالشکور مجددي د ۱۹۰۲ کال د مومندو دلښکرو دهغه پاڅون مشر هم وو ، د کومې په نتيجه کې چې د "اقرب" په ډاګ کې انګريزي قواوو ته د يوې سختې خونړۍ جګړې په ترڅ کې ډېر تلفات ورواوختل. دبتخاک حضرت صاحب په ۱۹۱۰م کال کې وفات شويدئ.

دریمه نښلونه : دوسلو سره د پښتني قبایلو مینه او د هغوې دوسلو ډولونه

پښتانه ځوانان وسله (اسلحه) خپله ګاڼه ګڼي. ددوې لومړنۍ وسلې به ساده او په لاس جوړې شوې وې. په دوې کې دنباله پُر، بغل پُر (لټ والا یوډزي)، پیتي (لیندۍ والا چې کارتوس یې په سر کې سُرپ درلودل)، دهن پُر یا سه رخ (چې باروت یا دارو او داوسپنې ګولۍ یې په کارولې) او فتیله ای ټوپک شامل وو.

دآزاد سرحد قبایلو له پخوا راهیسې په خپلو سیمو کې د ټوپکو او وسلو د جوړولو کارخانې جوړې کړې وې. په دې کې دافریدیو د آدم خیلو دره اوس هم په ټوله نړۍ کې دوسلو د جوړولو له امله شهرت لري. دوې به په ډیر مهارت سره بې لدې چې عصري ماشینونه ولري، دانګریزي وسلو نقلونه (کاپیانې) هم جوړولې.

په قبایلي سیمو کې دپنځه ډزو، فرانسوي، سرپوښ، جاغور لرونکو غوګینو، او جاغور لرونکو لس ډزو ټوپکو په شان په لویدیز کې جوړ شوي ټوپک لږه موده وروسته رواج شول.

دپښتنو قبایلو دوسلو دلاسته راوړلو تر ټولو مهمه وسیله خپله دانګریزانو لښکر وو. دوې ته په انګریزي قواوو حمله او ددوې نه دوسلو نیول ویاړ وو. دوې به د وژل شوو انګریزي عسکرو او منصبدارانو څخه وسله راخیسته، په بریتانوي هند کې به یې ددوې د وسلو په ډیپوګانو بریدونه کول، او دبریتانوي هند دلښکر څخه تښتیدلي کسان به هم ددوې سیمې ته خپلو وسلو سره یو ځای پناه وروړه.

قبایلي سیمو ته به اکثره دکابل نه هم وسلې ورتلې. د۱۸۹۰ کال نه وروسته دپښتنو قبایلي سیمو ته د پارس د خلیج او مکران د سواحلو له لارې په پراخه پیمانه د وسلو راوړل او سوداګري پیل شوي وه. که څه هم انګریزانو تر ۱۹۱۰ م

کاله ددې وسلو د وړو راوړو د کاروبار په وړاندې تر یوې اندازې خنډونه او موانع ایجاد کړل، خو هیڅکله هم دغې په پوره مخنیوي بریالي نشول.

په آزاد سرحداو په خاصه توګه په مومندو کې د۱۸۹۷ – ۱۸۹۸ د خونړیو جګړو نه وروسته انګریزانو د سرحدي چارو په هکله په خپلې پالیسۍ کې بدلون راوست. دا نوې پالیسي په دریو ټکو ولاړه وه: لومړې دقواوو تمرکز؛ دوهم دقبایلو په چارو کې د غیر ضروري مداخلې څخه مخنیوې؛ او دریم دوسلو د وړو راوړو او سوداګرۍ مخنیوې.[193]

ددې پالیسۍ هدف داوو چې له یوې خوا په قبایلي سیمو کې موجوده نفوذ او مداخلې ته دوام ورکړ شي، خو دتلفاتو د کمولو او د هغوې دراپارولو د مخنیوي دپاره دې پر هغوې د حکومت کولو د کوښښونو څخه لاس واخیستل شي. له بله پلوه باید تر ممکنه حده دوې ته د وسلو درسیدو د مخنیوي له لارې ددوې د یرغل قابلیت او امکانات محدوده شي.[194] خو پښتني قبایلو ته د وسلو درسیدو د مخنیوي خبره کومه نوې خبره نه، بلکه دانګریزانو دا کوښښ د پنځوسو کلونو راهیسي روان ، او هیڅکله هم بریالې نه شول.

انګریزانو چې د پښتنو قبایلو په وړاندې د کومو پرمختللو وسلو نه استفاده کوله په هغو کې Lewis او Vickers ماشینګنې، زغره وال ګاډي، ماشیني ترانسپورت، Mills لاسي بمونه، زهري بمونه، سپک او درانده توپونه او جنګي الوتکې شاملې وې.

---

193. Great Britain, Parliamentary Papers, 1898, LXIII, N-WF, Cmd. 8714, pp. 11-17.

194. Spain, James W. (1963)، ۱۲۰ مخ

څلورمه نښلونه : څو مهم تاریخي عکسونه

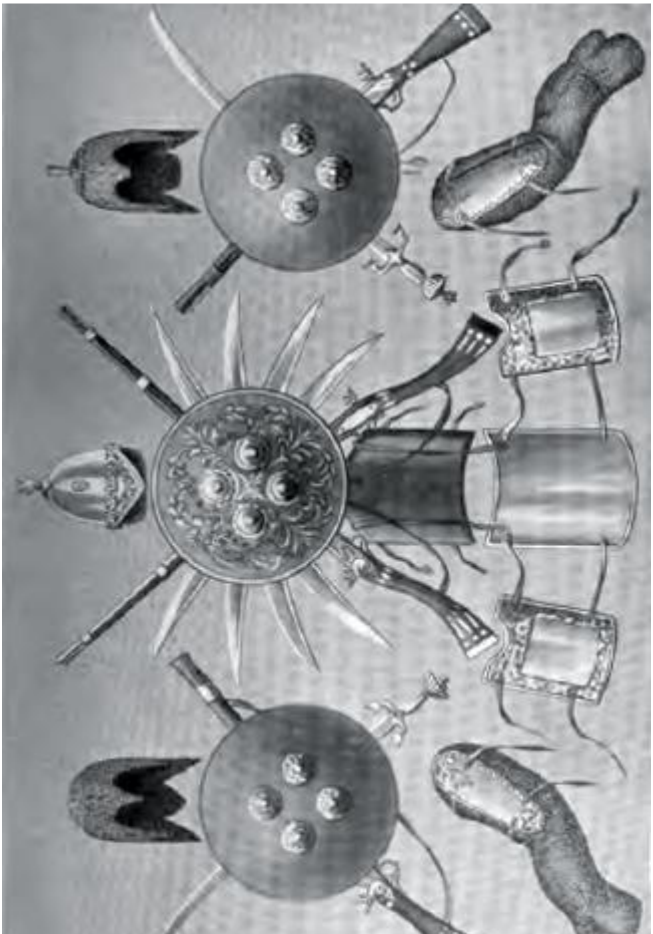

دافغانانو پخوانۍ وسلې

افغان جنګیالي

په یو ډزو ټوپکو سمبال جنګیالي

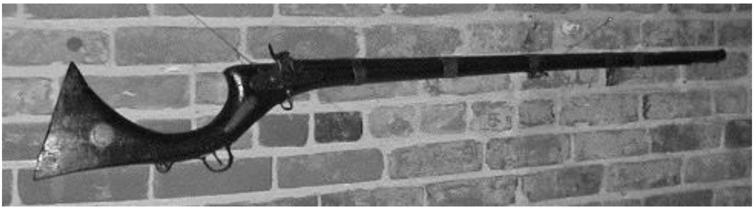

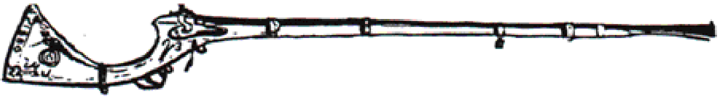

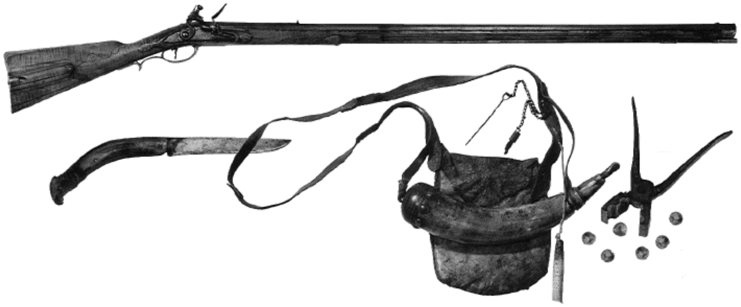

یوډزې Martini-Henrys ټوپک

په نسبي توگه عصري جاغور لرونکې ټوپک

د Sinders یوډزې ټوپک

د آزاد سرحد دافریدو په سیمه کې دوسلو جوړول(۱۹۵۰)

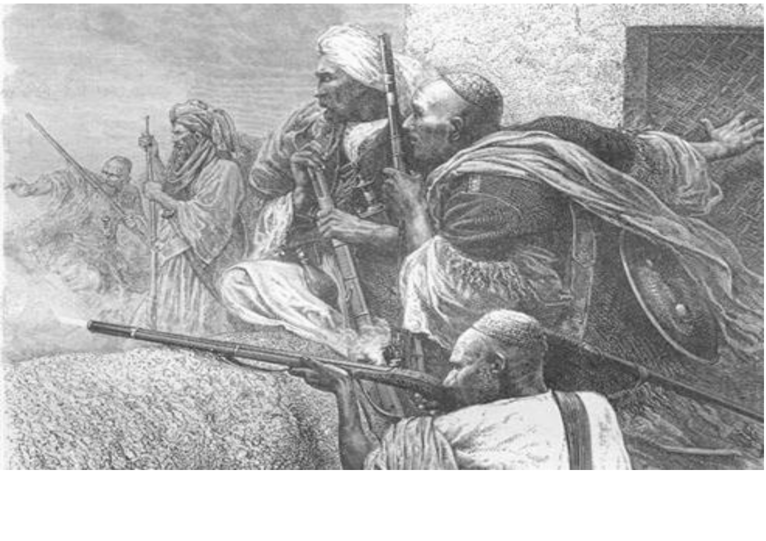

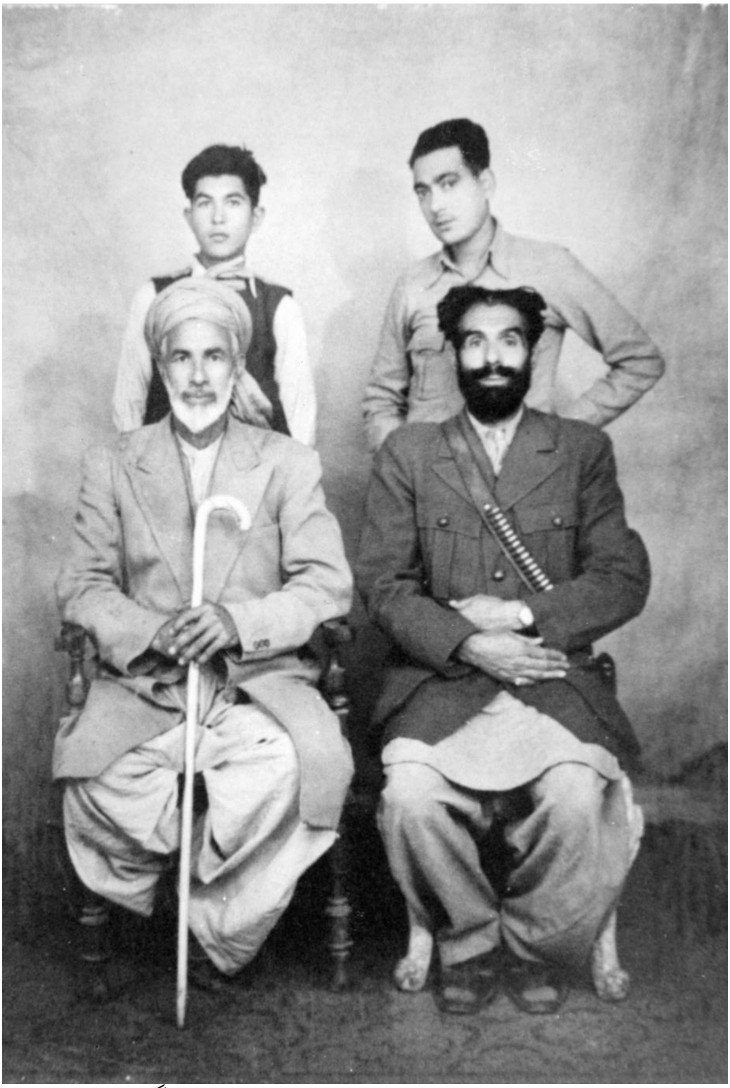

اروابناد کاکاجي صنوبر حسین مومند او ملګري

مومند غازیان په انګریزانو حملې ته روان دي

دانګریزانو دبریتانوي هند هندوستاني قواووې

اروانباد صنوبر حسین مومند د خپلو ملګرو سره

اروانباد سیال مومند دیوه افغاني هیئت په ملګرتوب هندوستان ته د سفر په ترڅ کې د مهاتما ګاندي د سونې پرځای د ګلونو د ګېډۍ د اېښېدو په حال

انگریزي قواوې د تیښتې په حال کې

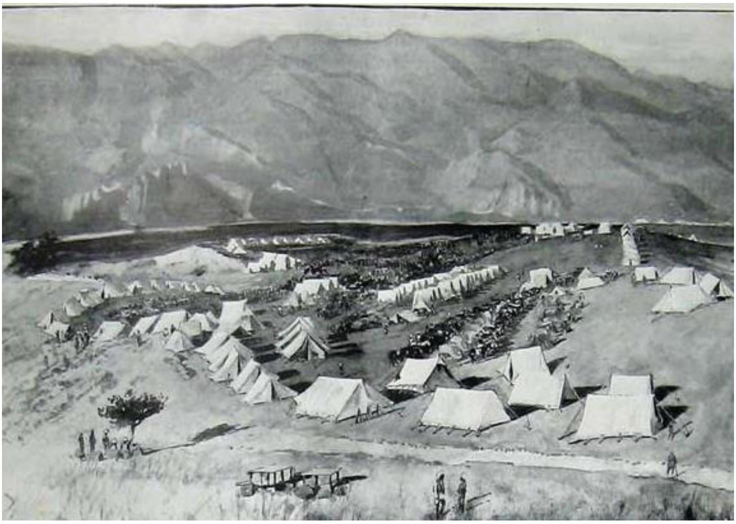

د مومندو د جړوبي په سیمه د انگریزي قواوو تیرې

دانگریزانو سره دآزاد سرحد دقبایلو دیوې جگړې انځور

دانگریزانو سره دآزاد سرحد دقبایلو دیوې جگړې انځور

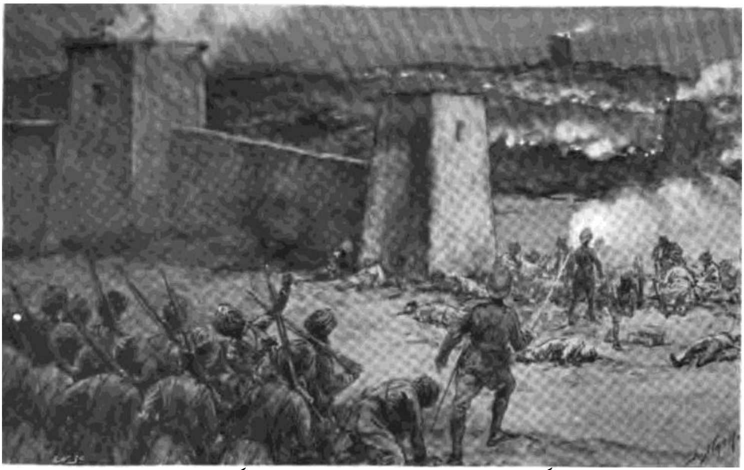

دانگریزانو سره دمومندو دیوې جگړې انځور

دانگریزانو سره دکړپې په غاښې کې دمومندو دیوې جگړې انځور

دانګریزانو سره دآزاد سرحد دقبایلو دیوې جګړې انځور

دانگریزانو لخوا دمومندو دسیمې دمحاصربدپاره تاو شوي اغزن سیم انځور

کیوناري په ګندمک کې د کنړ د سید محمود پاچا سره

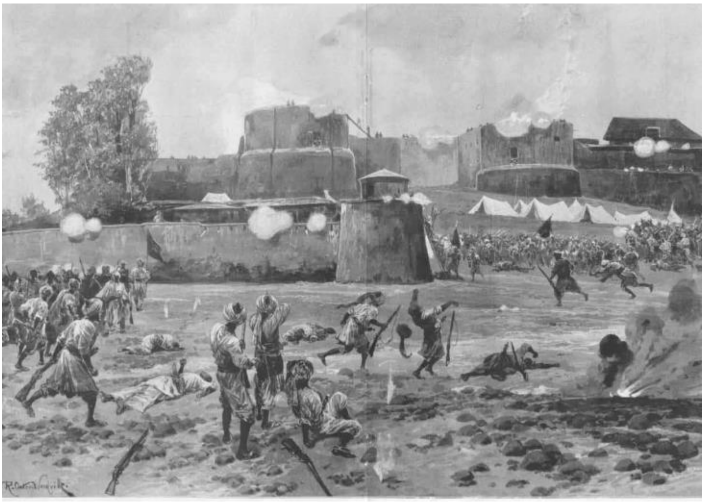

د شبقدر قلا د غازیانو تر حملې لاندې

په پېښور کې دبرنس دکاروان تم کېدل

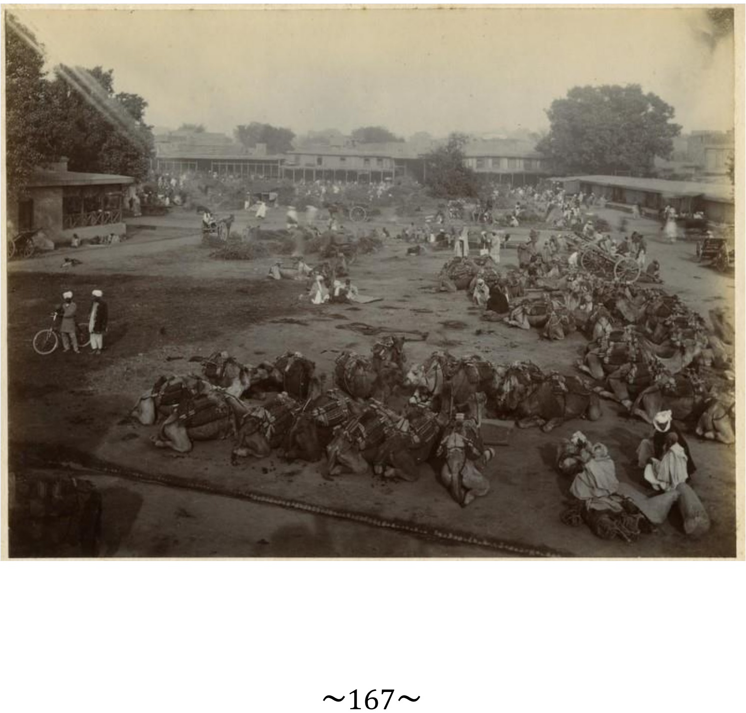

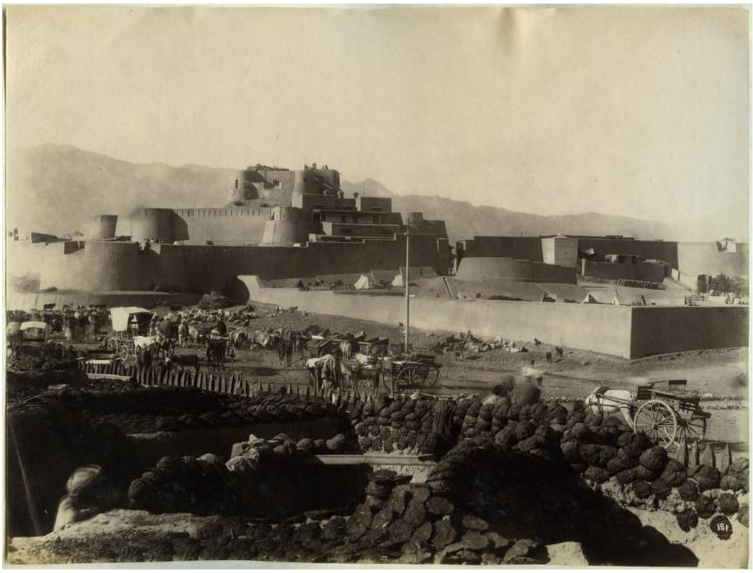

په ۱۸۸۰ کال کې د جمرود قلا

په ۱۸۷۱ کال کې د پېښور بالا حصار

د غازی میرزمان خان د جهاد هغه بیرغ چې په **۱۹۱۸** میلادي کال کې په زندان کې یوه سړي په خنجکي (کروشنیل) له وریښمو نه اوبدلی وو

غازي امان الله خان، ملکه ثریا او د کنړ غازي میرزمان خان
په پغمان کې د **۱۹۲۵** میلادی کال د استقلال د جشن د مراسم

پنځمه نښلونه : دډیورنډ د کرښې د لوزنامې پښتو ژباړه

په داسي حال کي چي دهندوستان په خوا کي دافغانستان د سرحدي سيمي په هکله ځيني مسأ لي رامنځ ته شوې،او په داسي حال کي دواړه والاحضرت امير او دهندوستان حکومت هيله من دي چي دغه مسأ لي ددوستۍ په فهم او ددواړو دنفوذ دساحو دحد په ټاکلو سره حل کړي ،تر څو په آينده کي ددغو متحدو حکومتونو تر منځ ددغي موضوع پر سر دنظر اختلاف نه وي ، په دې وسيله په لاندې ډول سره موافقه وشوه.

دوالاحضرت دتوابعو ختيځه او سهيلي سيمه دي له واخان نه دپارس تر پولې پورې دي هغه ليکه تعقيب کړي چي په هغې نقشي باندي ښودل شوې چې له دغه توافق ليک سره مله ده.

دهندوستان حکومت به هيڅ وخت په هغو سيمو کې چې له دغي ليکي نه آخوا دافغانستان په لور پرتې دي مداخله ونه کړي ،او والاحضرت امير به هيڅ وخت په هغو سيمو کې چې له ليکې نه آخوا دهندوستان په لور پرتي دي مداخله ونه کړي.

دبرتانيې حکومت په دې ډول موافقه کوې چي والاحضرت امير دي اسمار او تر چاناک [څونک] پوري پورته ساحه وساتي. له بلي خوا والاحضرت موافقه کوې چې دی، په هيڅ وخت په سوات، باجوړ يا په چترال کې دباشګل يا ارنوايي درې په شمول مداخله نه کوې.دبرتانيې حکومت داسي هم موافقه کوې چې والاحضرت دي دبرمل سيمه ولرې کومه چي په هغه مفصلې نقشې کې ښودل شوي چې والاحضرت ته لادمخه سپارل شوې ده،او والاحضرت دپاتې وزيرستان او د داوړ په هکله له خپلي ادعانه تيريږي ،په همدې ډول والاحضرت دچاغي په باب له خپلي ادعانه اوړي.

د سرحدي سيمي ليکه به دافغان او برتانوي ګډو کمشنرانو له خوا له دې وروسته په تفصيل سره وکارل شي او حد بندي به شي په کوم ځاي کې چې دتطبيق وړ او مطلوب وي. ددغو کمشنرانو مقصد به داوي چې د سرحد په ټاکلو کې متقابل فهم ته سره ورسېږي داسي چې دغه ليکه دې تر نهايي امکان پوري دهغي نقشې له مخه وي چې له دغه توافق ليک سره مله ده، په داسي حل کې چې ددغي سرحدي سيمي دګانډيو کليو دموجودو محلي حقوقو رعايت پوره وشي.

دچمن دموضوع په ارتباط والاحضرت دبرتانوي نوي قشلې په هکله له خپل اعتراض نه تېرېږي او برتانوي حکومت ته دهغه حقوق پرېږدې چې د سرکې تايلري په اوبو کې يې په خپله په بيه اخيستې و. د سرحدي سيمي له دغه ټکي نه به ليکه په لاندي ډول وکارل شي.

دغه ليکه به پشا کوتل ته نژدې دخوجه امران غرو له لوړي نه چي دبرتانيې په سيمه کې به پاته کيږي، په هغه لور کښله کيږي چې مرغه چمن او دشربو چينه به افغانستان ته پاته کيږي اود نوي چمن چاونۍ او دافغان پوستي چې خلګ يې لشکر ډنډ بولي تر منځ نيمايي پوري رسيږي. دغه ليکه به بيا دريل وي ستيشن اودهغي پوښتۍ تر منځ چې دميان بلاک په نامه يادېږي، تر نيمايي پوري رسيږي او په داسي حال کي چي دجنوب په لور به روانه وي له خوجه امران غرو سره به بيا يو ځاي کيږي. په دې ډول غوښه پوسته به دبرتانيې په علاقه کې او دغوښي په جنوب او لويديځ کي دشوراواک سرک به افغانستان ته پرېږدي. دبرتانيې حکومت به ددغه سړک تر نيم ميلي پورې مداخله نه کوې.

ددغه توافق ليک دغه پورته فقرې دهندوستان دحکومت اودافغانستان دوالاحضرت له خوا دنظر ټول عمده اختلافات چې د سرحدي سيمي په باب ددوي تر منځ پيدا شوي وو، دپوره او قناعت ښوونکې فيصلې په ډول ګڼل کيږي او دواړه دهندوستان حکومت اووالاحضرت په ذمه اخلې چې جزۀ ياتو په باب ټول اختلاف لکه هغه چې له دي وروسته به دهغو منصبدارانو له خوا پري

غور کیږي چې د سرحدي خط د حد بندۍ د پاره تاکل کیږي ،د دوستۍ په روحیې سره به فیصله کیږي .د دي د پار چي تر هغو چې ممکنه وي د دواړو حکومتونو تر منځ د شکونو او غلط فهمیو سببو نه له منځه ولاړ شي.

د هندوستان حکومت چې د برتانیې حکومت په نسبت د والاحضرت له روغ نیتۍ نه په پوره ډول ډاډ من شوی او غواړي افغانستان پیاوړی او خپلواک ووینې د والاحضرت لخوا د جنګي لوازمو په رانیولو او اردولو باندي به اعتراض ونه کړې ،او دوي به په خپله د غه په هکله خه مرسته ورسره وکړې.
برسېره پردي د دې د پاره چې د والاحضرت د هغي دوستانه روحیې ښه وساتله شي چې په د غو مذاکراتو کې یې ښودلې د هندوستان حکومت ژمنه کوي چې په هغه د ولسو لکو کي شپږ لکه روپۍ زیاتۍ راوستل شي چې والاحضرت ته هر کال د مالیې مرستي په ډول ورکول کیږي.

هنري ماتمر ډیورنډ
د هندوستان د حکومت د باندنیو چارو وزیر

امیر عبدالرحمن خان
د افغانستان او د هغه د توابعو امیر

کابل د ۱۸۹۳ کال د نومبر ۱۲ نیټه

(ژباړه: ډاکټر محمد حسن کاکړ[195])

---

195. ډیورنډ دواحد ملت د بیلتون کرښه. دمقالو ټولګه. د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه – جرمني. ۲۰۰۷ ع کال، ۲۱۱-۲۱۴ مخونه

شپږمه نښلونه : دانګریزي استعمار سره د پښتنو قبایلو په مبارزو پورې تړلي دوه ریښتوني نکلونه

د یوه قبایلي غازي د میړانې دسترګو لیدلې کیسه

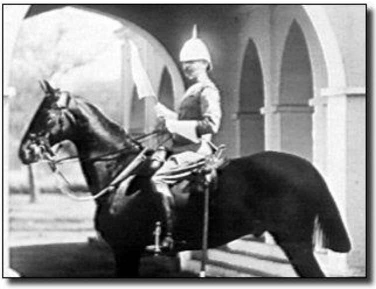

بادن پاول

بادن پاول (Baden-Powell) یو انګریزي منصبدار چې د سپرو ساتونکو پنځمې قوا قوماندان وو د "ژوندانه د پوهنتون ددرسونو " تر عنوان لاندې خپل خاطرات لیکلي چې په هغو کې د شمال مغربي سرحد یوه په زړه پورې خاطره هم شته. هغه لیکي چې هغه څه چې په هندوستان کې د عسکرۍ خوند زیاتوي دا حقیقت دئ چې د شمال مغربي سرحد په یوه نه، یوه برخه کې تل جګړه روانه وي. که څه هم ما په افغانستان او بلوچستان کې له یوه کاله زیاته تجربه درلوده، خو ما احساسوله چې که امکان ولري ددئ ډول جګړو په هکله باید زیات معلومات ترلاسه کړم. له همدې امله ما په اټک کې د سرحد په تطبیقاتو کې برخه واخیسته. له میروټ[196] څخه تر راستنیدو لږه موده وروسته مې د جنورې په ځلورمه نیټه د "سر بیندن بلډ" څخه یو تلګرام واخیست چې "په اومه نیټه د سارایي چرګانو ښکار کوو، هیله ده چې ملګرتوب راسره وکړې".

زه په مطلب پوه شوم او "مردان" او "درګۍ" ته نژدې ستیشن، د نوښار په لورې روان شوم. ما سنګاو سره نژدې جنرال او د هغه لښکرو ته ځان ورساوه.

196. د نوي ډیلي شمال شرق ته نژدې د اتراپردیش ایالت کې یو ښار ګوتې

راتلونکي سهار ته د "سنګاو" په پیچومي دیوې پرتمینې حملې دپاره ډیر د مخه راپاڅیدو. مونږ یوه دوه زره فوټه اوچت تړنګ ته مخامخ په یوې تنګې درې کې وو. د تړنګ په جګه څوکه د شلو په شاوخوا کې قبایلیان د خپلو جنډو سره زمونږ د حملې په انتظار لیدل کیدل. دوې د څوکې په اوږدو د کوچنیو ډبرو نه ځان ته سنګرونه جوړ کړې وو، کوم چې زمونږ د توپونو د پاره ښکلې نښې جوړولې. پداسې حال کې چې دغو توپونو درنې ګولۍ ورولې، زمونږ د قواوو حملې دوام درلود او بیلابیلو جګو ځایو ته ورختل.

له لرې څخه یوه پرتمینه ننداره دانګریز قوماندان بادن پاول په خپل لاس جوړ شوې انځور

زمونږ داړخ څوکې ته، چې د درې لنډه برخه یې جوړوله، دلرو ویشتونکو توپونو ډزو او پړقا، د دښمن د ډزو مخنیوې او زمونږ د لښکر پرمختګ سره مرسته کوله. خو دښمن د سنګر شاته د ځان پټونه شرم ګاڼه، دوې به لویې ډبرې بې ځایه کولې او په حمله کونکو به یې مخ ښکته راغړولې.

ددې جګړې په ترځ کې ما دخپل ژوند ترټولو زړه وره کارنامه ولیده. زمونږ د توپونو یوې ګولۍ یو سنګر والوزاوه، او د ډبرو او دوړو له منځه د سپیره رنګه جامو درې خیرې راښکاره شوې. دوې په ظاهره ډیر قهریدلې ښکاریدل. دوې شاید ویل چې "اوس به مو خوښ شو".

دوې دغره په لمنه ، پرتولو انګریزي قواوو دحملې دپاره په راښکته کیدو پیل وکړ. په دوې سختې ډزې پیل شوې. ددوې دوه تنه ودریدل او فکر یې وکړ چې ښه به داوي چې په چټکۍ سره بیرته ستانه او ځانونه د ځوکې شاته پټ کړې، خو دریم سړې په داسې حال کې چې پراخه خړ رنګه جامې ورپسې شاته الوتلې ، او یوه لویه پړقیدونکې توره یې په لاس کې وه، په یوې پرتمینې ننداړې سره راروان وو.

هغه په عجیبې چټکۍ سره تر هغه په ټوپونو راښکته کیدو ، تر څو چې یوه پاڼ ته راورسید. هلته دلارې د پیداکیدو دپاره یو شیبه تم شو ، خوبیا په راتیریدو بریالې او بې له ډاره بیا له یوې ډبرې بلې ته په ټوپونو راروان وو. دهغې شاوخوا ته دوړې کانې بادیدل، خو دهغه مخه یې نشوه نیولای، تر څو چې ناڅاپه وزنګید او ولوید. خو دا دیوې دوو شیبو دپاره وو؛ هغه په ښکاره لګیدلې وو خو دخپلې پښې ټپ یې تړلو. هغه بیا خپله توره راپورته او په داسې حال کې چې مونږ ته یې خوځوله، بیا ګوډ –ګوډ خو په پوره تکل سره راروان شو. دټول لښکر په مقابل کې په یواځې سر، دیوه زړه ور سړې پرمختګ، یوه ستره او داحساساتو ډکه ننداره وه. دهغه مخې ته زمونږ سړو په هغه باندې ډزې بندې کړې. دا دحیران پاتې کیدو او شاباسۍ له امله و، او که داسې امر شوې وو ، زه نه پوهیږم، خو یو یا دوه دقیقې وروسته هغه ناڅاپه پړمخ ولوید ، ورغښت، راغونډ او مړ شو.

کله چې زه وروسته هغه ځای ته وروختم ، او دهغه له څنګه تیریدم، نو پدې خبره خوشاله شوم چې زمونږ نه مخکې هلته ځینو رسیدلو هندوستاني عسکرو دشاباسۍ په توګه د هغه مړې سم او پوښلې وو.

دمومندو دسلطان ملا او دهغه د زوې کیسه

سلطان ملا په ختیه عیسی خیل مومند دملا حلیم سید مومند دتره زوې او دخاص کنړ اوسیدونکې و. خاص کنړ دجلال آباد او سرکانو تر منځه موقعیت

لري او د مومندو سيمې سره نژدې د چمرکنډ د مجاهدينو تګ راتګ به په همدې لاره کيده. د سلطان ملا کور به کله ناکله د چمرکنډ د مجاهدينو د مشرانو او استازو د دمې ځای هم و.

وايي چې د چمرکنډ د مجاهدينو يو استازې چې له جلال آباد څخه يې هغه مرکز ته اخبارونه او پوسته وړله، د سلطان ملا سره شپه شوه. سهار چې ميلمه رخصتيده نو سلطان ملا خپل ځوې ته وظيفه ورکړه چې هغه سره د بل کلې تر بريده بدرګه لاړ شې. د ملا زوې ګمان کاوه چې د ميلمه سره پيسې دي ، نو نيت يې ورته بد شو ، او د پيسو دلاسته راوړلو پاره يې ميلمه مړ او ديوه پانډ لاندې ښخ کړ.

سلطان ملا چې د خپل زوې په کار خبر شو ، نو هغه يې راوغوښت او د هغه څخه يې د ورسپارل شوې وظيفې د سرته رسولو په هکله پوښتنه وکړه. د ملا زوې په ځواب کې وويل چې "هغه ميلمه مې خپل ځای ته ورساوه ! ". د دې خبرې په اوريدو او د ميلمه پالنې او پښتني دود په خلاف د زوې د دغه بې پښتو کار په بدل کې، سلطان ملا خپل زوې ته وويل چې "زه به تا هم خپل ځاې ته ورسوم ! "، او دې سره سم يې خپلې جرمنۍ تمانچې سره په زوې څو ډزې وکړې او هغه يې په خپل لاس په هماغه ځاې کې وواژه.

ماخذ او دزياتو معلوماتو دپاره داسنادو او کتابونو فهرست

انګريزی کتابونه

- Adamec, L. W. (1967). Afghanistan, 1900-1923; A Diplomatic History. Berkeley, University of California Press. (د ۱۹۰۰ او ۱۹۲۳ کلونو ترمنځ دافغانستان ديپلوماتيک تاريخ)
- Adamec, L.W. (1974). Afghanistan's foreign affairs to the mid-twentieth century: relations with the USSR, Germany, and Britain. Tucson: University of Arizona Press. (دشلمې پيړۍ ترنيمائي پورې دافغانستان خارجي چارې: دشوروي اتحاد، جرمني او بريتانيا سره روابط)
- Adamec, L.W. (1975). Historical and political who's who of Afghanistan. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. (دتاريخي او سياسي پلوه په افغانستان کې څوک څوک دئ)
- Adamec, L.W. (1987). A Biographical Dictionary of Contemporary Afghanistan. Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. (دمعاصر افغانستان د ژوندليکنو قاموس)
- Adamec, L.W. (1996). Dictionary of Afghan Wars, Revolutions, and Insurgencies. Historical dictionaries of war, revolution, and civil unrest; no. 1, Lanham, Md., and Scarecrow Press, London. (دافغانستان د جګړو، انقلابونو او غاړه غړونو ډکشنري)
- Adamec, L.W. (1997). Historical Dictionary of Afghanistan. Asian historical dictionaries; no. 5, Second Edition, Metuchen, N.J., Scarecrow Press. (دافغانستان تاريخي قاموس)
- Adamec, L.W & Clements, Frank. (2003). Conflict in Afghanistan: a historical encyclopedia. ABC-CLIO, Inc. California, USA (په افغانستان کې اخ او ډب: يو تاريخي دائرة المعارف)
- Afzal, Ali K (2004). The Muslim Revolutionaries and the British. Academic Press and Publishers Library, Dhaka,

Bangladesh.(مسلمان انقلابيون او انگريزان)

- Ahmad, Niaz (2002). Imperial Gazetteer Provincial Series: North-Western Frontier Province. (د شاهنشاهی جغرافیوی ډکشنری ایالتی لړۍ: شمال مغربي سرحدي ايالت)
- Amer, Omer (??). A history of Press in N.W.F.P. Free Lance Research Publications, Sadiq Commission Agency, Khyber Bazar, Peshawar (په شمال مغربی سرحدي ايالت کې د مطبوعاتو تاريخچه).
- Arghandawi, Abdul Ali (1989). British Imperialism and Afghanistan's Struggle for Independence 1914-21. Munshiram Manoharlal Publishers, New Delhi. (بريتانوي امپيرياليزم او د خپلواکۍ د پاره د افغانستان مبارزه)
- Awan, Ayub B. (1982). Across the River and Over the Hills. Pan Graphic Ltd., Islamabad, Pakistan. (د سیند پورې غاړه د غونډیو پر سر)
- Baha, Lal (1978). N.W.F.P. Administration under British Rule 1901-1919. National Commission on Historic Research, Islamabad, Pakistan. (د انگريزانو تر حکومت لاندې د شمال مغربي سرحدی ایالت اداره)
- Baker, Anne (1975). <u>Wings over Kabul: The First Aircraft.</u> London, William Kimber. (د کابل د پاڅه وزرې: لومړۍ الوتکه)
- Barthorp, Michael (2002). <u>Afghan Wars and the North-West Frontier 1839-1947.</u> First Published in Great Britain as <u>The North-West Frontier: British India and Afghanistan : a pictorial history, 1839-1947</u>. London, Cassell & Co. (افغان جگړې او شمال مغربي سرحد ۱۸۳۹-۱۹۴۷)
- Churchill, Winston S. (1892). <u>The Story of the Malakand Field Force: An Episode of Frontier War.</u> London, Leo Cooper. (د ملکنډ د جگړې د ډگر قوه: د سرحد د جگړې يوه پيښه)

- Davies, Collin Cuthbert (1975). The Problem of the North-west Frontier, 1890-1908, with a Survey of Policy Since 1849: With a Survey of Policy Since 1849. Second Edition, Curzon Press. (دشمال مغربي سرحد ستونزه ۱۸۹۰-۱۹۰۸)
- Dupree, L. (1973). Afghanistan. Princeton, N.J., Princeton University Press. (افغانستان)
- Dupree, L. and L. Albert (1974). Afghanistan in the 1970s. New York, Praeger. (افغانستان په ۱۹۷۰لسیزه کې)
- Durand, Colonel Algernon. (1899). The Making of Frontier. Nelson and Sons Publishers. (د سرحد په هکله تصمیم نیونه)
- Edwards, David (1996). Heroes of the Age: Moral Faultlines on the Afghan Frontier. University of California Press, Berkeley, California .(د عصر اتلان)
- Edwards, David B. (2002). Before Taliban genealogies of the Afghan jihad. University of California Press, Berkeley, California. (ترطالبانو دمخه دافغان جهاد شجره)
- Elliott, James Gordon (1968). The Frontier 1839-1947: The Story of the North-West Frontier of India. Cassel, London. (د ۱۸۳۹-۱۹۴۷ سرحد : دهندوستان د شمال مغربي سرحد کیسه)
- Ewans, M. (2002). Afghanistan: a short history of its people and politics. New York, HarperCollins. (دافغانستان د خلکو او سیاست لنډ تاریخ)
- Ewans, M. (2005). Conflict in Afghanistan: studies in asymmetric warfare. London, New York, Routledge. (په افغانستان کې شخړه)
- Fletcher, A. (1965). Afghanistan: highway of conquest. Ithaca, N.Y., Cornell University Press. (افغانستان: دبل هیواد دنیولو لویه لار)
- Fraser-Tytler, William K. (1967). Afghanistan: a Study of Political Developments in Central and Southern Asia. Third Edition. London, New York [etc.], Oxford University Press.

(افغانستان: د منځنۍ او سويلي ايشيا سياسي انکشافات)
– Ghani, Abdul (1980). A Review of the Political Situation in Central Asia. Lahore, Aziz Publisher. (په منځنۍ ايشيا کې سياسي حالت ته نوې کتنه)
– Ghubåar, G. M. (2001). Afghanistan in the course of history. Alexandria, VA, Hashmat K. Gobar. (افغانستان د تاريخ په جريان کې)
– Gilbert, Martin (1966). Servant of India: A Study of Imperial Rule from 1905 to 1910 as told through correspondence and diaries of Sir James Dunlop Smith. Lingmans. (د هندوستان چوپړی)
– Government of India. (1926). The third Afghan war, 1919: official account. Calcutta: Central Publications Branch. (د افغان دريمه جګړه، ۱۹۱۹: رسمي قضاوت)
– Great Britain. India Office, Afghanistan., et al. (1919). East India (Afghanistan). Papers regarding hostilities with Afghanistan, 1919. London, H.M. Stationery Off. [printed by Darling and Son]. (په ۱۹۱۹ کال کې د افغانستان سره د ښمنۍ اوراق)
– Gregorian, Vartan. (1969). The emergence of modern Afghanistan; politics of reform and modernization, 1880-1946. Stanford, California, Stanford University Press. (د معاصر افغانستان راڅرګنديدنه)
– Haroon, Sana (2007). Frontier of Faith: Islam in the Indo-Afghan Borderland. Columbia University Press, New York. (عقيدوي سرحد)
– Holdich, Thomas Hungerford (1901). The Indian Borderland 1880-1900. Methuen and Co. London. (د هندوستان سرحدي سيمه ۱۸۸۰-۱۹۰۰)
– Hussain S. Iftikhar (2000). Some major Pukhtoon tribes along

the Pak-Afghan border. Area Study Center, University of Peshawar, Pakistan.(دپاک–افغان په پوله ځنې پښتنې قبیلې)

- Hyde, Montgomery H (1978). Solitary in the Ranks: Lawrence of Arabia as airman and private soldier. Atheneum , New York. (په کتارونو کې ځانګړیتوب)
- Jewett, A. C. (2004). An American Engineer in Afghanistan. Iraj Bokks, Kabul Afghanistan. (په افغانستان کې یو امریکایي انجینیر)
- Kakar, M. H. (2006). A political and diplomatic history of Afghanistan, 1863-1901. Leiden; Boston, Brill. (دافغانستان سیاسي او دیپلوماتیک تاریخ ۱۸۶۳-۱۹۰۱)
- Kazmi, S. A. Akhtar (1984). Anglo-Afghan Tussle. National Book Foundation, Islamabad.(دانګریزانو او افغانانو زور وهنې)
- Keppel, Arnold (1911). Gun Running and the Indian North-West Frontier. London. (دهندوستان په شمال مغربي سرحد کې د وسلو چلول)
- Khalil, Jehanzeb (2000). Mujahiden Movement in Malakand & Mohmand Agencies. Area Study Center, Peshawar. (دملکنډ او مهمند په ایجنسیو کې د مجاهدینو غورځنګ)
- Khan, Abdul Qaiyum (1945). Gold & Guns on the Pathan Frontier. Hind Kitabs, Bombay. (دپښتون په پوله زر او زور)
- Khan, Anwar M. (2000). The Role of N.W.F.P. in the Freedom Struggle. Research Society of Pakistan, Panjab University, Lahore. (دآزادۍ په مبارزو کې دشمال مغربی سرحدي ایالت برخه)
- Khan, Azmat Hayat (2000). The Durand Line: its geo-strategic importance. Peshawar: Area Study Centre, University of Peshawar. Pakistan. (دډیورنډ د کرښې جغرافیوي سوق الجیشي ارزښت)
- Khalfin, N. A. (1981). British plots against Afghanistan: pages

from history. Moscow, Novosti Press Agency Pub. House. (دافغانستان په وړاندې دانګریزانو دسیسې: دتاریخ پاڼې)

- Kohlmann Evan (1999(. An Afghan Ghazi: The Modernization and Reforms of Amir Amanullah Khan. (یو افغان غازي: دامیر امان الله خان عصري کول او اصلاحات)
- Lowell, A. Lawrence. (1908). The Government of England. Macmillan, New York. (دانګلستان حکومت)
- Loyn, David (2009). In Afghanistan: Two Hundred Years of British, Russian and American Occupation. Palgrave Macmillan, USA. (په افغانستان کې: دانګریزانو، روسانو او امریکائیانو دوه سوه کلن اشغال)
- Mac Munn, G. F. (1977). Afghanistan, from Darius to Amanullah. Quetta, Pakistan, Gosha-e-Adab. (افغانستان له داریوشه تر امان الله)
- Marwat, Fazal-ul-Rahman (1997). The Evolution and Growth of Communism in Afghanistan (1917-70): An Appraisal. Royal Book Company, Karachi, Pakistan. (په افغانستان کې دکمونیزم تکامل او وده)
- Mason, William Henry Paget (19800. Tribes of the North-West Frontier. Gian Publications, Delhi, India. (دشمال مغربي سرحد قبایل)
- Merk, W.R.H. (19840). The Mohmands. Vanguard Books Ltd., Lahore. (مومندان)
- Mills, Woosnam (1979). The Pathan Revolts in North West India. Sang-e-Meel Publications, Lahore (Pakistan). (په شمال مغربي هندوستان کې د پښتنو بلواګانې)
- Molesworth, G. N. (1963). Afghanistan 1919, an account of operations in the Third Afghan War. London, Asia Pub. House. (افغانستان ۱۹۱۹، دانګریزانو او افغانانو ددریمې جګړې

جریان)

– More, Andrew (2005). British Governance of the North-West Frontier (1919 to 1947): A Blueprint for Contemporary Afghanistan? Fort Leavenworth, Kensas (دانگریزانو لخوا د شمال مغربي سرحد اداره).

– Nawid, S. K. (1999). Religious response to social change in Afghanistan, 1919-29: King Aman-Allah and the Afghan Ulama. Costa Mesa, Calif., U.S.A., Mazda Publishers. (په افغانستان کې دټولنیزو بدلونونو په وړانکې مذهبي غبرگون).

– Nevill, H. L. (1977). Campaign on the North-West Frontier. Sang-E-Meel Publications, Lahore, Pakistan. (په شمال مغربي سرحد کې عسکري عملیات)

– Noelle Christine (1997). State and Tribe in Ninteenth-Century Afghanistan; The Reign of Amir Dost Muhammad Khan. (دنولسمې پیړۍ په افغانستان کې حکومت او قبایل: دامیر دوست محمد خان پاچاهي)

– Olesen, Asta (1995). Islam and Politics in Afghanistan. Curzon Press, London. (په افغانستان کې اسلام او سیاست)

– Popplewell, Richard (1995). Intelligence and Imperial Defence: British Intelligence and the Defence of the Indian Empire 1904-1924. Frank Cass, London. (استخبارات او دفاع دامپراتورۍ

– Poullada, L. B. (1973). Reform and rebellion in Afghanistan, 1919-1929; King Amanullah's failure to modernize a tribal society. Ithaca [N.Y.], Cornell University Press. (په افغانستان کې اصلاحات او الې گولې ۱۹۱۹-۱۹۲۹)

– Qaiyum, Abdul (1945). Gold and Guns on the Pathan Frontier. Hind Kitabs, Bombay, India. (دپښتون په پوله زر او زور)

– Reshtia, Sayed Qasim. How did Nadir Accede the Thron? Translated by Maleha Fazel Zafar. (نادر څرنگه قدرت ته ورسید)

- Robson, Brian (2004). Crisis on the Frontier: the third Afghan war and the campaign in Waziristan, 1919-1920. Great Brithin, Spellmount. (په سرحد کې بحران)
- Roe, Andrew (2005). British Governance of the North-West Frontier (1919 to 11947): A Blueprint for Contemporary Afghanistan? Fort Leavenworth, Kansas. (دانګریزانو لخوا د شمال مغربي سرحد اداره)
- Rose, H. A. (2002). Imperial Gazetter of India: North-West Frontier Province. Sang-e-Meel Publications, Lahore.. (دهندوستان شاهنشاهی جغرافیوی ډکشنرۍ: شمال مغربي سرحدي ایالت)
- Spain, James W. (1963). The Pathan borderland. The Hague (دپښتنو سرحدي سیمه).
- Stephens, Henry Mores (1898). The Risings on the North-west frontier (1897-1898). The Pioneer press, Allahabad, India. (په شمال مغربي سرحد کې پاڅونونه)
- Stewart, Rhea Talley (1973). Fire in Afghanistan, 1914-1929; faith, hope, and the British Empire. Garden City, N.Y., Doubleday. (اور په افغانستان کې)
- Tanner, S. (2003). Afghanistan: a military history from Alexander the Great to the fall of the Taliban. Karachi, Oxford University Press. دلوې سکندر څخه دطالبانو تر سقوطه پورې د افغانستان نظامي تاریخ)
- Thomas, Gordon (2009). Secret wars: one hundred years of British intelligence inside MI5 and MI6. Dunne Books, New York. (پټې جګړې: دانګریزانو د کورنیو او باندنیو استخباراتي ادارو په منځ کې دانګریزي استخباراتو سل کلونه)
- Twigge, Stephen and Hampshire Edward (2008). British Intelligence Secrets, Spies and Sources. The National Archive,

UK. (دانگریزي استخباراتو رازونه، جاسوسان او منابع)
– Newcastle Foreign Affairs Association (1860). Falsification of Diplomatic Documents: The Afghan Papers. Effingham Wilson, Royal Exchange, London. (د ډيپلوماتيکو اسنادو تحريف: د افغانستان اوراق)
– Yunas, Fida. S (2003). The Durand Line Border Agreement, 1893. Peshawar: Area Study Centre, Russia, China & Central Asia, University of Peshawar. (د ۱۸۹۳ کال د ډيورنډ د سرحدي کرښې لوظنامه)

د پښتو، دري و اردو ژبې کتابونه

– اخلاص، عبدالخالق (۲۰۰۵م). د استقلال څلورمه جبهه (د حبيب الله رفيع سريزه، سمون، لمنې او نښلونې) دويم چاپ. دانش کتاب خپرنځی. پېښور.
– اخلاص، عبدالخالق (۱۳۰۴/۱۹۲۵). استقلال امانيه . لکشمي آرت پريس، راولپنډي.
– انيس، محی الدين (۱۳۷۸).بحران و نجات. چاپ دوم، مرکز نشراتی ميوند ، سبا کتابخانه، پشاور.
– آدمک، لودويک، دبليو (۱۳۴۹). تاريخ روابط سياسی افغانستان از زمان امير عبدالرحمن تا استقلال. ترجمهٔ پوهاند علی محمد زهما. کابل،مؤسسهٔ نشراتی افغان کتاب، پوهنی مطبعه.
– آدمک، لودويک، دبليو (۱۳۷۰). روابط خارجی افغانستان در نيمهٔ اول قرن بيست. ترجمهٔ پوهاند محمد فاضل صاحبزاده. پشاور، کتاب فروشی فضل.
– ارغنداوی، عبدالعلی (۱۹۹۷). ***ژوندۍ خاطرې: په تيرو نهو لسيزو کې د افغانستان تاريخ ۱۹۰۰-۱۹۹۲***. پېښور. د بې بې سي د پښتو څانگه.

- بازیلینکو، گریگوریف و خاراتیشویلی-ترجمۀ عزیز آرانفر(۲۰۰۳) . روسیه و خاور (گوشه هایی از تاریخ مناسبات روسیه با ایران و افغانستان. بنگاه انتشارات میوند .
- پوپلزایی، عزیزالدین وکیلی (۱۳۶۸) نگاهی به تاریخ استرداد استقلال. کابل، افغانستان.
- پامیر، پیکار (۲۰۰۹). نقش پاکستان در تراژیدی خونین افغانستان (جلد اول) . سایت انترنیتی افغانستان آزاد www.afgazad.com
- پامیر، پیکار (۲۰۰۳). ظهور و سقوط اعلیحضرت امان الله خان. ادارۀ ماهنامۀ پگاه، شهر تورنتو، کانادا.
- پامیر، پیکار (۲۰۰۰) . افغانستان از شاه شجاع الملک تا ببرک "کارمل". تورنتو، کانادا.
- پکتیار، علیخان (۱۳۶۸). د خپلواکۍ جګړه. دافغانستان د علومو د اکاډمۍ د ټولنیزو علومو دمرکز د تاریخ انستیتوت، کابل.
- جاوید، عزیز (۱۹۸۱). برصغیر کې تحریک آزادی کا ایک عظیم مجاهد: حاجی صاحب ترنگزئی . ادارۀ تحقیق و تصنیف پاکستان . مطبع نفیس پرنترز، لاهور.
- ځلمی، محمد ولی (۱۳۸۲). د استبداد او مطلقیت په مقابل کې د ځینو افغانانو ملي مبارزې. دمیوند خپرونکې ټولنه، کابل.ش
- ځلمی، محمد ولی (۱۹۹۰). زمونږ غازیان: د نومیالیو ملي مبارزینو د ژوندانه حالات. دافغانستان د علومو اکادمی، کابل.
- حامد، محمد (۱۹۸۱) . سرگذشت مجاهد عبدالکریم چمرکنډی . ادارۀ مطبوعات سلیمانی ، لاهور.
- حبیب، اسدالله (۱۳۶۸) . دورۀ امانی. اکادمی علوم کمهوری افغانستان، کابل.

- حبیبی، عبدالحی (۱۳۵۳). دافغانستان تاریخی پیښلیک، لومړې ټول. کابل، افغانستان، د بیهقی کتاب خپرولو مؤسسه.
- حبیبی، عبدالحی (۱۳۶۷). تاریخ افغانستان بعد از اسلام، چاپ سوم، چاپخانۀ آشنا، تهران، ایران.
- حبیبی، عبدالحی (۱۳۷۲). جنبش مشروطیت در افغانستان. چاپ جدید، با نظارت و تصحیح کمیسیون فرهنگی حزب وحدت، قم، ایران.
- حداد، قدرت الله "فرهاد "(۱۳۸۳). د افغان ملی تاریخ. د ساپي د پښتو څېړنو او پراختیا مرکز، پیښور.
- حق شناس ( ). دسایس و جنایات روس در افغانستان از امیر دوست محمد تا ببرک. چاپ دوم.
- حکم، عبدالشکور (۲۰۰۲). از عیاری تا امارت...امیر حبیب الله کلکانی. مرکز نشراتی فضل، پشاور.
- خان، محمد حسین (۱۳۴۲ھ قمری). افغان بادشاه اعلیحضرت غازي امان الله خان کی عظیم الشان چشم دید داستان.فیروز پرنتنګ، لاهور.
- خاطرات ظفر حسن آیبک (۲۰۰۳). افغانستان از سلطنت امیر حبیب الله خان تا صدارت سردار محمد هاشم خان. ترجمۀ فضل الرحمن فاضل. چاپ دوم، بنگاه انتشارات میوند - کتابخانۀ سبا. کابل
- خدمتگار، عبدالله بختانی (۱۳۸۶/۲۰۰۷). دهډې آخوندزاده مولانا نجم الدین رحمت الله علیه. دافغانستان د کلتوري ودې ټولنه - جرمني.
- دافغانستان د کلتوری ودې ټولنه (۲۰۰۵). غازي امان الله خان، د افغانستان د خپلواکۍ ستورې (د مقالو ټولګه). دانش خپرندویه ټولنه. پیښور.

دافغانستان د کلتوری ودې ټولنه (۲۰۰۷): ډیورنډ د واحد ملت د بیلتون کرښه (دمقالو ټولګه).

-
- رازقی، نریوال (۱۳۸۴ش). لرغونی او اوسنی کنړ. کابل، اردو مطبعه.

- رشتیا، سید قاسم (با اسم مستعار سید ال یوسفزی) (۱۳۷۸). نادر چگونه به پادشاهی رسید؟ مرکز نشراتی میوند، سبا کتابخانه/
- رشتیا، سید قاسم (1997). خاطرات سیاسی سید قاسم رشتیا. مطبعه امریکن سپیدی، ویرجینیا، ایالات متحدۂ امریکا.
- رضا، محمد افضل (۱۹۹۲). کاروان د آزادۍ: دآزادۍ د تحریک نوموړي سرحدي غړي. یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.
- روید اد لویه جرگه دارلسلطنه، ۱۳۰۳، مطبعه سنگی وزارت حربیه.
- زمانی، عبدالرحمن (۲۰۰۷). جنگ استرداد استقلال افغانستان: جبهۂ فراموش شدۂ چترال و کنر. مؤسسۂ نشراتی مسکا.
www.zamanifamily.com
- سانین حقیقت، محمد نواز (۱۳۸۷). زمونږ سرحدونه، زمونږ ویاړونه. دملي آرمانونو فرهنگي ټولنه، مشرق مطبعه، جلال آباد ښار.
- سیال مومند، میراجان (۱۳۵۴ کال). د مومندو غزاګانې. یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.
- سیال مومند، میراجان (۱۳۶۵ هجري شمسي /۱۹۸۲م کال). د پښتنو قبیلو شجرې. یونیورسټي بک ایجنسي، پېښور.
- سیال مومند، میراجان (۱۳۷۷ هجري شمسي کال). نومیالی غازي، دچکنور ملا صاحب). پېښور، پښتونخوا.
- سیال مومند، میراجان (۱۳۲۹). مومند بابا. غني سنز پرینټرز، پېښور.
- سید رسول (۱۳۷۸). حقایق ناگفته دربارۂ حبیب الله کلکانی. کتاب فروشی فضل، پشاور.
- سیستانی، محمد اعظم (۲۰۰۴). علامه محمود طرزی، شاه امان الله و روحانیت متنفذ. کتابخانۂ دانش، پشاور.
- شاه ولی خان، مارشال (؟؟). یادداشت های من. کابل

- شیون کابلی، سردار محمد رحیم ضیائی (۲۰۰۸) . برگ های از تاریخ معاصر وطن ما . افغان جرمن آنلاین -WWW.AFGHAN-GERMAN.COM
- صابر، محمد شفیع (؟؟) . تذکرهٔ سرفروشان سرحد. یونیورستی بک ایجنسی، خیبر بازار، پشاور
- طنین، ظاهر (۱۳۸۳) . افغانستان در قرن بیستم ۱۹۰۰-۱۹۹۲. کتابخانهٔ ملی ایران.
- عارض، غلام جیلانی (۲۰۰۳) ، سرحدات و تقسیمات اداری افغانستان در طول تاریخ. ختیځ بیا رغوني اداره (کور).
- عبدالحی (۱۹۸۸) . افغانستان او سرحد ، یوه تاریخي جائزه. تاج محل کمپنی ډهکی منورشاه، قصه خوانی پشاور.
- عبدالقیوم خان (۲۰۰۸) ، زر او زور د پښتون په پوله. یونیورستي بک ایجنسي، خیبر بازار، پېښور.
- عثمان، محمد اکرم. نهضت مشروطه خواهی مطلع و مبنای دوران جدید در تاریخ افغانستان. محل انترنیتی فردا (www.farda.org)
- غبار، میر غلام محمد (۱۳۶۶). افغانستان در مسیر تاریخ. چاپ سوم ، مرکز نشر انقلاب، ایران.
- غبار، میر غلام محمد (۲۰۰۱). افغانستان در مسیر تاریخ. پیشاور، مرکز نشراتی میوند.
- فرخ، سید مهدی (۱۳۷۰). کرسی نشینان کابل: احوال دولتمردان افغانستان در روزگار امیر امان الله خان. ایران ، مؤسسهٔ پژوهش و مطالعات فرهنگی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد.
- فرهنگ، میر محمد صدیق (۱۳۷۱). افغانستان در پنج قرن اخیر. قم، مؤسسهٔ مطبوعاتی اسماعلیان.
- فیض زاده، محمد علم (۱۸۸۹) . جرگه های بزرگ ملی افغانستان (لویه جرگه) و جرگه های نام نهاد تحت تسلط کمونست ها و روس ها .

- کاتب، فیض محمد (۱۳۳۱-۱۳۳۳۰). کتان مسطتاب سراج التواریخ. مطبعۀ حروفی دار السلطنه، کابل.
- کاکا خیل، سید بهادر شاه ظفر (۱۹۶۵). پښتانه د تاریخ په رڼا کې. یونیورستی بک ایجنسی، پېښور.
- کاکړ، محمد حسن (۲۰۰۵) . د پاچا امان الله واکمنۍ ته یوه نوی کتنه. د افغانستان د کلتوری ودې ټولنه. جرمنی/پېښور.
- کاظم، سید عبدالله (۲۰۰۵). زنان افغان زیر فشار عنعنه و تجدد. کالیفورنیا ، امریکا.
- کمال، محمد ناصر (۱۳۷۷). افغانستان سرزمین آریا. کتابخانۀ دانش، پیشاور.
- کهزاد ، احمد علی (۱۳۷۹/۲۰۰۱). افغانستان د تاریخ په رڼا کې. دانش خپرندویه ټولنه، پېښور.
- کهزاد ، احمد علی (۱۳۳۴) . از سروبي تا اسمار : صفحۀ از تهذیب هندوکش. بنیاد فرهنگی کهزاد.
- لغاړي، مولانا عبدالله (۱۹۹۸). مولانا عبیدلله هندي کې سرگذشت کابل. دارالکتاب، لاهور، پاکستان.
- میرزا محمد غفران و میرزا شیر احمد خان (۱۹۶۲) . شاهنامۀ چترال . انجمن چترار، ریاست چترال، لاهور.
- مبارز، عبدالحمید (۱۹۹۲). تحلیل واقعات سیاسی افغانستان: ۱۹۱۹ تا ۱۹۹۲ میلادی. پیشاور، عبدالحمید مبارز.
- مجددی، فضل غنی (۱۹۹۷). افغانستان در عهد اعلیحضرت امان الله خان. کالیفورنیا ، ایالات متحدۀ امریکا.
- مجددی، عبدالحق و فضل الله (۱۹۹۹). از امیر کبیر تا رهبر کبیر : واقعات تاریخی ۱۳۵۷-۱۲۱۲ هجری شمسی پشاور، انجمن معارف.

- محمد حامد (۱۹۸۱). سرگذشت مجاهد (عبدالکریم چمرکنډی). شرکت پرنتنګ پرس، اسلام آباد.
- محمد ولی (۱۳۸۷) توطئهٔ انگلیس در سقوط دولت اعلیحضرت امان الله خان. ادارهٔ نشراتی ترجمه و تحقیقات القلم، پشاور، پاکستان.
- ننګیال، الف (۱۳۶۲). ***اسناد تاریخی افغانستان*** پیشاور، پاکستان، فرهنگ جهاد.
- نوید، سنزل /ترجمه مجددي، نعیم (۱۳۸۸).واکنش های مذهبي و تحولات اجتماعی در افغانستان ۱۹۱۹-۱۹۲۹ شاه امان الله و علمای افغان. انتشارات احراری، هرات، افغانستان.
- ولودارسکی، میخاییل - ترجمهٔ عزیز آریانفر(۲۰۰۱). شوروی ها و همسایه های جنوبی شان. مرکز نشراتی میوند، پشاور.
- هارون، الف(۱۳۷۴). داؤود خان در چنگال ک.ج.ب. مرکز نشراتی میوند.
- هندي، عزیز (۱۹۳۴). زوال غازي امان الله خان یا انقلاب افغانستان. پهلا ایډیشن، هندوستان.
- هندی، عزیز (۱۳۸۱). د غازي امان الله خان زوال. د ساپي د پښتو څیړنو او پراختیا مرکز، پیښور.
- وکیلی پوپلزائی، عزیزالدین (۱۳۶۸). نگاهی به تاریخ استرداد استقلال. مطبعهٔ دولتی کابل.
- وزیری، جرنیل یار محمد خان (۱۳۷۹). د افغانستان د خپلواکۍ او نجات تاریخ په خاطراتو کې. لاهور، ملت پریس.

دانګریزانو د استخباراتو محرمانه اسناد

1. Burdett, A. L. P. (2002). *Afghanistan strategic intelligence: British records, 1919-1970.* Limited Archive Editions.

(بردیت (۲۰۰۲). دافغانستان سوق الجیشي استخبارات : بریتانوي ثبت شوي اسناد، ۱۹۱۹-۱۹۷۰ کلونه. د آرشیف محدوده کاپي.

دغه اسناد په څلورو برخو کې تر لاندې سرلیکونو لاندې تنظیم شوي دي:

أ. لومړۍ برخه: ۱۹۱۹-۱۹۲۸. له خپلواکۍ تر کورنۍ جګړې
ب. دویمه برخه: ۱۹۲۸-۱۹۳۹. د کورنۍ جګړې له پایه تر دویمې نړیوالې جګړې کې د ناپیلتوب تر اعلانه پورې
ج. دریمه برخه: ۱۹۳۹-۱۹۴۷. د دویمې نړیوالې جګړې له پیله د هندوستان تر تقسیمیدو پورې
د. څلورمه برخه: ۱۹۴۷-۱۹۷۰. د جګړې نه وروسته کلونه)

2. Farrington, A. and British Library. Oriental and India Office Collections. (2004). <u>British intelligence on Afghanistan secret and confidential print from the British government of India.</u> Leiden, The Netherlands, IDC Publishers. (فرینګتون و او دبریتانیا کتابتون. د هندوستان او ختیځو هیوادونو د دفتر راټول شوي اسناد (۲۰۰۴).دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات، دبریتانوي هند د حکومت پټ او محرمانه اسناد).
3. BL, India Office Record. British Intelligence on Afghanistan-2 : Internal and external affairs, 1907-1941 ، (دبریتانیا کتابتون دبریتانوي هند د دفتر ثبت شوي اسناد . دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات - ۳: کورنۍ او باندنۍ چارې، ۱۹۰۷-۱۹۴۱).
4. BL, India Office Record. British Intelligence on Afghanistan-3 : Who's who, 1914-1940 (دبریتانیا کتابتون ، دبریتانوي هند د دفتر ثبت شوي اسناد . دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات - ۴: څوک څوک دئ ، ۱۹۱۴-۱۹۴۰).
5. BL, India Office Record. British Intelligence on Afghanistan-4 : Military reports, 1906-1940 (دبریتانیا کتابتون ، دبریتانوي هند د دفتر ثبت شوي اسناد . دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات - ۵: پوځي رپوټونه، ۱۹۰۶-۱۹۴۰).
6. BL, India Office Record. British Intelligence on Afghanistan-

5: Route books, 1907-1941 (دبریتانیا کتابتون ، دبریتانوي هند ددفتر ثبت شوي اسناد . دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات - ۲: د لارو او سړکونو په هکله کتابونه، ۱۹۰۷-۱۹۴۱).

7. BL, India Office Record. British Intelligence on Afghanistan-6: Frontiers: general, and northern section, 1910-1946 (دبریتانیا کتابتون ، دبریتانوي هند ددفتر ثبت شوي اسناد . دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات - ۷: عمومي سرحدات او شمالي برخې، ۱۹۱۰-۱۹۴۶).
   - دمومندو د سیمې په هکله نظامي رپوټ L/P&S/230/B197/1
   - دمومندو د سیمې په هکله نظامي رپوټL/P&S/20/B197/2
   - دمومندو د سیمې په هکله نظامي رپوټL/P&S/20/B197/3

8. BL, India Office Record. British Intelligence on Afghanistan-7: Frontiers: central section, 1908-1941. (دبریتانیا کتابتون ، دبریتانوي هند ددفتر ثبت شوي اسناد . دافغانستان په هکله سوق الجیشي استخبارات - ۸: دمرکزي سیمو سرحدات، ۱۹۰۸-۱۹۴۱).

File No. 8-A (1915-1916) (دبریتانوي استخباراتو محرمانه اسناد)
Tribal Research Cell Home Department, N.W.F.P.

British intelligence on the North-West Frontier, 1901-1949 (دشامل مغربي سرحد په هکله د انګریزانو استخباراتي رپوټونه)

1. Memoranda of information on North-West Frontier affairs, 1901-1911. (دشمال مغربي سرحدي چارو په هکله د معلوماتو یادداشتونه، ۱۹۰۱-۱۹۱۱)
2. Intelligence diaries, 1911-1930. (استخباراتي ورځني یادداشتونه)
3. Annual reports and arrangements for intelligence gathering, 1922-1942. (کلني رپوټونه او داستخباراتو دراټولولو ترتیبونه، ۱۹۲۲-

(۱۹۴۷

4. Weekly intelligence diaries and summaries, 1931-1947. (اونیز استخباراتي يادداشتونه اولنډيزونه، ۱۹۳۱-۱۹۴۷)
5. Waziristan disturbances, 1937-1949. (۱۹۳۷-۱۹۴۹ اړودوړ، دوزیرستان)

انګريزي رپوټونه، مقالې او نشرات

- Adamec, Ludwig.W. (1994) Mission of an Afghan Price to London: Nasrullah Khan's visit to Britain as reflected in the press. New York, Afghanistan Forum.
- Ahsanur Rahman, Btig Dr. (retd). US' Agenda in Afghanistan and Beyond – Dynamics and Implications. Pak Tribune. 13 January, 2003.
- Ansari, K. H. Pan-Islam and the Making of the Early Indian Muslim Socialists. Modern Asian Studies, Vol. 20, No. 3, (1986), pp. 509-537.
- Armed Conflict Events Database (ACED). (2003). Third Anglo-Afghan War 1919. www.onwar.com/aced/data/alpha/afguk1919.htm (sited 8, 21, 2007)
- Banerjee, Mukulika (1999). Justice and Non-Violent Jihād: The Anti-Colonial Struggle in the North West Frontier of British India. Études rurales, No. 149/150, Justice et sociétés rurales (Jan. - Jun., 1999), pp. 181-198.
- Buyers Christopher. (2004). Chitral: The Katur Dynasty. Online at www.4dw.net/royalark/Pakistan/chitral.htm (sited August 14, 2007).
- Carr, Robert (2005). Concession & Repression: British Rule in India 1857- 1919. History Review Septemher 2005 29, pp 28-30.
- Edwards, B. David. Summoning Muslims: Print, Politics, and Religious Ideology in Afghanistan. The Journal of Asian Studies, Vol. 52, No. 3, (Aug., 1993), pp. 609-628

- Encyclopedia Britannica. (1911). Chitral.
- Gupta, Amit Kumar. Defying Death: Nationalist Revolutionism in India, 1897-1938. Social Scientist, Vol. 25, No. 9/10, (Sep. - Oct., 1997), pp. 3-27.
- Hay. W. R.; Crone. D.R. (1933). Demarcation of the Indo-Afghan Boundary in the Vicinity of Arandu. The Geographical Journal, Vol. 82, No. 4. (Oct., 1933), pp.351-354.
- Hughes, Thomas. The German Mission to Afghanistan, 1915-1916. German Studies Review, Vol. 25, No. 3, (Oct., 2002), pp. 447-476.
- Hyman, Anthony. Nationalism in Afghanistan. International Journal of Middle East Studies, Vol. 34, No. 2, Special Issue: Nationalism and the Colonial Legacy in the Middle East and Central Asia, (May, 2002), pp. 299-315.
- Khalidi, Omar. Ethnic Group Recruitment in the Indian Army: The Contrasting Cases of Sikhs, Muslims, Gurkhas and Others. Pacific Affairs, Vol. 74, No. 4, (Winter, 2001-2002), pp. 529-552.
- Khurshid Khan. Sandakai Mullah: Career and Role in the Formation of Swat State. Online at www.valleyswat.net (sited August 8, 2007).
- Library of Congress. Federal Research Division., *Country profile*, *Afghanistan*, Library of Congress: [Washington, D.C.].
- Mohammad Afzal Khan. A Short History of Chitral and Kafirstan. Online at www.ishipress.com/chitralh.htm (sited August 14, 2007).
- Paul Hinson. (1996). 1919 – The Third Afghan War: An Introduction. MWAN. On the internet at www.magweb.com (sited July 11, 2007).
- Powell, Baden (1998). Lessons from the Varsity of Life. Online at http://www.pinetreeweb.com/bp-matabeleland2.htm (sited on Oct, 25, 2009).

- Puri, K. Harish. Revolutionary Organization: A Study of the Ghadar Movement. Social Scientist, Vol. 9, No. 2/3, (Sep. - Oct., 1980), pp. 53-66.
- Qureshi, M. Naeem. The “Ulema” of British India and the Hijrat of 1920. Modern Asian Studies, Vol. 13, No.1 (1979. British University Press.
- Qureshi, S. M. M. Pakhtunistan: The Frontier Dispute Between Afghanistan and Pakistan. Pacific Affairs, Vol. 39, No. 1/2, (Spring - Summer, 1966), pp. 99-114.
- Robb, Peter. The Colonial State and Constructions of Indian Identity: An Example on the Northeast Frontier in the 1880s. Modern Asian Studies, Vol. 31, No. 2, (May, 1997), pp. 245-283.
- Robert Strausz-Hupe. The Anglo-Afghan War of 1919. Military Affairs, Vol. 7, No. 2. (Summer, 1943), pp. 89-96.
- Rubin R. Barnett. Lineages of the State in Afghanistan. Asian Survey, Vol. 28, No. 11, (Nov., 1988), pp. 1188-1209.
- Rubin R. Barnett. Political Elites in Afghanistan: Rentier State Building, Rentier State Wrecking. International Journal of Middle East Studies, Vol. 24, No. 1, (Feb., 1992), pp. 77-99.
- Shahrani, M. N. M., R. L. Canfield, et al. (1984). Revolutions & rebellions in Afghanistan: anthropological perspectives. [Berkeley], Institute of International Studies, University of California, Berkeley.
- Sinha, P. B. A (1971). New Source for the History of the Revolutionary Movement in India, 1907- 1917. The Journal of Asian Studies, Vol. 31, No. 1, (Nov., 1971), pp. 151-156.
- Sokefeld, Martin (2002). Rumours and Politics on the Northern Frontier: The British, Pakhtun Wali and Yaghestan. Modern Asian Studies, Vol. 36, No. 2 (May, 2002), pp. 299-340.
- Surridge, Keith (2008). The Ambiguous Amir: Britain, Afghanistan and the 1897 North-West Frontier Uprising. The

Journal of Imperial and Commonwealth History, Vol. 36, No. 3, September 2008, pp. 417–434.

– The Royal geographical Society (1893). Chital. The Geographical Journal, Vol. 1, No. 1. (January 1893), pp. 51-53.
– Tripodi, Christian (2008). Peacemaking through Bribes or Cultural Empathy? The Political Officer and Britain's Strategy towards the North-West Frontier, 1901–1945. The Journal of Strategic Studies Vol. 31, No. 1, 123 – 151, February 2008.
– Yapp. M. E. (1962) Disturbances in Eastern Afghanistan, 1839-42. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, university of London, Vol. 25, No. 1/3. (1962), PP.499-523.
– Yapp. M. E. The Revolutions of 1841-2 in Afghanistan. Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, Vol. 27, No. 2, (1964), pp. 333-381.

پښتو و دری نشرات او مقالې

– د افغانان جریده، د ۱۳۷۹ کال د وږي د میاشتې ۲۴مه نیټه، دریم مخ ، عبدالله غمخور، د افغانستان د آزادۍ شهسوار.
– د امان افغان جریده، پنځم کال، ۹ او ۱۰ گڼه، ۳ او ۴ مخونه، "داوطلبان سرکوبی باغیها "، د ۱۳۰۳ کال د وږي ۱۴ مه نیټه.
– د امان افغان جریده، پنځم کال، ۲۲مه گڼه، ۴ مخ، "ورود دلاوران سمت مشرقی از محاربه سمت جنوبی " د ۱۳۰۳ کال د سلواغې ۷ مه نیټه.
– د حقیقت جریده، لومړی ټوک، لسمه گڼه، د ۱۳۰۳ لمریز کال د وږي د میاشتې ۱۱مه نیټه.
– سیستانی، اعظم. نقش روحانیت متنفذ در ضدیت با تجدد گرایی رژیم امانی. افغان جرمن آنلاین، www.afghan-german.com، ۱۳ دسمبر ۲۰۰۸

- دکلید اونیزه، لومړې کال، لومړۍ هفته، د ۱۳۸۱ لمریز کال د وږي میاشت، دافغانستان د استقلال دګټلو د دري اتیاوم کال په مناسبت، د ۲۳مې ګڼې ۱۴مخ.

د نومونو او ځایونو فهرست

اتمر خیل, 15
احمد شاه بابا, 3
احمد نور خان, 17
اخــــلاص، عبــــد الخالق, 92, 97, 185
آخندزاده عبد الغفور, 39
ارتر کونولي, 59, 70
ارنوۍ, 88, 123
اریانا, 2
اسلم, 143
اسمار, 88, 138, 170, 190
اعظم خان ملک, 18
اقرب ډاګ, 17, 139
آکسفورډ, 51
الحاج محمد ارسلان زمانی, 91
القاعده, xvi, 13
المجاهد, 43, 44, 143
الهلال, 44
امان افغان, 44, 91, 197
امیـر حبیـب الله خـان, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 88, 95, 97, 104, 105, 106, 110, 112, 141, 187
امیر دوست محمد خان, 4, 8, 62, 64, 72
امیر شیر علی خان, 27, 130
امیـر عبـد الرحمن خـان, 5, 28, 30, 31, 49, 62, 81, 82, 83, 84, 131, 172
امیر محمد آخندزاده. دچکنور ملا صاحب وګوری
امیر یعقوب خان, 5, 130
امیرحبیــب الله خــان, 42, 80, 83, 88, 110, 112
انځرې ملا, 17
ایران, 45, 68, 80, 186, 187, 189
ایلفنستن, 63, 67, 75
ایلفینستن, 6
ایمل خان, 16, 22, 23, 24, 147
بــــاجوړ, 11, 12, 14, 19, 24, 31, 102, 104, 128, 131, 132, 138, 143, 170
بادام ملک, 18
بایزید انصاري, 22, 36
بخارا, 24, 60, 61, 70, 71
بختانې خدمتګار, 146
برنیس, 61, 62, 71
برهان خیل, 26
بلوچستان, 2, 5, 40, 59, 173
بنګال, 6, 39

بُنِیر, 41
بهار, 39
بیربل, 22, 23
بنو, 9, 109
پاتنجر, 69
پاکستان, xvi, 2, 9, 10, 11, 13, 67, 75, 133, 144, 147, 186, 190, 191, 205
پشین, 5, 32
پنجاب, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 14, 42, 59, 70
پیرروښان, vii, 22, 36, 37
پیښور, xviii, xix, 2, 3, 4, 9, 12, 14, 15, 22, 25, 26, 31, 38, 45, 70, 72, 93, 94, 103, 106, 108, 109, 120, 122, 131, 132, 142, 143, 147, 167, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 206, 207
پښتونخوا, xviii, 2, 11, 141, 144, 188
ترجمان, 44, 62
تړلي سرحد. د تړلي سرحد پالیسي وګورئ
جسونت سنګهـ 23, 24
جلال آباد, 15, 28, 32, 74, 80, 89, 90, 95, 112, 147, 176, 188
جلال الدین, 22
جلال الدین اکبر, 22
جمرود, 4, 14
جنرال پالک, 25, 69
جنرال ډورن, 28
جوسف ولف, 70
جیمز ایبټ, 60
چترال, 88, 123, 170, 188, 190, 206
چرچل, 48
چمرکند, 41, 42, 43, 44, 47, 115, 131
حاجي عبدالرزاق خان, 85
حاجي ګلروز خان, 87
حافظ سیف الله خان, 65
حایل دولت. بفرزون وګورئ
حلیم ملک, 18
حوزیه هارلن, 72
خاپښ, 16, 24, 127, 128
خراسان, 3
خلیل, 15, 62, 108, 109
خواجه عمران, 15
خوره مرغا, 15
خوشال خان خټک, 23
خوګاخیل, 15

خیبر, xix, 11, 23, 30, 31, 32, 33, 102, 103, 189
خیرجان ملک, 18
د استقلال ځلورمه جبهه, 88, 145
د اسلام پور میر صاحب جان پاچا, 18
د الینګار فقیر صاحب, 29
د بابړې ملا صاحب, 19, , 104 ، 138, 139
د ترنګزو حاجي صاحب, 18, 29
د تګاو ملا حمید الله آخندزاده, 18
د چکنور ملا صاحب, 17, 104, 137
د شرقي هند د کمپنۍ, 5
د کامې مولوي صاحب, 18
د اسلام پور د میرصاحب جان پاچا, 108
د اقرب ډاګ, 28
د بتخاک حضرت صاحب عبدالشکور, 19, 148
د بتخاک صوفي عالم ګل صاحب, 19
د پیر کرم شاه, 70
د ترنګزو حاجي صاحب, ix, 104, 108, 132, 135
د چکنور ملا صاحب, ix, 104, 135, 136, 137, 138, 188
دریا خان, 16, 22, 24, 147
د سرکانړو د میا صاحب, 92
د سرکانړو میا صاحب, ix, 19, 139, 140
دلالپورې خان, 27
دهډې ملا صاحب, ix, 17, 19, 130, 131
دیره غازي خان, 2
دین الهی, 23
دیوبند, 40
رابرت کلیو, 6
رنجیت سنګهـ, 3, 38, 72
روزکیپل, 63, 103
زیړانی, 15
ژوب, 5
سپه سالار محمد نادر خان, 89
سراج الاخبار, 106
سرتور فقیر, 19
سردار پاینده محمد خان, 66
سردار غلام حیدر خان, 4, 64
سره غزا, viii, 80, 87, 92, 100, 102, 110, 148
سعادت خان, ix, 24, 27, 130
سلطان ملا, 176
سند, 3, 68, 205
سنزل نوید, 35, 137
سوات, 14, 19, 34, 35, 39, 131, 170

سید احمد بریلوي, vii, 37, 38, 39
سید احمد بریلوي, 38
سید رسول رسا, 23
سید فضل واحد. د ترنګزو حاجي صاحب وګورۍ
سیستانی, 34, 188, 198
شاه زمان, 3, 73
شاه شجاع, 3, 4, 63, 66, 71, 72, 75, 186
شاه محمود, 3
شبقدر, viii, 25, 26, 27, 28, 94, 102, 103, 104, 105, 109, 116, 130, 131, 135, 136, 139
شجاعت خان, 23, 24
شعله, 143
شیخ الهند, 40, 48, 75, 133
شیخ بابا, 20
شیربن, 15
صافي, 15
صنوبر حسین کاکا جي, 46
طره باز خان, 25
عبدالرحیم پوپلزي, 12
عبدالرشید, 42, 75
عبدالقیوم خان, 42, 52, 103, 189
عبدالله غمخور, 91, 197
علاقهٔ غیر, 8
علمي سرحد, 29, 32
عیسی خیل, 15, 18, 25, 176
غازي امان الله خان, xx, 12, 45, 47, 66, 74, 89, 90, 112, 137, 140, 169, 187, 191
غازي ایوب خان, 130
غازي میرزمان خان, ii, iii, viii, 17, 19, 28, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 97, 107, 110, 111, 112, 169, 205, 208
غبـــــار, 10, 73, 75, 76, 77, 79, 133, 189
غلام حیدر خان چرخي, 49
غیرت خان, 17
فریزر–تیتلر, 7 ، ، 32
فیریس, 25
قاسم خیل, 15
قندهار, 15, 30, 73
قیس عبدالرشید, 15
کابل, ii, vii, 7, 14, 25, 26, 27, 29, 30, 32, 40, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 80, 81, 82, 85, 88, 89, 109, 112, 130, 131, 132, 172, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 205

کاکاجی صنوبر حسین, 141, 142, 143
کاکړ, vi, xviii, 14, 30, 32, 172, 190
کامبریج, 51
کامرید, 43
کشمیر, xvi, 3, 13, 70
کندز, 70
کنړ, iv, viii, 14, 18, 19, 20, 28, 86, 87, 88, 90, 92, 95, 107, 111, 132, 169, 176, 187, 206, 208
کوهاټ, 9, 142
کوډاخیل, 15, 18, 19, 20, 106, 118, 123, 144
گنداب, ix, 23, 24, 29, 106, 127
گندمک, 31, 32, 130, 166
گندمگ, 5
لارد کرزن, 9, 33
لارد لیټن, 9
لاردولسلي, 58
لارنس, 4, 64, 70
لالپوره, 15, 25, 105, 130
لاهـــور, 3, 4, 43, 79, 186, 187, 190, 191
لمټک, 87
لوویل, 51
لویس دین, 33, 49
ماسل خان, ix, 19, 20, 106, 122, 144, 145
محصل خان, ix, 19, 20, 106, 122, 123, 144, 145
محمودالحسن, 40, 48, 75, 133
مدراس, 39
مرکزي اسیا, 2, 3, 56, 61, 70
مستان ملا, 19
مقدوني اسکندر, 63
مکناټن, 4, 75
مُلا گوري, 15
ملا نجم الدین آخندزاده, 28, 84, 130, 131, 133, 138, 139
دهډې ملا صاحب وگوری
ملک امین جان, 19
ملک طالب مهدي خان, 65
ملک عمر خان, 18
منځني ختیځ, 3, 56
مهمند. مومند وگوری
مورکروفت, 70
موسی خیل, 15, 17, 19
موسی شفیق, 18
مولوي بشیر, 42, 43, 44, 45
مولوي نعمت الله, 41, 42
مومند, vi, vii, ix, xvii, xix, xx, 13, 14, 15, 16, 17, 20,

23, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 48, 54, 94, 102, 118, 119, 120, 122, 129, 135, 136, 142, 144, 145, 146, 147, 156, 157, 159, 176, 188
مومند بابا, 15, 20, 188
موهن لال, 24, 62, 71, 74
میچنی, 5, 26, 27, 96, 116, 130
میراجان سیال, ix, 15, 18, 20, 118, 145, 147
مِیرک, 15
میسن, 7
میکدونالد, 27
میلر, 26
مینتهو, 78, 80, 83, 93, 97, 110
نائب السلطنه, 9, 42, 61, 78, 80, 82, 85, 103, 107, 110, 112
ناوگی, viii, 117
نصرالله خان, viii, 66, 70, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 141
ننگرهار, 15, 22, 89, 95, 102, 131, 136, 139
نورستان, 49
هرات, 69, 70, 191, 205
هزاره, 9, 60
همدرد, 44
وایسرای. نائب السلطنه وګوری
ویلکوکس, 94
ویلیام مورکرافت, 6
یاغیستان, 8
ځمکنی, 15
ډیورند, 5, 14, 30, 31, 32, 49, 81, 82, 87, 92, 111, 131, 172, 185, 187

دډاکتر عبدالرحمن زماني لنډه پېژندنه

عبدالرحمن "زماني" د۱۹۵۴م یا ۱۳۳۳ لمریز کال د حمل د میاشتې په دولسمه نیټه د کونړ د غازي میرزمان خان د

ځوی الحاج محمد ارسلان "زماني" په کورکې زیږېدلی دئ. لومړنۍ زده کړې یې په هرات کې، چېرته چې یې ټولې کورنۍ د ۱۳ کاله سیاسي بند نه وروسته په داخلي تبعید کې ژوند تېراوه، ترلاسه کړې، متوسطه او ثانوي تعلیمات یې په ۱۹۶۴ کال کې د نوي اساسي قانون د جوړېدو او سیاسي بندیانو د خوشې کېدو نه وروسته په کابل او کونړ کې سرته رسولي، بیا یې د کابل پوهنتون د طب پوهنځې لوستلې او سمدلاسه بیا د ۱۹۷۹ م کال په پای کې، په افغانستان باندې د روسانو د یرغل نه څو اونۍ مخکې، د هیواد پرېښودو ته مجبوره او پاکستان ته مهاجر شویدی.

ډاکتر عبدالرحمن "زماني" د کوچنیانو، مهاجرینو او تودو سیمو دروغتیا او روغتیایي چارو د اداری په برخه کې عالي تحصیلات داروپا په اطریش، انګلستان او هالنډ کې سرته رسولي او د امریکې د متحده ایالاتو څخه یې د عامې روغتیا د ماسټرۍ سند ترلاسه کړیدئ.

ډاکتر عبدالرحمن "زماني" له ۱۹۸۰ څخه تر ۱۹۹۱ کاله پورې ۱۱ (یوولس) کاله په پاکستان کې افغاني کډوالو لپاره لومړی د UNHCR سره د ډاکتر او بیا وروسته Austrian Relief Committee (ARC) یا دافغاني مهاجرو دپاره د اطریش د مرستو د مؤسسې سره د ډاکتر، روغتیایي پروګرامونو د

څارونکي، روغتیایي منتظم او په پای کې د رئیس په توګه خدمت کړی او یو کال هم د اطریش د پرمختګ او تعاون د اداری سره د اسیا او افریقې د انکشافي او روغتیایي چارو دمشاور په توګه پاتی شوې، ۲ میاشتې یې په جیبوتی او سومالیا کې ، او دری کاله یې په بنګله دیش کې د بین المللی مؤسساتو د روغتیایي پروګرامونو د لارښونې او انتظام (کوارډینیشن) چارې پر مخ بوولی دي.

ډاکتر زماني د ۱۹۸۷ کال راهیسې د کالیفورنیا د ایالتي پوهنتون د San Diego د عامې روغتیا د عالي پوهنځي او د کالیفورنیا د پوهنتون د سانفرانسیسکو د پوهنځي سره په کار بوخت او اوس په همدغه پوهنتون کې د کالیفورنیا د وړکتونونو د روغتیایي چارو د پروګرامونو د ډایرکټر په توګه دنده ه تر سره کوي.

ډاکتر عبدالرحمن "زماني" د مختلفو مسلکي ټولنو په غړیتوب سربیره په مختلفو ملي او بین المللي کنفرانسونو کې ګډون کړی او تر اوسه یې په پښتو، دري او انګریزي ژبو تر ۱۲ (شپاړسو) زیات لوی واړه کتابونه لیکلي او یا ژباړلي دي.

دډاکتر عبدالرحمن زماني چاپ شوي آثار

- جنګ استرداد استقلال افغانستان: جبهۀ فراموش شدۀ چترال و کنر، حقایق نهفته و حرف های ناگفتۀ جبهۀ چهارم. دانش خپرندوې ټولنه، پیښور. ۲۰۰۸ کال
- اوسنۍ روغتیائي ستونزې د اسلامي فقهې په رڼا کې. د اسلامې فقهې اداره، کالیفورنیا. ۲۰۰۸ کال
- په آزاد سرحد کې خپلواکۍ غوښتونکې مبارزې: دمومندو په مشهورو غزاګانو کې د کنړ دغازي میرزمان خان ونډه (همدا اثر)

- دزماني ياد: د اروانباد محمد هاشم زماني په هکله د خپرو شوو مطالبو ټولګه. دانش خپرندوې ټولنه ، پېښور. ۲۰۰۵ کال
- Serving children from Biracial/Bi-Ethnic Families: A Supplementary Curriculum for the Training of Child Care Providers, 2000.
- Health and Safety in the Child Care Setting Prevention of Infectious Disease – A Curriculum for Training of Child Care Providers, Second Edition 2001. (په وړوکتونونو کې د مکروبي ناروغيو مخنيوې).
- Health and Safety in the Child Care Setting Prevention of Injuries – A Curriculum for Training of Child Care Providers, 2001. (په وړوکتونونو کې د ژوبليدو مخنيوې).
- Modules for Training of Trainers in Primary Health Care in Bangladesh, 1994 .
- Modules for Training of Field Workers in Primary Health Care in Bangladesh, 1994.
- Prevention is Better than Cure, Curriculum for Health Education in Schools, 1987.
- وقايه له معالجې نه ښه ده: د ښوونځيو د پاره د روغتيايي تعليماتو درسي نصاب. ۱۹۸۷
- هلته چې ډاکتر نشته (پښتو ژباړه) ، پېښور. ۱۹۸۷ کال
- رهنمای لابراتوار های ای آر سی. (Guidelines for ARC Laboratories, 1985)
- د ماشوم ښه پالنه (ژباړه) (Better Child Care, Pashtu translation of a booklet for health education, 1984)
- دخيټې چينجي د ماشومانو دښمن (پښتو ژباړه) (Intestinal Parasites, Pashtu translation of a booklet for health education, Second Edition 1982.)
- Operations Procedures, Manual for ARC Medical Officers, 1986. (د اې آر سي د ډاکټرانو لارښود).

- مونږ څه وخورو (پښتو ژباړه) (What should we eat? Pashtu translation of a booklet for health education, 1982).

د ډاکټر عبدالرحمن زماني ناچاپه آثار

- د کنړ غازي ميرزمان خان او داماني نهضت پلويتوب
- دافغانستان د خپلواکۍ د ګټلو جګړه: دچترال او کنړ هيره شوې جبهه (پښتو ژباړه)
- دکنړ د نوميالي غازي ميرزمان خان ژوند او مبارزو ته يوه لنډه کتنه
- دروغتيايي راډيويي مجلې دغوره مطالبو ټولګه